

**М. КРУПКА
Л. ЯСТРУБЕЦЬКА**

**ФІНАНСОВА
БЕЗПЕКА
СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ**

ПІДРУЧНИК

*Львівський національний університет
імені Івана Франка*

Ivan Franko National University of Lviv

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

М. КРУПКА
Л. ЯСТРУБЕЦЬКА

ІНАНСОВА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Підручник

Львів
ЛНУ імені Івана Франка
2018

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Ivan Franko National University of Lviv**

**M. KRUPKA
L. YASTRUBETSKA**

FINANCIAL SECURITY
OF ENTERPRISES

Textbook

Lviv
Ivan Franko National University of Lviv
2018

УДК 336:005.934]:658.15(075.8)

К 84

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф. *В. В. Корнєєв*
(Державний науково-дослідний інститут
інформатизації та моделювання економіки
Міністерства економічного розвитку і торгівлі України);
д-р екон. наук, проф. *О. М. Десятнюк*
(Тернопільський національний економічний університет);
д-р екон. наук, проф. *Б. І. Пишик*
(Львівський навчально-науковий інститут Державного вищого
навчального закладу «Університет банківської справи»)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка
Протокол № 48/4 від 25.04.2018 р.*

К 84

Фінансова безпека суб'єктів господарювання: Підручник / М. І. Крупка, Л. С. Яструбецька. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – 320 с.

ISBN 978-617-10-0448-1.

Розкрито теоретико-методологічні та практичні аспекти гарантування фінансової безпеки підприємницьких структур. Висвітлено економічний зміст та роль фінансової безпеки суб'єктів господарювання в гарантуванні їхнього успішного функціонування. Схарактеризовано внутрішні та зовнішні загрози фінансовій безпеці підприємств, зокрема, протиправні поглинання, нелегальне банкрутство, зловживання конфіденційною фінансовою інформацією, конфлікти інтересів у фінансовій сфері. Розглянуто особливості управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання на рівні держави, ділових одиниць.

Для студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, фінансистів, державних службовців та всіх, хто цікавиться проблемами управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання.

УДК 336:005.934]:658.15(075.8)

© Крупка М. І., Яструбецька Л. С., 2018

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2018

ISBN 978-617-10-0448-1

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. МІСЦЕ ТА РОЛЬ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В РИНКОВИХ УМОВАХ	12
1.1. Сутність та класифікація фінансових інтересів суб'єктів господарювання	12
1.2. Взаємозв'язки мікро- та макрорівневих складових фінансової безпеки	22
1.3. Загрози фінансовій безпеці господарських структур ..	30
Питання для самоконтролю.....	34
Тестові завдання.....	35
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ КОНФЛІКТІВ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	37
2.1. Конфлікт як елемент фінансово-господарської діяльності підприємств	37
2.2. Види фінансових конфліктів в акціонерних відносинах.....	41
2.3. Вплив корпоративної культури на фінансову безпеку суб'єктів господарювання	47
Питання для самоконтролю.....	50
Тестові завдання.....	51
РОЗДІЛ 3. КРИТИЧНІ НАСЛІДКИ ФІНАНСОВИХ НЕБЕЗПЕК У ФОРМІ БАНКРУТСТВА	53
3.1. Соціально-економічна характеристика банкрутства..	53
3.2. Державне регулювання банкрутства в Україні.....	57
3.3. Діагностика банкрутства суб'єктів господарювання...	63
3.4. Характеристика нелегального банкрутства.....	69

3.5. Порядок виявлення ознак нелегального банкрутства в Україні.....	78
Питання для самоконтролю.....	89
Тестові завдання.....	90

РОЗДІЛ 4. РЕЙДЕРСТВО ЯК КОНФЛІКТНА ФОРМА ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ...

4.1. Сутність та види рейдерства	93
4.2. Типовий сценарій рейдерської атаки на ділову одиницю	106
4.3. Схеми й технології рейдерських захоплень в Україні ..	110
4.4. Методи захисту від рейдерських атак.....	118
Питання для самоконтролю.....	130
Тестові завдання.....	131

РОЗДІЛ 5. ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ЯК СИСТЕМНА ПРОБЛЕМА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

5.1. Зміст і види тіньової економічної діяльності.....	133
5.2. Масштаби й причини виникнення тіньової економіки в Україні.....	140
5.3. Схеми легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним способом, у вітчизняній практиці.....	145
5.4. Вплив тіньової економічної діяльності на фінансову безпеку суб'єктів господарювання та способи детінізації економіки	150
Питання для самоконтролю.....	156
Тестові завдання.....	157

РОЗДІЛ 6. ВПЛИВ ПЕРСОНАЛУ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ..

6.1. Сутність і складові фінансової компетентності працівників	159
--	-----

6.2. Зміст і види фінансових шахрайств у діяльності суб'єктів господарювання.....	164
6.3. Методи попередження та усунення фінансових помилок і шахрайств.....	176
Питання для самоконтролю.....	179
Тестові завдання.....	180

РОЗДІЛ 7. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

СУБ'ЄКТІВ ФІНАНСОВИХ

ВІДНОСИН ЯК ОБ'ЄКТ ЗАХИСТУ..... 182

7.1. Комерційна таємниця та конфіденційна фінансова інформація як чинник фінансової стійкості підприємницьких структур.....	182
7.2. Загрози конфіденційній фінансовій інформації суб'єктів господарювання.....	187
7.3. Особливості інформаційних потоків у сучасних умовах	191
7.4. Система захисту конфіденційної фінансової інформації суб'єктів господарювання.....	202
Питання для самоконтролю.....	216
Тестові завдання.....	217

РОЗДІЛ 8. МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ

ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ

СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ..... 219

8.1. Сутність, об'єкти та суб'єкти управління фінансовою безпекою ділових одиниць	219
8.2. Етапи та принципи управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання.....	222
8.3. Формування механізму управління фінансовою безпекою підприємницьких структур....	227
Питання для самоконтролю.....	232
Тестові завдання.....	233

РОЗДІЛ 9. ОЦІНКА РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	235
9.1. Організаційні аспекти оцінки фінансової безпеки суб'єктів господарювання.....	235
9.2. Сучасні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємницьких структур	239
9.3. Методика комплексної оцінки рівня фінансової безпеки ділових одиниць	246
Питання для самоконтролю.....	251
Тестові завдання.....	252
 РОЗДІЛ 10. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ.....	 254
10.1. Правові методи державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання	254
10.2. Перспективи функціонування державних органів як суб'єктів формування фінансової безпеки підприємницьких структур в Україні	271
Питання для самоконтролю	287
Тестові завдання.....	288
 КЛЮЧІ ВІДПОВІДЕЙ ДО ТЕСТІВ.....	 290
 СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	 292
 ДОДАТКИ	 307
 ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК.....	 317

*Присвячується світлій пам'яті
героїв Небесної сотні
та усіх тих, хто у 2014–2018 роках
ціною власного життя
захистив Україну
від російського агресора*

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку економіки України зростає кількість, вагомість та складність загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання. Неналежна протидія деструктивним чинникам, недосконалість нормативно-правового забезпечення фінансової діяльності суб'єктів господарювання, неефективність механізму захисту прав власників зумовлюють зниження рівня фінансової безпеки підприємницьких структур. Негативний вплив цих чинників посилений наявністю корупційних схем на різних ланках державної влади. Наслідком цього є зростання рівня тінізації економіки та значне поширення масових протиправних захоплень підприємств.

Для формування належного рівня фінансової безпеки підприємницьких структур необхідно створити ефективну систему управління фінансовою безпекою як на державному рівні, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання. Це обґрунтовує важливість сучасної, адекватної умовам ринкової економіки підготовки фахівців для ефективного управління фінансовою безпекою підприємницьких структур та зумовлює об'єктивну потребу вивчення у вищих навчальних закладах дисципліни “Фінансова безпека суб'єктів господарювання”.

Метою вивчення дисципліни “Фінансова безпека суб’єктів господарювання” є розвиток у студентів знань та навиків, необхідних для ухвалення фінансових рішень за умов дії різноманітних загроз інтересам суб’єктів господарювання. Досягнення цієї мети конкретизоване в таких завданнях: висвітлення змісту економічної категорії “фінансова безпека суб’єктів господарювання”, розкриття сутнісних характеристик фінансових інтересів суб’єктів господарювання, з’ясування основних загроз фінансовій безпеці суб’єктів підприємництва за умов ринкової економіки та причин і наслідків неналежного гарантування фінансової безпеки господарських суб’єктів. Крім того, актуальним є дослідження рейдерства, розкриття об’єктів, схем і технологій рейдерських атак та надання знань з організації протидії рейдерським захопленням суб’єктів господарювання.

Важливим є формування комплексної системи управління фінансовою безпекою суб’єктів господарювання на рівні держави та на рівні окремих ділових одиниць і характеристика особливостей державного регулювання фінансової безпеки суб’єктів господарювання.

Призначення цього підручника – системний виклад теоретичних і практичних аспектів гарантування фінансової безпеки суб’єктів господарювання за умов ринкової економіки.

Завдяки теоретичному матеріалу, наведеному в підручнику, студенти зможуть отримати знання про місце та роль фінансової безпеки суб’єктів господарювання в структурі фінансової безпеки держави; види загроз фінансовій безпеці суб’єктів господарювання; причини та наслідки неналежного гарантування фінансової безпеки суб’єктів господарювання; схеми й технології рейдерських атак; нормативно-правове регулювання фінансової безпеки суб’єктів господарювання; складові фінансової компетентності працівників; загрози конфіденційній фінансовій інформації суб’єктів господарювання; методи збирання й технічні канали витоку конфіденційної фінансової інформації; напрями державного регулювання фінансової безпеки суб’єктів

господарювання та особливості управління фінансовою безпекою ділових одиниць.

Практичний матеріал, наведений у підручнику, дасть змогу студентам опанувати такі навички та вміння:

- визначати основні загрози фінансовій безпеці суб'єктів господарювання;
- ідентифікувати ознаки підготовки рейдерського нападу;
- застосувати методи превентивного захисту від рейдерських атак;
- використати методи екстреного реагування на рейдерську атаку;
- оцінити фінансову компетентність потенційних працівників;
- організувати захист конфіденційної фінансової інформації суб'єктів господарювання;
- оцінити рівень фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Перелічені вище та деякі інші навички сприятимуть ефективному управлінню фінансовою безпекою суб'єктів господарювання в надзвичайно складних умовах вітчизняної економіки.

РОЗДІЛ 1

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В РИНКОВИХ УМОВАХ

1.1. Сутність та класифікація фінансових інтересів суб'єктів господарювання

У кожному суспільстві складно переплетені різноманітні інтереси, рівень взаємоузгодженості яких зумовлює подальший розвиток як окремих індивідів та суб'єктів господарювання, так і держави та суспільства.

Серед науковців нема єдиного бачення щодо трактування поняття “інтерес”. Загалом інтереси пов'язують з потребами, однак не ототожнюють з ними. Зокрема, є трактування інтересу як усвідомленої потреби або системи потреб [84, с. 9]. Згідно з такими поглядами, інтерес, відображаючи єдність усіх потреб,

спрямований на відносини й життєві умови загалом, тоді як потреби орієнтовані на предметні цілі.

У сучасних економічних словниках інтерес визначено як “предмет зацікавленості, бажань та спонукальні мотиви діяльності економічних суб'єктів” [124, с. 159]. Одночасно інтерес трактують як головну рушійну силу економічних суб'єктів, яка має форму матеріальних, духовних, грошових та майнових інтересів.

Дослідження інтересів економічних суб'єктів набуває виняткової актуальності в умовах глобальної фінансової кризи як явища, зумовленого особливою роллю механізмів взаємних очікувань учасників ринку в розвитку критичних процесів, які кардинально змінюють співвідношення в економічних інтересах різних груп суб'єктів взаємовідносин. Це закономірно, адже економічне зростання є показником дієвості процесів саморегулювання в довготривалому періоді, оскільки їхня основа – це узгодження інтересів приватних економічних суб'єктів із суспільним інтересом та між собою, а вони, відповідно, ґрунтуються на потребі постійного зростання [32, с. 45].

Щодо трактування категорії “економічні інтереси”, то є такі підходи:

- економічний інтерес – реальний, зумовлений відносинами власності та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій щодо задоволення динамічних систем індивідуальних потреб суб'єктів господарської діяльності [86, с. 50.];
- економічні інтереси — усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовольняти певні потреби, що є об'єктивним спонукальним мотивом їхньої господарської діяльності [27, с. 51.];
- економічні інтереси відображають, по-перше, спрямованість господарської діяльності на збереження або поліпшення соціально-економічного стану, що його досягають за результатами задоволення потреб внутрішнього та

зовнішнього середовища; по-друге, реалізація економічних інтересів зумовлена місцем їхніх носіїв у системі соціально-економічних відносин [44, с. 14];

- реалізація інтересів є суб'єктивно-об'єктивним процесом предметно-практичної цілеспрямованості, вибіркової діяльності, у процесі якої конкретний суб'єкт намагається зміцнити чи підвищити свій соціальний статус, задовольняючи власні потреби, характер і способи задоволення яких детерміновані наявною системою суспільних відносин [8, с. 31].

Усвідомлення економічних інтересів спонукає суб'єктів до пошуку засобів задоволення економічних потреб і досягнення мети, що зумовлює провідну роль економічних інтересів у системі матеріального виробництва як рушійної сили різноманітних дій людей у межах усіх фаз суспільного відтворення.

У структурі економічних інтересів залежно від суб'єктів виділяють інтереси індивіда, корпорації, суспільства, держави [84, с. 9]. Реальним носієм будь-якого інтересу завжди є індивід. Як самостійного явища інтересу групи не існує. Є різні приватні інтереси членів групи, які взаємодіючи породжують певний усереднений результат, який, однак, не можна розглядати просто як "середньозважену величину" різних інтересів. Рівень інтересу однієї групи, зазвичай, відрізняється від рівня інтересу іншої групи, суспільства загалом. Помилковою є думка про груповий інтерес як суттєву й стабільну характеристику. Насправді вона мінлива й несуттєва. Зі зміною складу групи або інтересів хоча б одного її члена рівень групового інтересу зміниться. Реальним поєднанням інтересів може бути лише включення окремим індивідом інтересів інших індивідів, груп у коло своїх інтересів.

Складовою частиною економічних інтересів є інтереси фінансові, які є формою прояву об'єктивних потреб підприємства в сфері його фінансової діяльності, збалансованих з потребами інших суб'єктів фінансових відносин, задоволення яких

забезпечує реалізацію основних цілей фінансової діяльності на кожному етапі його фінансового розвитку [13, с. 27–28].

Фінансові інтереси підприємства, з одного боку, є орієнтиром його розвитку, а з іншого, – вони відображають характер його економічних відносин та потребу підприємства у безпечному й перспективному розвитку в нестабільному зовнішньому середовищі [34].

Під час визначення фінансових інтересів дослідники проблем фінансової безпеки акцентують увагу на специфіці фінансових відносин економічних суб'єктів. На їхню думку, фінансові інтереси є проявом економічних відносин підприємства та суперечностей фінансової діяльності самого підприємства [28, с. 23].

З одного боку, інтереси можуть бути чинниками виникнення й розвитку відносин, з іншого, – характер фінансових відносин визначає рівень реалізації фінансових інтересів.

Основними сутнісними характеристиками фінансових інтересів є такі:

1. Фінансові інтереси пов'язують об'єкт, тобто те, на що спрямований інтерес, і суб'єкт – того, хто конкретно має цей інтерес.
2. Суб'єктами фінансових інтересів підприємницьких структур є особи, що провадять фінансовий контроль над підприємством. Зазвичай, це власники суб'єкта господарювання, хоча в окремих випадках повноваження щодо формування фінансових інтересів можуть бути передані керівництву суб'єкта господарювання чи іншим уповноваженим особам.
3. Фінансові інтереси відображають потреби суб'єкта господарювання, задоволення яких забезпечує реалізацію основних цілей фінансової діяльності суб'єкта господарювання.
4. Фінансові інтереси зумовлені об'єктивною необхідністю повного забезпечення всіма видами фінансових ресурсів

для ведення ефективної фінансово-господарської діяльності.

5. Реалізація фінансових інтересів – це відображення спільної думки власників та менеджменту суб'єкта господарювання.
6. Фінансові інтереси забезпечувані завдяки використанню певних фінансових інструментів (технологій).
7. Фінансові інтереси суб'єкта господарювання є змінними в часі, їх уточнюють на кожному з етапів розвитку суб'єкта господарювання.
8. Фінансові інтереси суб'єкта господарювання можуть не узгоджуватися з фінансовими інтересами суб'єктів його економічного оточення (покупців, постачальників, кредиторів, конкурентів) та інтересами внутрішніх служб підприємства. Необхідно намагатись максимально збалансовувати фінансові інтереси суб'єкта господарювання з фінансовими інтересами дотичних до його фінансової діяльності структур.

Фінансові інтереси суб'єкта господарювання поділяють за такими критеріями (рис. 1.1):

1. За рівнем фінансово-господарської діяльності:
 - фінансові інтереси суб'єкта господарювання загалом;
 - фінансові інтереси окремих структурних підрозділів;
 - фінансові інтереси окремих проектів.
2. За об'єктом спрямуванням:
 - забезпеченість капіталом;
 - інвестиційна активність;
 - максимізація прибутку;
 - оптимізація відрахувань до бюджету;
 - зростання ринкової вартості акцій.
3. За суб'єктом спрямуванням:
 - фінансові інтереси власників;
 - фінансові інтереси керівництва суб'єкта господарювання;
 - фінансові інтереси персоналу.

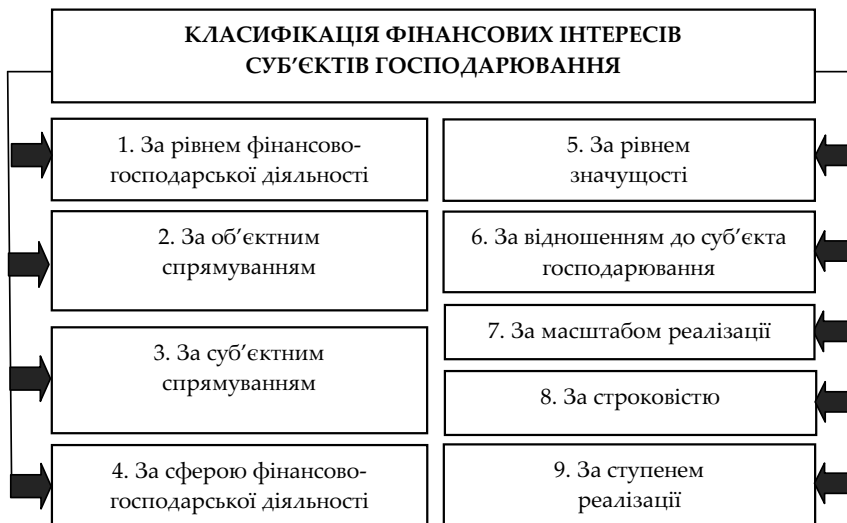

Рис. 1.1. Класифікація фінансових інтересів суб'єктів господарювання

4. За сферою фінансово-господарської діяльності:
- у сфері інвестиційної діяльності;
 - у сфері кредитної діяльності;
 - у сфері емісійної діяльності;
 - у сфері інноваційної діяльності;
 - в інших сферах фінансової діяльності.
5. За рівнем значущості:
- головний фінансовий інтерес;
 - пріоритетні фінансові інтереси;
 - другорядні фінансові інтереси.
6. За відношенням до суб'єкта господарювання:
- внутрішні фінансові інтереси;
 - зовнішні фінансові інтереси.

7. За масштабом реалізації:
 - оперативні фінансові інтереси;
 - тактичні фінансові інтереси;
 - стратегічні фінансові інтереси.
8. За строковістю виділяють:
 - короткотермінові фінансові інтереси;
 - довготермінові фінансові інтереси.
9. За ступенем реалізації:
 - не реалізовані фінансові інтереси;
 - частково реалізовані фінансові інтереси;
 - реалізовані фінансові інтереси.

Захист фінансових інтересів суб'єктів господарювання передбачає, передусім, їхню чітку ідентифікацію. Це стосується визначення головного та пріоритетних фінансових інтересів суб'єкта господарювання.

На думку І. А. Бланка, формулювання головного фінансового інтересу безпосередньо пов'язано з основною метою функціонування суб'єкта господарювання, визначення якої описують такі моделі фінансового менеджменту [13, с. 32]:

1. *Модель максимізації прибутку.* Ця модель ґрунтується на теоретичних підходах класичної економічної теорії, зокрема, на висновку А. Сміта про те, що максимізація прибутку окремих суб'єктів господарювання призводить до максимізації суспільного добробуту. Уперше цю цільову модель сформулював французький економіст А. Курно в 1938 р. Однак згодом доведено, що максимізація прибутку не завжди забезпечує необхідні темпи економічного розвитку підприємств. Високий рівень прибутку може бути використаний на цілі поточного споживання, унаслідок чого підприємство не матиме джерела фінансових ресурсів для подальшого розвитку. Крім того, високий рівень прибутковості може бути за високого рівня фінансового ризику, а також у разі погіршення інших показників фінансового стану, генеруючи загрозу банкрутства.

2. *Модель мінімізації трансакційних витрат.* Ця модель ґрунтується на теоретичних підходах основоположника неонституціоналізму Р. Коуза. Підприємство розглядають як систему складної мережі комерційних контрактів. Однак критерій мінімізації трансакційних витрат не забезпечує комплексної економії його ресурсів. Крім того, будь-яка економія витрат підприємства не може мати характеру глобальної цілі його функціонування, оскільки не пов'язана з розвитком.
3. *Модель максимізації обсягу продаж.* Цей цільовий критерій відображає результати ділової активності підприємства, генерує максимізацію прибутку, сприяє активізації маркетингових зусиль підприємства та постійному вдосконаленню технології виробництва. Однак споживчий вибір товарів є функцією мінливого ринкового середовища та може звести нанівець усі зусилля підприємства з просування товару на ринок. Недоліком цієї моделі є також те, що хоча її цільова функція підтримує зростання доходів підприємства, вона, однак, практично не пов'язана з економією її витрат.
4. *Модель максимізації темпів зростання продаж.* Цільовою функцією в цьому випадку є темпи зростання обсягу продаж. Однак у цій моделі наявні і темпи зростання операційного прибутку, і основні пропорції його розподілу. Перевага цієї моделі – чітке спрямування на стратегічну перспективу. Недоліком є те, що модель може успішно функціонувати лише за умови стійкого попиту на продукцію та незмінних цін, що в умовах високих коливань кон'юнктури ринку є сумнівним.
5. *Модель забезпечення конкурентних переваг.* Ця модель відображає результати діяльності практично всіх основних служб суб'єкта господарювання. Однак конкурентна перевага як поняття характеризує відносне становище

підприємства в межах конкретної галузі, тоді як значна частина середніх і великих підприємств – багатогалузеві.

6. *Модель максимізації доданої вартості.* Додану вартість, створену суб'єктом господарювання, обчислюють як різницю між доходами від реалізації продукції за певний період та сумою витрат на сировину, матеріали, придбані у зовнішніх постачальників. Отже, додана вартість охоплює всі внутрішні витрати підприємства з виробництва та реалізації продукції, а також прибуток. Перевагою такого підходу є те, що забезпечується максимізація економічних інтересів не лише робітників та менеджерів, а й власників суб'єкта господарювання. Однак ця модель створює конфлікт з інтересами кінцевих покупців продукції, які не готові платити вищу ціну за товари. Тому сфера застосування цієї цільової функції має обмежений характер – її можуть використовувати лише підприємства, що випускають ексклюзивну продукцію.
7. *Модель максимізації ринкової вартості суб'єкта господарювання.* Згідно з цією моделлю, основна мета функціонування підприємства – максимізація добробуту його власників. Упродовж останнього десятиліття ця концепція отримала пріоритетний розвиток у США, Європі, Японії та ін. Ця модель передбачає, що всі управлінські рішення в будь-якій сфері діяльності суб'єкта господарювання повинні бути спрямовані на забезпечення постійного зростання його вартості на ринку. Основні переваги цієї моделі такі:
- визначає власників як основних суб'єктів у сфері фінансових інтересів;
 - інтегрує основні цілі та завдання ефективного функціонування різних служб суб'єкта господарювання;
 - є одним із ефективних засобів контролю інвесторів за діями менеджерів суб'єкта господарювання;
 - гармонізує поточні та перспективні цілі розвитку суб'єкта господарювання;

- є критерієм ефективності використання капіталу суб'єкта господарювання;
- надає найповнішу інформацію про функціонування суб'єкта господарювання порівняно з іншими оціночними показниками.

Проблема співвідношення та пріоритетності фінансових інтересів суб'єктів господарювання є дискусійною. Однак чимало вчених головним фінансовим інтересом будь-якого суб'єкта господарювання в умовах ринкової економіки вважають максимізацію його ринкової вартості.

Ключові завдання для досягнення окремих фінансових інтересів суб'єктів господарювання наведено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Ключові завдання для реалізації окремих фінансових інтересів суб'єктів господарювання

Фінансовий інтерес	Завдання
Зростання ринкової вартості суб'єкта господарювання	Зростання ринкової ціни акцій суб'єкта господарювання
	Поліпшення торгової марки суб'єкта господарювання
	Підвищення рівня ділової репутації суб'єкта господарювання
Максимізація прибутку суб'єкта господарювання	Ефективне податкове планування
	Оптимізація дивідендних виплат
	Стимулювання праці
	Розвиток виробництва
	Своєчасне і повне повернення кредитів
	Зниження собівартості
Забезпечення суб'єкта господарювання основним і оборотним капіталом	Ефективне ведення комерційної діяльності
	Підвищення рівня рентабельності
	Підвищення рівня ліквідності
Забезпечення суб'єкта господарювання інвестиціями	Розвиток виробництва суб'єкта господарювання
	Впровадження інновацій у господарську діяльність

Одночасно з визначенням головного фінансового інтересу суб'єкта господарювання окреслюють його пріоритетні фінансові інтереси:

- підвищення рентабельності;
- достатність фінансових ресурсів на всіх етапах майбутнього розвитку суб'єкта господарювання;
- фінансова стабільність суб'єкта господарювання в процесі його розвитку;
- запобігання фінансовим кризам та їхня ліквідація;
- високий рівень інвестиційної активності та ефективність інвестицій;
- високий інноваційний рівень фінансової діяльності суб'єкта господарювання;
- нейтралізація загроз фінансово-господарській діяльності суб'єкта господарювання.

Фінансові інтереси суб'єкта господарювання та стратегічна ціль його діяльності є взаємозумовленими та взаємовизначальними. Тому несвоєчасність і часткова реалізація головного та пріоритетних фінансових інтересів або цілковита неможливість їхнього забезпечення можуть не лише призвести до негативних наслідків як для суб'єкта господарювання, так і в його фінансових відносинах з навколишнім середовищем, але й перешкодити досягненню стратегічної цілі функціонування загалом.

1.2. Взаємозв'язки мікро- та макрорівневих складових фінансової безпеки

Фінансові інтереси суб'єктів господарювання тісно пов'язані з іншими різновидами інтересів. Вони можуть бути суперечливими та важко узгоджуваними між собою. Гострота розба-

лансованості фінансових інтересів суб'єктів господарювання з фінансовими інтересами дотичних до його діяльності структур породжує конфлікти й проблеми фінансової безпеки.

Фінансова безпека суб'єктів господарювання посідає центральне місце в структурі його економічної безпеки та в системі фінансової безпеки держави загалом, для неї характерна складність взаємозв'язків з усіма іншими складовими (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Взаємозв'язки мікро- та макрорівневих складових фінансової безпеки в ринкових умовах

Виробнича складова економічної безпеки дає змогу забезпечити безперервність виробничого процесу, використання інноваційних технологій та протидію загрозам у матеріально-сировинній сфері.

Кадрова безпека підприємництва відображає використання фахового персоналу на всіх ланках функціонування суб'єкта

господарювання та запобігає можливим помилкам і зловживанням з боку працівників.

Інформаційна складова економічної безпеки суб'єкта господарювання передбачає захист його конфіденційної інформації від несанкціонованого доступу, витоку та спотворення, а також проведення ділової розвідки.

Екологічна складова економічної безпеки суб'єкта господарювання полягає в дотриманні чинних екологічних норм та мінімізації втрат від забруднення довкілля.

Правова складова економічної безпеки суб'єкта господарювання відображає законодавче регулювання діяльності підприємства, юридичний захист у разі виникнення конфліктів.

Щодо трактування сутності поняття “фінансова безпека”, то більшість вітчизняних науковців розглядають фінансову безпеку на макрорівні, відображаючи у формулюванні лише окремі аспекти фінансової безпеки підприємств. Зокрема, на думку О. Барановського, “фінансова безпека” – це [7, с. 28]:

- важлива складова частина економічної безпеки держави, що ґрунтується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери України, яка відображається через систему критеріїв і показників її стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів;
- ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин;
- рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їхніх потреб і виконання зобов'язань;
- стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестицій-

ної, митно-тарифної та фондової систем, а також системи ціноутворення, для якого характерні збалансованість, стійкість до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатність відвернути зовнішню фінансову експансію, забезпечити фінансову стійкість (стабільність), ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання;

- стан фінансових потоків в економіці, для якого характерна збалансованість і наявність апробованих механізмів регулювання і саморегулювання;
- якість фінансових інструментів і послуг, що запобігає негативному впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на фінансовий стан наявних і потенційних клієнтів, а також гарантує (у разі потреби) повернення вкладених коштів.

М. Єрмошенко під фінансовою безпекою розуміє такий стан фінансово-кредитної сфери держави, для якого характерна збалансованість і якість системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкість до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатність цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення загалом [28].

О. Підхормий розглядає фінансову безпеку як узагальнену характеристику можливих наслідків конфлікту інтересів учасників фінансових угод [84, с. 52].

Доволі відрізняються погляди науковців на трактування сутності економічної категорії “фінансова безпека суб'єктів господарювання”. Зокрема, І. Бланк аналізує фінансову безпеку підприємства з погляду кількісно і якісно детермінованого рівня фінансового стану підприємства, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри якого визна-

чені на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періоді [13, с. 24].

На думку А. Єпіфанова, фінансова безпека – це стан підприємства, що [139, с. 22]:

- дає змогу забезпечити фінансову рівновагу, стабільність, платоспроможність і ліквідність підприємства в довготерміновому періоді;
- задовольняє потреби підприємства у фінансових ресурсах для його стійкого розширеного відтворення;
- здатний протистояти небезпекам, спроможним завдати фінансової шкоди підприємству або змінити всупереч бажанню структуру капіталу чи примусово ліквідувати підприємство;
- забезпечує достатню гнучкість у разі ухвалення фінансових рішень;
- захищає фінансові інтереси власників підприємства.

М. Погосова під фінансовою безпекою підприємства розуміє комплексну характеристику функціонування суб'єкта господарювання, що відображає його потребу в захисті фінансових інтересів, яка існує об'єктивно за умови постійного впливу реальних і потенційних загроз макро-, мезо- та внутрішнього середовища, та зумовлює потребу формування його спроможності реалізовувати свої інтереси в процесі взаємодії з контрагентами системи фінансових відносин [140, с. 204].

О. Судакова трактує фінансову безпеку як важливу складову тієї частини економічної безпеки підприємства, що ґрунтується на незалежності, ефективності й конкурентоспроможності фінансів підприємства, яка відображається через систему критеріїв і показників його стану, що характеризують таке: збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів, наявність необхідних грошових резервів, фінансову стійкість

(стабільність); рівень забезпеченості підприємства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення його потреб і виконання зобов'язань; якість фінансових інструментів і послуг, що запобігає негативному впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на фінансовий стан підприємства; ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин [129].

Загалом виокремлюють два найбільше поширені підходи до трактування фінансової безпеки суб'єктів господарювання:

- фінансова безпека суб'єкта господарювання – це стан, який дає змогу забезпечити захист фінансових інтересів від загроз;
- фінансова безпека суб'єкта господарювання – це сукупність умов та чинників, які дають змогу протистояти негативним впливам.

Характеризують фінансову безпеку суб'єктів підприємництва через такі основні аспекти:

- рівень забезпеченості фінансовими ресурсами;
- стабільність і стійкість фінансового стану;
- здатність протидіяти загрозам.

Фінансова безпека суб'єктів господарювання – це комплексне поняття, сутність якого в повному обсязі можна трактувати, визначивши його основні функціональні характеристики (рис. 1. 3).

Загалом під фінансовою безпекою суб'єкта господарювання треба розуміти такий рівень його фінансового стану, що дає змогу безпомилково ідентифікувати наявні та потенційні загрози, протистояти деструктивним діям у внутрішньому та зовнішньому середовищі з метою захисту головних і пріоритетних фінансових інтересів та досягнення стратегічних й оперативно-тактичних цілей і завдань.

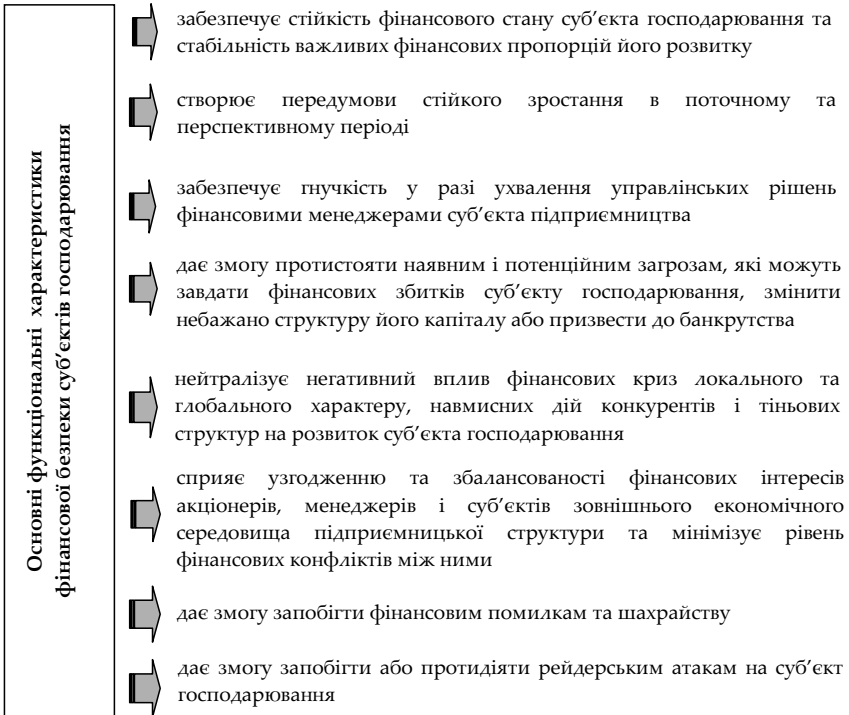

Рис. 1.3. Основні функціональні характеристики фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Серед основних причин та наслідків неналежного гарантування фінансової безпеки суб'єктів підприємництва виділяють такі (рис. 1. 4.).

Рис. 1.4. Причини та наслідки неналежаго гарантування фінансової безпеки суб'єктів підприємництва

Неналежа увага до проблем фінансової безпеки суб'єкта господарювання може призвести до негативних наслідків як для підприємств, що перебувають у стадії фінансової кризи, так і для фінансово успішних ділових одиниць. Адже суб'єкт господарювання, що стрімко розвивається з високими фінансовими показниками діяльності в умовах жорсткої конкуренції, ділового шпигунства, поширення протиправних захоплень підприємств може стати як об'єктом недружнього поглинання, так і жертвою надмірної фінансової залежності від зовнішніх джерел.

1.3. Загрози фінансовій безпеці господарських структур

Функціонування суб'єктів господарювання в Україні відбувається за умов невизначеності та наявності великої кількості загроз, притаманних ринковій формі господарювання, та ускладнене нестабільністю політичної і соціально-економічної ситуації в країні, недосконалістю законодавства, криміналізацією суспільства.

Для гарантування високого рівня фінансової безпеки підприємницьких структур необхідно використовувати ефективні інструменти ідентифікації загроз, які генерують безпосередню небезпеку для функціонування суб'єкта господарювання. Моніторинг основних загроз фінансовій безпеці підприємницьких структур дає змогу своєчасно розробляти і впроваджувати заходи запобігання їм, зниження негативного впливу на результативність діяльності чи їхньої повної ліквідації.

Під загрозами фінансовій безпеці суб'єкта господарювання розуміють потенційно можливі або реальні дії зловмисників, а також сукупність чинників та умов об'єктивного характеру, здатних завдати матеріальну або моральну шкоду та спричинити негативні фінансові наслідки для діяльності підприємства, унеможлививши захист його головних і пріоритетних фінансових інтересів.

Загрози фінансовій безпеці суб'єктів господарювання поділяють за низкою ознак (рис. 1. 5).

1. За рівнем фінансової діяльності:
 - загрози фінансовим інтересам підприємства загалом;
 - загрози фінансовим інтересам окремих структурних підрозділів;
 - загрози фінансовим інтересам окремих проектів.
2. За сферою виникнення:
 - у сфері інвестиційної діяльності;
 - у сфері кредитної діяльності;
 - у сфері емісійної діяльності;
 - у сфері інноваційної діяльності;

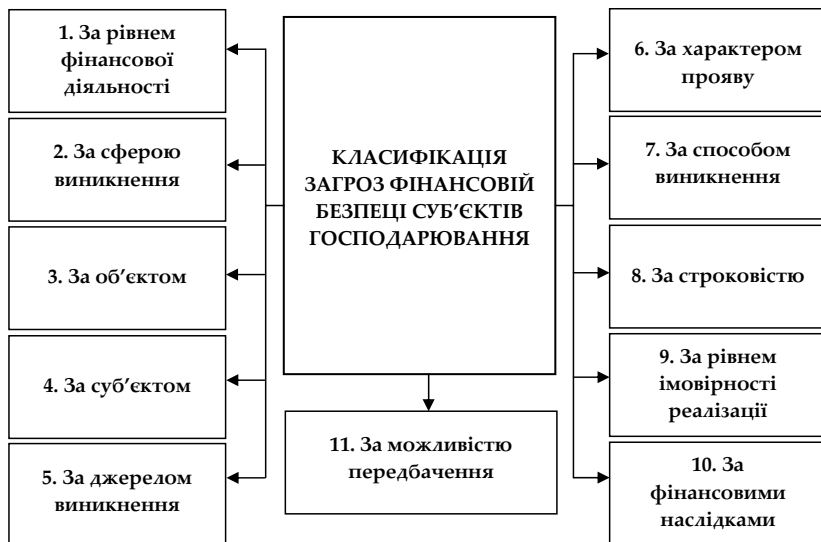

Рис. 1.5. Класифікація загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання

- в інших сферах фінансової діяльності.
3. За об'єктом:
- загрози фінансовим операціям підприємства;
 - загрози активам підприємства;
 - загрози фінансовій інформації підприємства;
 - загрози фінансовим технологіям підприємства;
 - загрози фінансовому персоналу.
4. За суб'єктом виділяють загрози, що можуть бути зумовлені діями:
- партнерів по бізнесу;
 - конкурентів;
 - кримінальних груп;
 - державних інститутів;
 - власників та персоналу суб'єкта господарювання.
5. За джерелом виникнення:
- загрози, генеровані чинниками зовнішнього фінансового середовища (зовнішні загрози);

- загрози, генеровані чинниками та умовами внутрішнього фінансового середовища підприємства (внутрішні загрози).
6. За характером прояву:
 - реальні;
 - потенційні.
 7. За способом виникнення:
 - загрози, генеровані дією об'єктивних чинників та умов;
 - загрози, генеровані дією суб'єктів фінансових відносин підприємства.
 8. За строковістю:
 - короткотермінові;
 - довготермінові.
 9. За рівнем імовірності реалізації:
 - з низьким рівнем імовірності;
 - з середнім рівнем імовірності;
 - з високим рівнем імовірності;
 - імовірність реалізації яких визначити неможливо.
 10. За фінансовими наслідками:
 - з допустимим рівнем збитків;
 - з критичним рівнем збитків;
 - з катастрофічним рівнем збитків.
 11. За можливістю передбачення:
 - передбачувані;
 - непередбачувані.

На особливу увагу заслуговує групування загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання за джерелом виникнення. Наприклад, серед зовнішніх загроз виділяють такі:

- глобальні та локальні фінансові кризи;
- несприятливі макроекономічні умови в країні;
- тінізація та криміналізація економіки;
- високий рівень корупції;
- неефективність державної фінансової політики, зокрема, її фіскальної, грошово-кредитної, валютної, інвестиційної та інших складових;

- низький рівень державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання;
- дії зловмисників щодо зниження рівня ділової репутації суб'єкта господарювання;
- недосконалість нормативно-правової бази, що регламентує фінансову діяльність суб'єктів господарювання;
- надмірна залежність суб'єктів господарювання від зовнішніх джерел фінансування.

Серед внутрішніх загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання виділяють такі:

- недосконалість організації системи фінансового менеджменту;
- часті зміни керівництва та ключових працівників суб'єкта господарювання;
- помилки в стратегічному плануванні та прогнозуванні фінансово-господарської діяльності;
- низький рівень фінансового аналізу та контролю діяльності суб'єктів господарювання;
- недостовірна оцінка прибутковості та незбалансованість грошових потоків суб'єкта господарювання;
- конфлікт інтересів між акціонерами, акціонерами і топ-менеджментом суб'єкта господарювання;
- низький рівень кадрової безпеки, що виявляється в непрофесійному доборі кадрів, і, як наслідок, – помилках та прорахунках у фінансовій сфері;
- витік конфіденційної фінансової інформації, її спотворення, дезінформація;
- низький рівень моніторингу дебіторської та кредиторської заборгованості суб'єкта господарювання;
- відсутність або неефективність організаційної структури служби фінансової безпеки суб'єкта господарювання;
- фінансові шахрайства працівників;
- фальшування документів;
- неналежне юридичне забезпечення укладення договорів та контрактів суб'єктом господарювання;
- низький рівень корпоративної культури.

Лева частка зовнішніх загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання пов'язана з недосконалістю законодавчого регламентування різних аспектів діяльності підприємницьких структур, а також з відсутністю або неефективністю державних органів, що регулювали б фінансову безпеку суб'єктів господарювання. Ті ж проблеми екстраполюються і на рівень суб'єктів господарювання – відсутність ефективної служби фінансової безпеки та відповідної документації, у якій були б обумовлені всі аспекти забезпечення фінансової безпеки.

?

Питання для самоконтролю

1. Поясніть сутність таких понять: інтереси, економічні інтереси, фінансові інтереси.
2. Розкрийте сутнісні характеристики фінансових інтересів суб'єктів господарювання.
3. Як поділяють фінансові інтереси за сферою фінансово-господарської діяльності?
4. Назвіть види фінансових інтересів за рівнем значущості?
5. Які підходи сьогодні є до визначення головного фінансового інтересу суб'єкта господарювання?
6. Перелічіть пріоритетні фінансові інтереси суб'єкта господарювання.
7. Поясніть сутність категорії “фінансова безпека суб'єктів господарювання”.
8. Що розуміють під загрозами фінансовій безпеці суб'єктів господарювання?
9. За якими основними критеріями поділяють загрози фінансовій безпеці суб'єктів господарювання?
10. Наведіть приклад зовнішніх та внутрішніх загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання.

Тестові завдання

1. Фінансова безпека суб'єктів господарювання – це:

- 1) сукупність організаційних структур, методів і заходів, що забезпечують захист фінансових інтересів суб'єктів господарювання від зовнішніх та внутрішніх загроз;
- 2) такий рівень її фінансового стану та якість управління, що дають змогу безпомилково ідентифікувати наявні та потенційні загрози, протистояти деструктивним діям у внутрішньому та зовнішньому середовищі для захисту головних та пріоритетних фінансових інтересів і досягнення стратегічних та оперативно-тактичних цілей і завдань;
- 3) результат взаємодії елементів системи фінансових відносин, що визначений сукупністю виробничо-господарських чинників і має систему показників, які відображають наявність і використання фінансових ресурсів суб'єктів господарювання;
- 4) спроможність забезпечити діяльність завдяки власним коштам, не допускаючи невинуватеної кредиторської заборгованості.

2. Загрози фінансовій безпеці суб'єктів господарювання – це:

- 1) порушення фінансової рівноваги в діяльності суб'єкта господарювання;
- 2) результати вибору альтернативного фінансового рішення, спрямованого на досягнення бажаного фінансового результату діяльності за ймовірності зазнати збитку;
- 3) потенційно можливі або реальні дії зловмисників, а також сукупність чинників та умов об'єктивного характеру, здатних завдати матеріальної або моральної шкоди та

спричинити негативні фінансові наслідки для діяльності підприємства, унеможлививши захист його головних і пріоритетних фінансових інтересів;

- 4) наслідки фінансової кризи, що унеможливляють нормальну діяльність суб'єкта господарювання.

3. До внутрішніх загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання належать:

- 1) небезпека зловмисного підриву ділової репутації;
- 2) неправомірна розтрата коштів працівниками;
- 3) недосконалість державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання;
- 4) глобальні фінансові кризи.

4. За об'єктним спрямуванням загрози фінансовій безпеці суб'єкта господарювання поділяють на такі:

- 1) загрози з боку працівників суб'єкта господарювання, його партнерів, конкурентів, кримінальних угруповань;
- 2) загрози фінансовим операціям, активам, фінансовій інфраструктурі, фінансовим технологіям, фінансовому персоналу суб'єкта господарювання;
- 3) загрози в сфері операційної, фінансової та інвестиційної діяльності;
- 4) загрози кредитній, інвестиційній, емісійній, інноваційній діяльності.

5. Існують такі моделі визначення головної цілі функціонування суб'єкта господарювання:

- 1) модель максимізації прибутку, мінімізації трансакційних витрат, максимізації ринкової вартості суб'єкта господарювання;
- 2) модель забезпечення конкурентних переваг, мінімізації ринкової вартості суб'єкта господарювання;
- 3) мінімізації доданої вартості, мінімізації трансакційних витрат, зростання обсягу продажів;
- 4) максимізації прибутку, мінімізації доданої вартості, забезпечення темпів зростання.

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ КОНФЛІКТІВ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

2.1. Конфлікт як елемент фінансово- господарської діяльності підприємств

Підприємницькі структури в ході фінансово-господарської діяльності взаємодіють з чималою кількістю суб'єктів економічного оточення, що потребує збалансування їх фінансових інтересів з фінансовими інтересами контрагентів на кожному етапі взаємодії. Неузгодження фінансових інтересів суб'єкта господарювання з фінансовими інтересами дотичних до його діяльності структур може призвести до виникнення різного роду конфліктних ситуацій.

Конфлікти у фінансовій сфері можуть зумовлювати втрату господарських зв'язків із постачальниками та замовниками,

погіршення відносин з органами державної влади, формування негативної репутації на ринку, що призводить до втрати інвестиційної привабливості.

Наслідком неефективних інструментів протидії таким конфліктам, зволікання з їхнім вирішенням, некваліфіковані дії керівництва щодо нейтралізації їхнього деструктивного впливу на фінансову діяльність, а також недосконалість законодавчої бази щодо їхнього регулювання, співучасть корумпованих працівників правоохоронних, контролюючих та інших органів державної влади з одним із учасників конфліктної ситуації є зниження рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Трактування поняття “конфлікт” серед науковців досі дискусійне. Зокрема, вчені наводять такі тлумачення цієї категорії:

- конфлікт – зіткнення протилежних інтересів, поглядів, прагнень, розбрат, спір, що загрожує ускладненнями [127, с. 329];
- конфлікт – це завжди призупинення та розрив нормальних, усталених відносин [23, с. 8];
- конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів (цілей, позицій, думок, поглядів та ін.) на ґрунті суперництва; це відсутність взаєморозуміння з різних питань, пов’язана з гострими емоційними переживаннями [137, с. 318.];
- конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів двох чи декількох людей [61, с. 104];
- конфлікт – це процес крайнього загострення суперечностей і боротьби двох чи більше сторін соціальної взаємодії, який супроводжується негативними емоціями. Це відкрите або приховане протистояння цих сторін унаслідок відстоювання ними взаємовиключних інтересів, цілей, позицій, суджень чи поглядів [77].

Незважаючи на різні трактування конфлікту, викладені вище визначення не суперечать, а доповнюють одне одного, розкриваючи різні сторони, рівні й умови функціонування

конфліктів та всі вони засвідчують наявність суперечності, яка виникає в процесі певних взаємовідносин.

Під конфліктом інтересів розуміють ситуацію вибору управлінського рішення, коли суб'єкт управління має суперечності між благом компанії і своїм власним інтересом. Це ситуація, за якої існує висока вірогідність виникнення корпоративного конфлікту [41, с. 171].

Якщо йдеться про державні органи влади, то конфлікт інтересів може існувати, коли в державного службовця є особисті інтереси у фінансовій сфері, що можуть призвести до зазначеного конфлікту. У цьому випадку можна застосувати таке визначення: конфлікт інтересів у площині бізнес–влада припускає, що особистий інтерес державного службовця може вплинути на його поведінку або процес ухвалення рішення [122, с. 63].

Корпоративний конфлікт розуміють як:

- розбіжності (суперечки) між акціонерами (інвесторами) і менеджерами товариства з огляду на порушення прав акціонерів, які призводять або можуть призвести до позовів стосовно товариства, що його контролює акціонер, або керівників щодо рішень, ухвалюваних ними, дострокового припинення повноважень органів управління, суттєвої зміни в складі акціонерів [56, с. 11];
- суттєві розбіжності між акціонерами акціонерного товариства і самим товариством в особі органів управління та посадових осіб, а також між акціонерами АТ щодо питань фінансово-господарської діяльності, корпоративного управління товариством, зумовлені різним розумінням акціонерами і посадовими особами АТ окремих положень корпоративного законодавства України [142];
- форму виклику, публічного декларування намірів досягти реалізації своїх прав [78, с. 54–56.].

Отже, порівняно з терміном “корпоративний конфлікт” поняття “конфлікт інтересів” є ширшим за змістом поняттям

і означає ситуацію розбалансованості інтересів її учасників, спричинену різними очікуваннями від взаємодії.

Фінансовий конфлікт – це протистояння суб'єктів фінансових відносин, що виникає в ході проведення ними фінансово-господарської діяльності внаслідок несумісності інтересів та ціннісних орієнтирів.

В той же час, один із фундаторів соціологічної теорії конфлікту Г. Зіммель уважав конфлікт універсальним явищем, стверджуючи, що безконфліктне суспільство не має механізму саморозвитку. Саме конфліктність як форма суперечностей спонукає суб'єктів фінансової діяльності до розвитку та вдосконалення [125, с. 535].

Для глибшого розуміння сутності фінансового конфлікту важливо виділити його основні елементи та ознаки (рис. 2. 1).

Рис. 2.1. Елементи та ознаки фінансових конфліктів

Структурні елементи фінансового конфлікту:

- сторони конфлікту. Сторонами конфлікту вважають суб'єктів фінансових взаємовідносин, інтереси яких порушено безпосередньо, або суб'єктів, які явно (неявно) підтримують конфліктерів;
- предмет конфлікту – те, через що виникає конфлікт між його учасниками, на що претендує кожний. Предмет фінансового конфлікту – майно;
- умови конфлікту – зовнішній контекст, у якому виникає і розвивається конфлікт;
- мотиви конфлікту – внутрішні спонукальні сили, що підштовхують суб'єктів фінансових взаємовідносин до конфлікту. Мотиви виявляються у формі потреб, інтересів, цілей, переконань;
- образи конфлікту – уявлення про конфліктну ситуацію, притаманні учасникам конфлікту;
- способи поведінки в конфлікті – конкретні дії учасників конфлікту. Є п'ять основних способів поведінки в конфлікті: відхід від конфлікту, боротьба, поступливість, компроміс, співробітництво.

Реалізація того чи іншого способу в кожній конкретній ситуації залежить від особливостей конфліктної ситуації, а також індивідуально-психологічних характеристик учасників конфлікту.

2.2. Види фінансових конфліктів в акціонерних відносинах

Фінансові конфлікти в акціонерних товариствах можуть бути зумовлені низкою обставин та мати різні форми прояву. Їх поділяють за такими ознаками (рис. 2. 2).

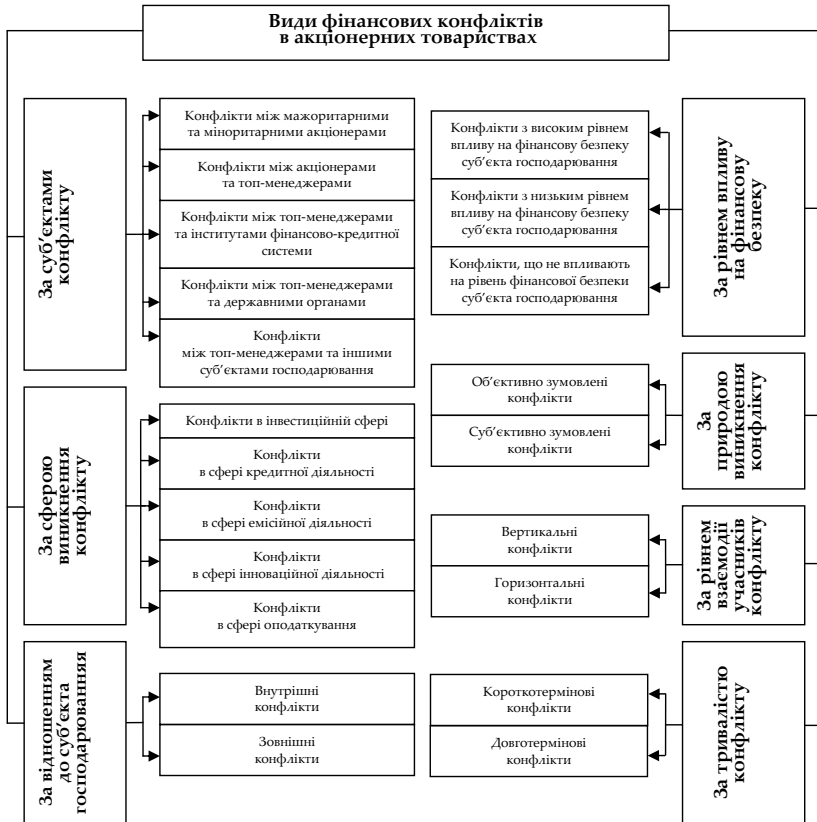

Рис. 2.2. Види фінансових конфліктів в акціонерних товариствах

1. За суб'єктами:

- конфлікти між мажоритарними та міноритарними акціонерами;
- конфлікти між акціонерами та топ-менеджерами;
- конфлікти між топ-менеджерами та інститутами фінансово-кредитної системи;
- конфлікти між топ-менеджерами та державними органами;

- конфлікти між топ-менеджерами та іншими суб'єктами господарювання.
2. За сферою виникнення:
 - в інвестиційній сфері;
 - у кредитній сфері;
 - у сфері емісійної політики;
 - у сфері інноваційної діяльності;
 - у сфері оподаткування.
 3. За відношенням до суб'єкта господарювання:
 - внутрішні конфлікти, що зумовлені діями безпосередніх учасників акціонерного товариства та, зазвичай, регульовані з використанням внутрішніх важелів, що передбачені установчими документами;
 - зовнішні конфлікти, що виникають між безпосередніми учасниками акціонерного товариства та суб'єктами його економічного оточення, і регульовані, здебільшого, за участю відповідного уповноваженого державного органу.
 4. За рівнем впливу на фінансову безпеку:
 - з високим рівнем впливу;
 - з низьким рівнем впливу;
 - які не впливають на фінансову безпеку акціонерного товариства.
 5. За природою виникнення:
 - об'єктивно зумовлені конфлікти, породжені складними ситуаціями, в яких опинились суб'єкти конфлікту через вплив певних чинників, зокрема, неоптимальний розподіл функцій і відповідальності;
 - суб'єктивно зумовлені конфлікти, що виникають унаслідок особистісних характеристик сторін конфлікту.
 6. За рівнем взаємодії учасників фінансового конфлікту:
 - вертикальні конфлікти (виникають між працівниками та керівниками);
 - горизонтальні конфлікти (виникають між працівниками).
 7. За тривалістю перебігу:
 - короткотермінові конфлікти, які, зазвичай, є наслідком

взаємного непорозуміння учасників конфлікту та помилок, які швидко виправляють;

- довготермінові конфлікти, що пов'язані з суттєвими розбіжностями в підходах до фінансового управління, об'єктивними труднощами у виконанні роботи тощо.

Основні конфліктні взаємозв'язки в акціонерних відносинах показано на рис. 2. 3.

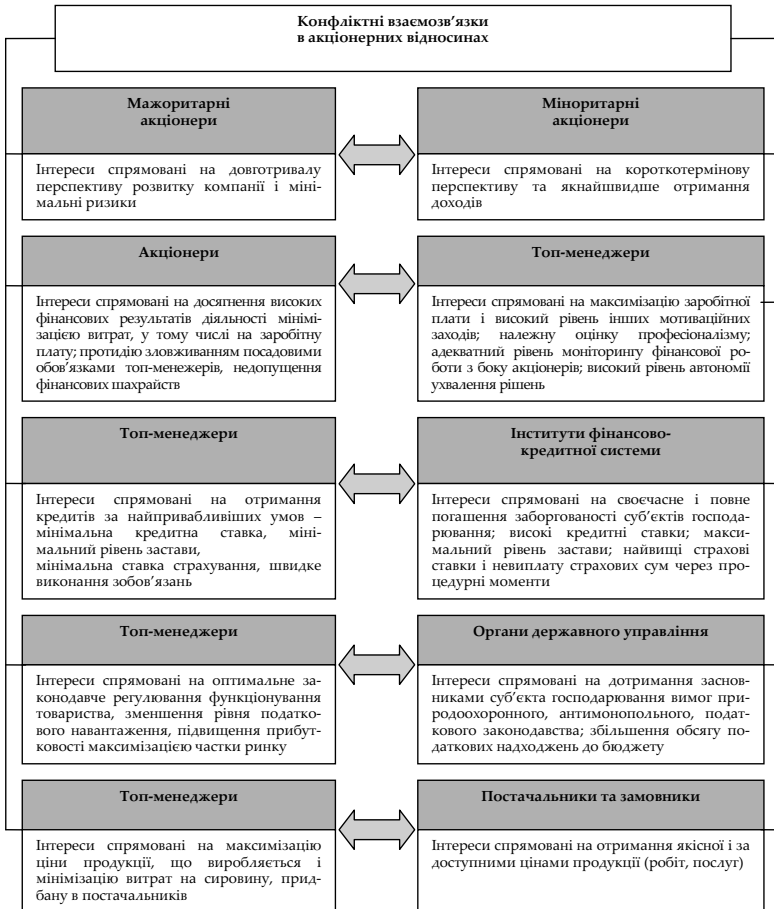

Рис. 2.3. Основні конфліктні взаємозв'язки в акціонерних відносинах

Спори, пов'язані з питаннями корпоративного управління, можуть стосуватися такого: конфліктів інтересів членів правління або провідних виконавчих посадових осіб компанії; обрання членів правління та їхнє призначення; розміру винагород/премій, які виплачують членам правління; звільнення членів правління/провідних виконавчих посадових осіб компанії; оцінки вартості акцій (стосовно емісії нових акцій чи облігацій, або "витіснення міноритарних акціонерів"); умов запропонованого поглинання; а також придбання активів компанії або розпоряджання ними тощо.

Причиною множинності фінансових конфліктів є, перш за все, особливості організації господарювання в акціонерних товариствах, де взаємодіють різні групи учасників – акціонери, менеджери та персонал, що мають різні цілі та різне бачення способів їхнього досягнення.

Основними причинами корпоративного конфлікту, що закладені в організаційно-правовій та економічній природі акціонерних товариств, є такі (рис. 2.4).

Крім того, до чинників, що можуть поглиблювати конфліктні ситуації в акціонерних товариствах, належать: низький рівень корпоративної культури акціонерів і керівництва товариства, дублювання повноважень окремих працівників та недотримання ними службової й організаційної дисципліни; відсутність чи недостатнє використання моральних і матеріальних ресурсів мотивації працівників; недосконалість законодавчої бази, що регламентує питання захисту інтересів власників; високий рівень корупції в органах державної влади; недосконалість судової системи тощо.

Корпоративні конфлікти завдають власникам і державі великого матеріального та морального збитку. Це і зниження міжнародних рейтингів України, і скорочення обсягів зовнішніх інвестицій, і зменшення обсягів виробництва, а в багатьох випадках – банкрутство підприємства [41, с. 172].

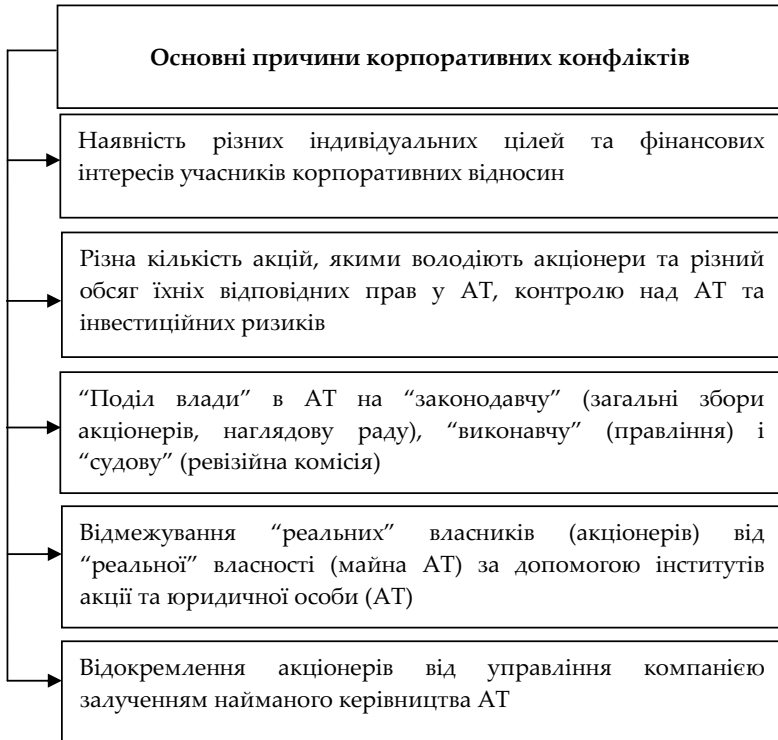

Рис. 2.4. Причини корпоративних конфліктів

Щоб підтримувати на належному рівні фінансову безпеку акціонерних товариств, потрібно розробити систему заходів із запобігання потенційним конфліктам, а також якнайшвидшого вирішення наявних конфліктів. На рівні суб'єктів господарювання необхідно, перш за все, підвищувати рівень корпоративної культури, створювати ефективні організаційні структури, приділяти більше уваги компетенції та мотивації працівників. На державному рівні дуже важливим є ухвалення досконалих законодавчих актів, які б регулювали ці питання і запобігали виникненню конфліктних ситуацій в організаціях.

2.3. Вплив корпоративної культури на фінансову безпеку суб'єктів господарювання

Оскільки функціонування суб'єкта господарювання відбувається в ході взаємодії значної кількості працівників, що перебувають у безперервній комунікації для досягнення поставлених цілей та одночасно генерують матеріальні (продукція для реалізації) і духовні цінності (моральні принципи, вірність, відданість компанії, лояльність, бренди, традиції тощо), то необхідно постійно підвищувати рівень корпоративної культури.

Численні дослідження доводять, що успішним підприємницьким структурам притаманний високий рівень корпоративної культури. Адже від корпоративної культури залежить сприйняття компанії, її імідж у соціумі. Чим вищий є рівень корпоративної культури, тим вищий рівень захисту й від загроз фінансовій безпеці.

Корпоративна культура – це система цінностей і переконань, які поділяє кожен працівник суб'єкта господарювання. До основних її складових належать:

- мова спілкування та система комунікацій;
- усвідомлення своєї ролі в організації;
- зовнішній вигляд працівників (наявність спеціального одягу, уніформи);
- розпорядок дня;
- взаємовідносини в колективі та з клієнтами;
- норми та цінності, притаманні колективу суб'єкта господарювання;
- мотивування та трудова етика (відповідальність за виконану роботу, якість роботи, оцінка роботи та винагорода за неї, просування по кар'єрних сходах);
- віра в успіх;

- символіка суб'єкта господарювання (логотипи, бренди, гасла, кредо тощо).

Виділяють такі головні види корпоративної культури [143]:

- “культура влади”. У діяльності таких суб'єктів господарювання передбачене ефективне використання і перерозподіл ресурсів керівництвом. Цей тип культури ґрунтується на принципах ієрархії, просування по сходинках якої відбувається за критеріями відданості загальній меті. У цьому разі провідну роль відіграє керівник, його якості та здібності, які дають змогу оперативно реагувати на зміни довкілля, ухвалювати і реалізовувати складні рішення;
- “рольова культура”. Для суб'єктів господарювання з таким видом культури характерний суворий функціональний розподіл ролей та спеціалізації підрозділів. Цей тип організацій функціонує на засадах правил і стандартів діяльності, дотримання яких гарантує їхнє виконання. Джерелом влади тут є не особисті якості керівника, а його становище в ієрархічній структурі. Така організація здатна успішно працювати тільки в стабільному середовищі;
- “культура завдань”. У таких організаціях культура зорієнтована на вирішення поставлених конкретних завдань і реалізацію проектів. Ефективність діяльності суб'єкта господарювання з такою культурою визначена професіоналізмом працівників, корпоративним груповим ефектом і повнотою інформації. Застосування цього типу культури доцільне в тих випадках, коли ситуативні вигоди ринку є визначальними для діяльності організації;
- “культура особистості”. Організації з таким видом культури об'єднують людей не для вирішення завдань, а для того, щоб вони могли досягти власних цілей. Тут влада ґрунтується на близькості до ресурсів, професіоналізмі та вмінні спілкуватися і взаємодіяти.

Залежність фінансової безпеки суб'єктів господарювання від корпоративної культури можна простежити, розглянувши основні функціональні характеристики такої культури (рис. 2.5).

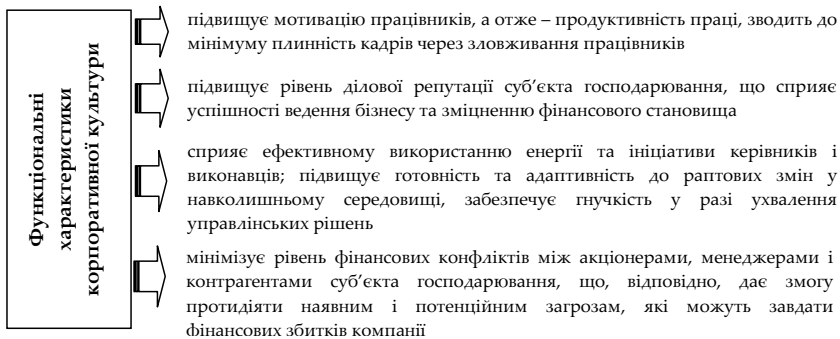

Рис. 2.5. Функціональні характеристики корпоративної культури

За даними американського щорічного довідника WORKUSA Survey, організації з високою лояльністю співробітників за три роки дали своїм акціонерам 112 % прибутку, суб'єкти господарювання з середнім рівнем лояльності співробітників – 90 %, а з низьким – лише 76 % [64].

Щоб забезпечити високий рівень корпоративної культури, необхідно створити спеціальний підрозділ, що відповідатиме за розробку та впровадження програм корпоративної культури, створення на підприємстві сприятливої атмосфери для сприйняття корпоративної культури, формування системи цінностей і мотивації працівників, необхідних для забезпечення успішної діяльності суб'єкта господарювання та розвитку у персоналу вигідної для підприємства економічної і соціальної поведінки.

Формування корпоративної культури охоплює етапи, відображені на рис. 2.6.

Рис. 2.6. Етапи формування корпоративної культури

Кодекс корпоративного управління сприяє орієнтації всіх підрозділів і працівників підприємницької структури на загальні цілі, дає змогу підвищувати рівень ініціативності персоналу, забезпечувати відданість загальній справі. Він містить правила й норми поведінки, засновані на принципах загальнолюдської моралі. Однак запровадження цих принципів у функціонування підприємницької структури передбачає не лише їхнє закріплення в організаційних документах, а й доведення до свідомості кожного працівника.

Питання для самоконтролю

1. Що розуміють під конфліктами інтересів?
2. Розкрийте сутність терміна “корпоративні конфлікти”.

3. Поясніть відмінність категорій “конфлікт інтересів” та “корпоративний конфлікт”.
4. Дайте визначення поняття “фінансовий конфлікт”.
5. Перелічіть елементи та ознаки фінансових конфліктів.
6. Які є види фінансових конфліктів в акціонерних товариствах?
7. Перелічіть функціональні характеристики корпоративної культури?
8. Які є способи підвищення корпоративної культури?
9. Назвіть основні причини виникнення фінансових конфліктів між мажоритарними та міноритарними акціонерами.
10. Схарактеризуйте фінансові конфлікти між топ-менеджерами товариства та органами фінансово-кредитної сфери.

Тестові завдання

1. Ситуації, за яких виникають суттєві розбіжності між акціонерами товариства та органами управління, посадовими особами щодо питань корпоративного управління, – це
 - 1) конфлікти інтересів;
 - 2) корпоративні конфлікти;
 - 3) колегіальні конфлікти;
 - 4) немає правильної відповіді.
2. Конфлікти інтересів поділяють за рівнем взаємодії учасників на:
 - 1) горизонтальні і вертикальні;
 - 2) мажоритарні та міноритарні;
 - 3) суб'єктивні та об'єктивні;

4) немає правильної відповіді.

3. Об'єктивно зумовлені конфлікти – це конфлікти, які:

- 1) породжені складними ситуаціями, у яких опинились суб'єкти конфлікту через вплив певних чинників, зокрема, неоптимальний розподіл функцій і відповідальності в товаристві;
- 2) виникають унаслідок особистісних характеристик сторін товариства, що конфліктують;
- 3) виникають між працівниками та керівництвом товариства;
- 4) виникають між працівниками товариства.

4. Конфлікти інтересів можуть виникати у таких сферах:

- 1) інвестиційній;
- 2) емісійній;
- 3) сфері оподаткування;
- 4) усі відповіді правильні.

5. До функціональних характеристик корпоративної культури належать:

- 1) підвищення мотивації працівників;
- 2) підвищення рівня ділової репутації суб'єкта господарювання;
- 3) протидія зловживанням посадовими особами;
- 4) усі відповіді правильні.

РОЗДІЛ 3

КРИТИЧНІ НАСЛІДКИ ФІНАНСОВИХ НЕБЕЗПЕК У ФОРМІ БАНКРУТСТВА

3.1. Соціально-економічна характеристика банкрутства

Одним з інструментів забезпечення фінансової стійкості економічних систем є інститут банкрутства. Інститут банкрутства надає змогу правового вирішення конфліктів за умови розбіжностей фінансових інтересів боржника та його кредиторів. З одного боку, задовольняють інтереси кредиторів, надаючи їм шанс повернути вкладені кошти або внаслідок продажу (придбання кредиторами) майна боржника, або завдяки різноманітним реорганізаційним та іншим процедурам на підприємстві. З іншого боку, реорганізаційні процедури дають змогу зберегти підприємство як суб'єкт господарювання.

Відповідно до Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити грошові вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури.

Виділяють такі види банкрутства (рис. 3.1.).

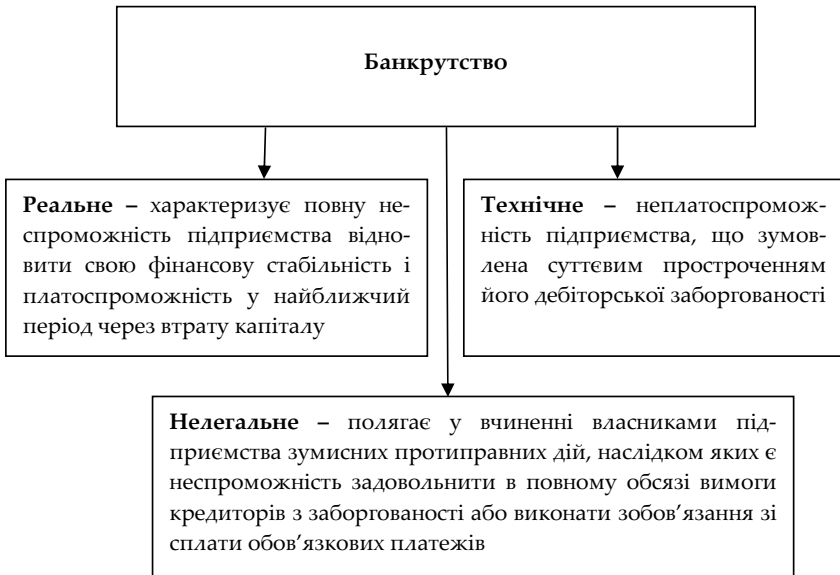

Рис. 3.1. Види банкрутства

Причини банкрутства поділяють за такими критеріями:

- за формою виникнення (зовнішні та внутрішні);
- за природою виникнення (об'єктивні, суб'єктивні, загальні);

- за особами, які створили ситуацію банкрутства (боржник, ділові партнери, треті особи);
- за характером виникнення і джерелами заподіяння збитку (власними діями боржника, діями сторонніх осіб, природні катаклізми, стихійні лиха, аварії);
- за можливістю впливу суб'єктом господарювання на них (усувні, неусувні, важко усувні);
- за можливістю діагностування та прогнозування (діагностовані, прогнозовані, такі, які не піддаються прогнозуванню).

До найбільш небезпечних належать зовнішні причини банкрутства, оскільки вплив на них мінімальний, а наслідки їхньої реалізації можуть бути руйнівними. Основні з них такі:

- економічні (темп інфляції, ставки податків і банківських кредитів, курси валют, рівень доходів населення тощо);
- політичні, зумовлені діями та намірами центральної та місцевої влади, а також наявністю різних груп впливу в органах державного та господарського управління;
- ринкові (демографічні тенденції, життєві цикли виробів, рівень конкуренції тощо);
- технологічні, зумовлені впливом на економіку науково-технологічного прогресу;
- соціокультурні (звичай і традиції населення, ставлення людей до роботи, рівень добробуту, рівень освіти населення, його культурного розвитку тощо);
- міжнародні, пов'язані з глобалізацією економіки, діяльністю транснаціональних компаній, економічних і військово-політичних об'єднань.

Внутрішні причини банкрутства, зумовлені, здебільшого, помилковими діями менеджменту. До них належать такі:

- нема довготермінової концепції розвитку;
- неефективність організаційної структури підприємства;
- низький рівень фінансової компетентності управлінського персоналу;

- зловмисність дій персоналу;
- незначна частка власного капіталу;
- низький рівень інвестиційної активності підприємства;
- неефективне використання ресурсів;
- нерациональний розподіл прибутку.

Причини банкрутства підприємств між собою щільно пов'язані й взаємозумовлені. Вони мають прояв у всіх країнах, у тому числі у країнах з розвинутою ринковою економікою. Зокрема, у таких країнах приблизно 33 % банкрутств спричинені зовнішніми чинниками, а 67 % – внутрішніми [128, с. 7].

До об'єктивних причин банкрутства, що не залежать від волі і дій окремих осіб, компаній і урядів, належать стихійні лиха, інші несприятливі природні явища, а також такі закономірності економічного розвитку, як циклічність і кризи.

Суб'єктивними причинами банкрутства є помилкові дії керівництва та персоналу підприємства.

Під загальними причинами банкрутства розуміють ті з них, які діють стосовно всіх суб'єктів підприємницької діяльності в ринковій економіці, які зумовлені природою ринку, його стихійністю і ризиком підприємництва.

Банкрутство підприємств є негативним наслідком їхньої діяльності, водночас воно має також вагомі негативні наслідки й для інших суб'єктів їхнього економічного оточення та держави загалом, зокрема:

- бізнес-партнери ризикують зазнати економічних збитків через невиконання фінансово неспроможним підприємством своїх зобов'язань;
- зменшуються надходження до бюджетів різних рівнів у зв'язку зі збільшенням кількості фінансово неспроможних підприємств;
- зменшується кількість робочих місць і кількість зайнятих через закриття виробничих об'єктів.

Отже, банкрутства суб'єктів господарювання не лише означають збитки для їхніх власників, а й погіршують економічну

ситуацію й соціальний клімат у країні. Тому необхідно застосовувати дієві інструменти на рівні підприємств та на рівні держави, щоб мінімізувати кількість фінансово неспроможних ділових одиниць.

3.2. Державне регулювання банкрутства в Україні

Норми права, що стосувалися фінансової неспроможності, виникли одночасно з відносинами власності ще за давніх часів. Зокрема, у Давньому Римі неповернення боргів загрожувало життю й здоров'ю боржника та уможливлювало захоплення його майна. Не менший інтерес викликає розвиток інституту фінансової неспроможності за законодавством, що діяло на території України. Наприклад, у першій редакції “Руської Правди” (початок XI–кінець XIII ст.) ідеться про злісне банкрутство як різновид шахрайських дій з метою заволодіння чужим майном [146, с. 283–284].

Основним нормативно-правовим актом, що регулює процедуру банкрутства в сучасній Україні, є Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ.

Відповідно до закону, банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури. Справу про банкрутство порушує господарський суд, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно становлять не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником впродовж трьох місяців після визначеного для їхнього погашення терміну.

Отже, банкрутом є не будь-який суб'єкт господарської діяльності, не здатний погасити кредиторську заборгованість, а лише такий, неспроможність якого виконати свої грошові зобов'язання визначена господарським судом.

Статтею 7 Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” передбачено такі судові процедури:

- розпорядження майном;
- санація (відновлення платоспроможності боржника);
- мирова угода;
- ліквідація.

Процедура розпорядження майном є системою заходів щодо нагляду та контролю за управлінням і розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження, ефективного використання майнових активів боржника, аналізування його фінансового стану, а також визначення подальшої оптимальної процедури (санації, мирової угоди чи ліквідації) для задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів.

Сутність процедури розпорядження майном полягає в залученні розпорядника майна, що його призначає господарський суд, до аналізу фінансового стану боржника. Розпорядник майна не має права втручатися в оперативно-господарську діяльність боржника. Його метою є надання інформації господарському суду та кредиторам про фінансовий стан боржника й оцінка можливості відновлення його платоспроможності. Розпорядником майна призначають Арбітражного керуючого – спеціаліста, який має вищу юридичну та/або економічну освіту і здатний оцінити реальний стан справ на підприємстві.

З порушенням справи про банкрутство вводиться мораторій на задоволення вимог кредиторів. Мораторій на задоволення вимог кредиторів – призупинення виконання боржником грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), термін виконання яких настав до дня введення мораторію, і припинення заходів, спрямованих на

забезпечення виконання цих зобов'язань та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), застосованих до дня введення мораторію.

Залежно від результатів аналізу, проведеного розпорядником майна, комітет кредиторів (орган, який обирають з кредиторів боржника) ухвалює рішення про застосування до боржника подальшої судової процедури: ліквідації, мирової угоди чи санації.

Санація – система заходів, що вживають під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського стану боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів способом реструктуризації підприємства, боргів і активів та/або зміни організаційно-правової та виробничої структури боржника.

Під час процедури санації вся повнота влади на підприємстві переходить до керуючого санацією, який має виконувати план санації, затверджений господарським судом, а керівника боржника звільняють з посади.

Метою процедури санації є оздоровлення боржника та відновлення його платоспроможності, зазвичай, завдяки залученню інвестора.

Винесення господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури передбачає припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності та вжиття заходів, спрямованих на задоволення вимог кредиторів унаслідок продажу майна боржника.

З відкриттям ліквідаційної процедури керівник банкрута звільнений, а роботи, необхідні для виявлення та реалізації його майна, виконує ліквідатор (арбітражний керуючий), кандидатуру якого затверджує господарський суд.

Законом України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” детально регламенто-

вано порядок продажу майна банкрута, що має на меті продаж майна за найвигіднішою ціною.

Кошти, отримані з продажу майна банкрута, спрямовують на задоволення вимог кредиторів відповідно до черговості, передбаченої законодавством.

Ліквідаційна процедура закінчується затвердженням звіту ліквідатора та ліквідаційного балансу, а також припиненням банкрута, про що вноситься запис до Єдиного державного реєстру.

Мирова угода – домовленість між боржником і кредиторами стосовно термінування та/або розстрочення, а також прощення (списання) кредиторами боргів боржнику, яку оформляють укладенням угоди між сторонами. Мирова угода може бути укладена на будь-якій стадії провадження в справі про банкрутство. Метою мирової угоди є пошук консенсусу між боржником та кредиторами і “збереження” боржника.

Правові наслідки визнання боржника банкрутом такі:

- термін виконання всіх грошових зобов’язань банкрута вважають таким, що настав;
- у банкрута не виникає жодних додаткових зобов’язань (у тому числі зі сплати податків і зборів (обов’язкових платежів)), крім витрат, безпосередньо пов’язаних з виконанням ліквідаційної процедури;
- скасовують арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника;
- припиняють нарахування неустойки (штрафу, пені), відсотків та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банкрута;
- господарська діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції.

Впродовж 2016 року в Україні 1524 підприємств були визнані банкрутами і ще понад 2 000 перебували у процедурі банкрутства [126]. Кількість підприємств в стані банкрутства на початок 2017 року за регіонами подано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Кількість підприємств в стані банкрутства станом на 06.02.2017 в регіональному розрізі [126]

Область	Кількість
Київська	572
Дніпропетровська	189
Одеська	140
Донецька	129
Автономна Республіка Крим	121
Харківська	97
Миколаївська	85
Луганська	75
Запорізька	70
Сумська	67

За даними міжнародного рейтингу “Ведення бізнесу” (Doing Business) за субіндексом банкрутства Україна у 2013 р. була на 157-му місці, у 2014 – на 141-му, на початок 2015 р. – на 142-му місці, в 2016 – на 148-му, в 2017 – на 150-му, в 2018 – на 149-му.

Головними причинами такої позиції є такі:

- занадто тривала процедура в Україні – 2,9 роки (Східна Європа та Центральна Азія – 2,3 роки; розвинуті країни – 1,7 роки). Краща країна – 0,4 (Ірландія);
- висока вартість процедур банкрутства в Україні – 40,5 % від вартості майна боржника (Східна Європа та Центральна Азія – 13,1 %; розвинуті країни – 9,1 %). Краща країна – 1,00 (Норвегія);
- низька ефективність процедур банкрутства в Україні (індекс стягнення /центи на долар/) – 8,9 (Східна Європа та Центральна Азія – 38; розвинуті країни – 71,2). Краща країна – 93,1 (Норвегія).

В плані заходів для поліпшення позиції України за напрямом урегулювання неплатоспроможності в рейтингу Doing Business, визначених в Проекті Кодексу України з питань банкрутства, є такі [87]:

- ліквідувати зайві бар’єри та спростити доступ до процедур, зокрема, самого боржника;

- збільшити можливості для санації та створити ефективні механізми позасудового врегулювання;
- виключити всі положення, що можуть розглядатися як підстава для звільнення від боргів, крім випадків, коли кредитори на це погоджуються;
- об'єднати мирову угоду та санацію в єдину процедуру;
- покращити умови участі у процедурах банкрутства забезпечених кредиторів, для чого, зокрема: надати забезпеченим кредиторам право ініціювати справу про банкрутство; передбачити можливість участі забезпечених кредиторів у голосуванні при ухваленні рішень; встановити, що під час процедури санації боржника за клопотанням забезпеченого кредитора суд може ухвалити рішення про припинення дії мораторію щодо його вимог, якщо предмет забезпечення не використовуватиметься для процедури санації боржника;
- підвищити рівень захищеності прав усіх кредиторів, для чого, зокрема: передати ключові повноваження від комітету кредиторів до зборів кредиторів; зменшити кворум при повторному проведенні перших зборів, якщо перша спроба не вдалася через неприбуття кредиторів із необхідною кількістю голосів; запровадити голосування щодо схвалення плану санації класами кредиторів; забезпечити участь кредиторів у виборі арбітражного керуючого; встановити обов'язок арбітражного керуючого розкривати кредиторам інформацію про фінансовий стан боржника та хід провадження у справі про банкрутство через інтернет; встановити пріоритетність вимог поточних кредиторів перед конкурсними;
- скоротити строки розгляду справ, зокрема, за рахунок зменшення кількості оскаржень;
- удосконалити положення закону, що стосуються продажу активів боржника, чим забезпечити основу для продажу майна за найвищою ціною, зокрема: запровадити правила щодо контролю за реалізацією істотних активів;

забезпечити продаж усього майна на конкурентній основі на аукціоні; вдосконалити правила оповіщення про продаж майна (через інтернет).

Водночас максимальний ефект від заходів запобігання банкрутству на рівні держави може бути досягнутий лише за умови їхнього системного впровадження, чіткої організації на всіх рівнях управління й спрямованості на вирішення найактуальніших завдань.

3.3. Діагностика банкрутства суб'єктів господарювання

Діагностика банкрутства суб'єкта господарювання полягає у використанні сукупності ознак та чинників, що генерують загрозу його фінансової неспроможності та методів фінансового аналізу для своєчасного розпізнавання симптомів фінансової кризи й оперативного реагування на неї з метою попередження її критичних наслідків.

До основних ознак, що генерують загрозу банкрутства, належать такі:

- зменшення попиту на продукцію, яку виробляють;
- зниження обсягів виробництва;
- значна частка позикового капіталу в структурі капіталу суб'єкта господарювання;
- дефіцит власного оборотного капіталу;
- негативні зміни у фінансовій звітності, порушення їхньої характерної пропорційності;
- несприятливі зміни в портфелі замовлень;
- зниження ринкової вартості акцій підприємства;
- нема диверсифікації діяльності, ринків збуту;
- наявність простроченої дебіторської і кредиторської заборгованості;

- втрата ключових контрагентів;
- втрата досвідчених менеджерів;
- припинення поточних платежів і несплата пред'явлених вимог;
- конфлікти між керівництвом підприємства.

У теорії фінансового менеджменту виділяють низку методик прогнозування банкрутства. Усі вони ґрунтуються на двох основних підходах – якісній та кількісній оцінці діяльності підприємства. Найвідомішими методиками, що належать до першого підходу, є такі: метод Аргенті (або оцінки вірогідності краху), метод Скоуна, методика якісного аналізу В. Ковальова. Ці методики ґрунтуються на якісній оцінці вірогідності банкрутства підприємств. Наприклад, метод оцінки вірогідності краху, розроблений Дж. Аргенті, є формалізацією вражень, відчуттів, різноманітних відомостей про діяльність підприємства у вигляді аналізу. Згідно з цією методикою, дослідження починається з низки припущень: є процес, що веде до банкрутства; процес цей займе певний термін; процес може бути розподілений на три стадії (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Процес банкрутства

Недоліки. Компанії, яким загрожує банкрутство, упродовж декількох років демонструють низку недоліків, очевидних задовго до фактичного банкрутства, а саме: наявність директора-автократа, пасивність ради директорів, внутрішні суперечності в раді директорів (через відмінності у вміннях і навиках), низький рівень компетентності фінансового директора, недостатність професійних менеджерів середньої і нижньої ланки; недоліки системи обліку: нема бюджетного контролю (нема прогнозу грошових потоків, системи управлінського обліку витрат), повільна реакція на зміни (поява нових продуктів, технологій, ринків, методів організації праці тощо).

Помилки. Унаслідок нагромадження перелічених недоліків підприємство може зробити помилку, що веде до банкрутства, а саме: мати високу частку позикового капіталу, відчувати нестачу оборотних коштів через дуже швидке зростання бізнесу, планувати великий проект, невдала реалізація якого загрожує функціонуванню підприємства тощо.

Симптоми. Зроблені підприємством помилки починають породжувати симптоми неплатоспроможності, а саме: погіршення фінансових показників, ознаки нестачі коштів тощо.

Для діагностики вірогідності банкрутства використовують також підходи, які ґрунтуються на застосуванні:

- 1) трендового (динамічного) аналізу узагальненої системи фінансових і соціально-економічних показників: рентабельності, ліквідності, дефіциту оборотного капіталу, оборотності капіталу, зношення устаткування, плинності кадрів тощо;
- 2) переліку фінансових показників (коефіцієнт поточної ліквідності, показник забезпеченості власним оборотним капіталом, коефіцієнт відновлення (втрати) платоспроможності тощо);
- 3) інтегральних показників, які можуть бути побудовані на таких засадах:

- а) підсумовування або усереднювання рейтингових оцінок окремих ринкових критеріїв фінансового стану підприємств;
- б) факторних стохастичних моделей, побудованих за допомогою застосування багатфакторного кореляційно-регресійного аналізу і мультиплікативного аналізу дискримінанта;
- в) інтегрально-бальних моделей.

Методи, які ґрунтуються на трендовому аналізі, можуть містити два типи критеріїв і ознак:

- а) критерії та ознаки, які свідчать про можливі фінансові утруднення і вірогідність банкрутства в недалекому майбутньому (тенденції збільшення до критичних значень тривалості обороту, частки позикового капіталу, тенденції до зниження коефіцієнтів ліквідності тощо);
- б) критерії та ознаки, що не дають підстав розглядати поточний фінансовий стан як критичний, проте сигналізують про можливість різкого його погіршення в майбутньому, якщо не вжити дієвих заходів.

Основний недолік трендового аналізу – нема однозначної оцінки фінансового стану підприємства, оскільки може простежуватися суттєвий різноспрямований тренд у показниках. Прикладом аналізу обмеженого переліку показників може слугувати методика, що містить три показники: коефіцієнт поточної ліквідності, коефіцієнт забезпеченості власних засобів і коефіцієнт відновлення (втрати) платоспроможності.

Ширшою є методика У. Бівера, у якій використовують п'ять показників для оцінки фінансового стану підприємства з метою діагностики кризи:

1. рентабельність активів;
2. питома вага позикових коштів у пасивах;
3. коефіцієнт поточної ліквідності;
4. частка чистого оборотного капіталу в активах;
5. коефіцієнт Бівера (чистий прибуток + амортизація) / позикові кошти.

Також У. Бівер розширює типологію підприємств за ступенем неспроможності, виокремлюючи три градації: благополучні підприємства, підприємства-банкроти (за п'ять років до банкрутства), підприємства-банкроти (за рік до банкрутства). Це дає змогу виявити показники, відхилення яких від нормативних значень найбільше впливає на вірогідність настання банкрутства в коротко- і середньотерміновій перспективі, а також зафіксувати розмір відхилень відповідних показників, які зумовлюють негативні наслідки.

У практичній діяльності за кордоном та в Україні набули поширення моделі на підставі мультиплікативного аналізу дискримінанта (multiple-discriminant analysis (MDA)), які вперше з метою діагностики банкрутства використав Е. Альтман. Усього Е. Альтман послідовно запропонував чотири моделі: двофакторну – найпростішу і наочну; п'ятифакторну – для акціонерних товариств, чії акції котируються на біржі; п'ятифакторну – для компаній, чії акції не котируються на біржі; семифакторну модель. Найбільшого поширення в українській практиці набув Z-рахунок для компаній, акції яких не котирувалися на біржі:

$$Z = 0,71X_1 + 0,847X_2 + 3,107X_3 + 0,42X_4 + 0,995X_5, \quad (1)$$

де X_1 – оборотний капітал / сума активів; X_2 – нерозподілений прибуток / сума активів; X_3 – операційний прибуток / сума активів; X_4 – балансова вартість власного капіталу / позиковий капітал; X_5 – виторг / сума активів.

При $Z < 1,23$ підприємство визначають банкрутом, а в діапазоні від 1,23 до 2,89 ситуацію вважають невизначеною.

Надалі підхід Е. Альтмана на основі національних даних використали британці: у 1972 р. Р. Лис (чотирифакторна модель), у 1977 р. Р. Тафлер і Г. Тішоу (чотирифакторна модель). Першу французьку модель оцінки платоспроможності фірм на підставі багатовимірного аналізу дискримінанта побудували 1979 р. Ж. Конан і М. Голдер, вона містила п'ять чинників.

Менш відомою і поширеною, незважаючи на високу точність, є дев'ятифакторна модель Дж. Фулмера, побудована на основі опрацювання даних 60 підприємств США: 30, що зазнали краху, і 30 тих, що працюють нормально. Слабкою стороною моделей Е. Альтмана, Р. Лиса, Р. Тафлера та інших є те, що моделі чисто емпіричні, сформовані на підставі наявної вибірки і не мають самостійної теоретичної бази. Крім того, необхідно враховувати, що не лише в різних галузях промисловості, а й у різних країнах наведені коефіцієнти відрізнятимуться. Як наслідок – застосування таких моделей обмежене конкретними економічними національними параметрами (наприклад, ставками податків).

Модель Тафлера і Тішоу має такий вигляд:

$$Z = 0,53X_1 + 0,13X_2 + 0,18X_3 + 0,16X_4, \quad (2)$$

де X_1 – операційний прибуток / поточні зобов'язання; X_2 – оборотні активи / зобов'язання; X_3 – поточні зобов'язання / всього активів; X_4 – чистий дохід / всього активів.

Ця модель досить обмежена в застосуванні, оскільки її можна використовувати лише щодо тих підприємств, які займаються котируванням своїх акцій на фондових біржах.

Відомою в сучасній вітчизняній практиці господарювання є модель, запропонована О. Терещенком. Ця модель є у двох різних варіантах. Перший варіант – це модель, що складається з шести показників і ґрунтується на даних 850 підприємств різних галузей. Друга модель містить десять показників і враховує диференціацію підприємств за галузями. Модель О. Терещенка має такий вигляд:

$$Z = 1,5X_1 + 0,08X_2 + 10X_3 + 5X_4 + 0,3X_5 + 0,1X_6, \quad (3)$$

де X_1 – відношення грошових надходжень до зобов'язань; X_2 – відношення валюти балансу до зобов'язань; X_3 – відношення чистого прибутку до середньорічної суми активів; X_4 – відно-

шення прибутку до виторгу; X_5 – відношення виробничих запасів до виторгу; X_6 – відношення виторгу до основного капіталу.

На підставі отриманого результату роблять висновок про ймовірність банкрутства підприємства: якщо $Z > 2$ – банкрутство не загрожує; при $1 < Z < 2$ фінансова стійкість порушена; якщо $0 < Z < 1$ – є загроза банкрутства. Тобто якщо $Z > 2$, то у підприємства непогані довготермінові перспективи, а якщо $0 < Z < 1$, – банкрутство більш ніж імовірне.

Суттєвим недоліком сучасних способів прогнозування банкрутства є те, що за умов сильно монополізованої української економіки чимало з наведених вище моделей і методів констатуватимуть повну неспроможність суб'єкта господарювання практично впродовж усього періоду його діяльності, хоча насправді цей суб'єкт може успішно існувати і давати дивіденди своїм власникам [45, с. 292–297].

З огляду на це, для забезпечення більшої об'єктивності результатів аналізу діагностика банкрутства вітчизняних підприємств має ґрунтуватися як на кількісних, так і на якісних критеріях, що сигналізують про потенційну загрозу фінансової неспроможності. Актуальним є також коригування розглянутих вище методик з урахуванням національних, а також регіональних і галузевих особливостей.

3.4. Характеристика нелегального банкрутства

Інститут банкрутства існує у всіх країнах світу і за нормальних умов функціонування економіки покликаний за допомогою спеціальних процедур господарського права вирішувати тимчасові фінансові проблеми учасників ринку або ж усувати з нього неконкурентоспроможні підприємства. Водночас, як

засвідчує вітчизняна практика, цей інститут може ставати знаряддям для реалізації протиправних інтересів окремих учасників. Зокрема, використовуючи процедуру банкрутства, ці особи можуть ухилятися від своїх майнових зобов'язань. Крім того, у разі вчинення зазначених злочинів посадові особи підприємства виконують низку дій, які залишаються латентними практично до моменту настання наслідків у вигляді збитків державі, кредиторам недержавної форми власності.

Сьогодні поняття “нелегальне банкрутство” за способом вчинення правопорушення об'єднує такі делікти: фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства, незаконні дії у разі банкрутства та приховування стійкої фінансової неспроможності підприємства. Нелегальне банкрутство поділяють також за часом вчинення правопорушення (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Види нелегального банкрутства в Україні

Способи вчинення нелегального банкрутства досить різноманітні та залежать від правового становища суб'єкта господарювання (державне підприємство, недержавне комерцій-

не підприємство), виду господарської діяльності, предмета злочинного посягання, мети банкрутства й інших обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Трактування сутності фіктивного банкрутства в нормативно-правових актах України наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

*Підходи до трактування фіктивного банкрутства
в нормативно-правових актах України*

Вид не- легаль- ного банкрут- ства	Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. 166-17)	Господар- ський кодекс України (ст. 215)	Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспро- можності підприєм- ства та ознак дій з приховування банк- рутства, фіктивного банкрутства чи дове- дження до банкрутства
Фік- тивне банк- рутство	Фіктивне банкрутство – завідомо неправди- ва офіційна заява громадянина-заснов- ника (учасника) або службової особи суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянина-суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі	Фіктивне банкрутство – завідомо неправди- ва заява суб'єкта під- приємництва до суду про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами та державою	Фіктивне банкрутство – завідомо неправди- ва офіційна заява громадянина-засновника (учасника) або службової особи суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянина-підприємця про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі

Доведення до банкрутства, згідно зі ст. 219 Кримінального кодексу України, – це умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або в інтересах третіх осіб вчинення

власником або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору. Тобто йдеться про будь-які цілеспрямовані дії, що погіршують фінансове становище суб'єкта господарської діяльності, вчинені власником або службовою особою цього самого суб'єкта (наприклад, укладання свідомо не вигідних угод або свідомо нездійснених угод з великими штрафними санкціями, прийняття на себе чужих боргів тощо). Такі дії можуть поєднуватися з подальшою бездіяльністю (наприклад, службова особа ухвалює управлінське рішення не висувати вимог до боржника щодо повернення ним боргів).

Приховування стійкої фінансової неспроможності, згідно зі ст. 164-15 Кодексу України про адміністративні правопорушення, – це умисне приховування громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності своєї стійкої фінансової неспроможності поданням невірогідних відомостей або неподання в передбачений термін до господарського суду заяви щодо порушення справи про банкрутство юридичної особи у випадках, обумовлених законом, якщо це завдало великої матеріальної шкоди кредиторів.

Матеріальну шкоду вважають великою, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Цілі повідомлення неправдивої інформації можуть бути різними:

- порушення справи про банкрутство чи санація підприємства в рамках провалення справи про банкрутство,
- ліквідація, реорганізація чи приватизація підприємства з метою приховання незаконного витрачання коштів,
- надання невірогідних даних аудиторі з метою одержання необ'єктивного висновку про фінансовий стан підприємства.

Згідно ст. 166-16 Кодексу України про адміністративні правопорушення, *незаконні дії в разі банкрутства* – це умисне приховування майна, відомостей про майно, передання майна в інше володіння або його відчуження чи знищення, а також фальсифікація, приховування або знищення документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність, якщо ці дії вчинені громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство і завдали великої матеріальної шкоди.

Ключовими мотивами зловживань з боку боржників у разі банкрутства можуть бути такі:

- приховати інший злочин, зокрема, розкрадання бюджетних коштів та фінансові шахрайства;
- уникнути оподаткування;
- реструктуризувати борги списанням коштів на фіктивну санацію;
- позбавитися заборгованості перед кредиторами.

Мотивами зловживань з боку кредиторів, зазвичай, є прагнення до переділу власності. Кредитори можуть використовувати банкрутство як інструмент у корпоративній конкуренції, ініціювавши процес банкрутства з метою придбання надалі майна за невинновдано низькою ціною.

Аналіз судово-слідчої практики свідчить про те, що найчастіше в разі банкрутства реалізують схеми, які передбачають акумулювання всіх пасивів на підприємстві-боржнику для збільшення його неплатоспроможності та виведення його активів на новостворене підприємство ще до початку процедури банкрутства. Ці схеми реалізують, зазвичай, такими способами:

- передавання майна підприємства-боржника в статутні капітали новостворених юридичних осіб в обмін на отримання неадекватної частки участі (акцій) у них. У цьому разі вартість майна, яке передають у статутний капітал нових юридичних осіб, можуть значно занижувати щодо його реальної ринкової вартості;

- погашення заборгованості за будь-якими зобов'язаннями перед конкретним кредитором, де розмір вимог кредитора значно завищений порівняно з основним боргом. У цьому разі заборгованість збільшується завдяки сплаті штрафних санкцій, відшкодуванню збитків;
- безоплатне передавання майна у вигляді надання допомоги, дарування;
- ухвалення хибних управлінських рішень у сфері управління виробництвом, які негативно позначаються на фінансовому стані підприємства;
- приховування боржником реальної до стягнення дебіторської заборгованості, що дає змогу розраховатися з кредиторами, майна або інформації про майно підприємства та ін. Зловживання з боку кредиторів полягають у тому, що вони прагнуть не одержати борг, а незаконно перехопити управління бізнесом боржника чи незаконно довести його до банкрутства для того, щоб за невідповідною низькою ціною купити його активи, тобто прагнуть до переділу власності;
- прямий продаж майна підприємства-боржника за заниженою ціною чи його обмін на інше майно, що не становить інтересу для боржника, відповідно до специфіки діяльності боржника, а також обмін майна боржника на інше майно, вартість якого є завищеною;
- передавання майна за договорами про надання послуг нематеріального характеру (маркетингових, консалтингових, юридичних, консультативних тощо);
- зняття з розрахункового рахунку суб'єкта господарювання коштів та їхнє привласнення;
- перерахування коштів контрагенту на підставі фіктивного договору;
- фактичне зменшення майна суб'єкта господарювання, що полягає в таких діях:

- а) укладення явно не вигідних, збиткових угод, тобто угод, які розраховані на менший прибуток порівняно з витратами (наприклад, реалізації продукції підприємства за умисно заниженими цінами, придбання сировини й матеріалів за спеціально завищеними цінами, надання кредитів особам, які завідомо не збираються їх повертати);
- б) кредитування на велику суму, яке роблять незадовго до банкрутства (фінансової неспроможності) за незначного розміру дивіденду;
- в) незаконні перекази коштів на рахунок інших підприємств, їхнє зняття та привласнення;
- д) переказ коштів за кордон за фіктивними контрактами; використання коштів на купівлю особистих речей [135, с. 65–67].

Організаторами (замовниками) нелегального банкрутства найчастіше бувають:

- керівники (власники, засновники) підприємств, головні бухгалтери й інші службові особи, які керують діяльністю підприємства та відповідають за правильне ведення й зберігання документів бухгалтерського обліку;
- конкуренти, акціонери, керівництво холдингу (фінансово-промислової групи), арбітражні керуючі, представники державних органів, які зацікавлені у банкрутстві підприємства або діють через його керівництво.

У першому випадку замовником банкрутства є керівник (власник, засновник) підприємства, який має на меті стати одноосібним власником, відсторонивши від управління інших акціонерів, одержати відтермінування податкових зобов'язань, уникнути відповідальності за неправомірне виведення активів тощо.

Зовнішнього замовника банкрутства може цікавити придбання об'єкта підприємства на суму, значно меншу від його реальної вартості, або для подальшої приватизації земельної

ділянки, на якій розташований об'єкт. Інколи усуненням керівництва збанкрутілого підприємства ініціатор бажає знищити свого конкурента.

Основними причинами зловживань у разі банкрутства є такі:

- низький рівень правової захищеності економічних відносин;
- значна латентність серед злочинів економічної спрямованості, зокрема за оцінками фахівців, латентність злочинів у сфері економіки становить від 60 до 95 %, причому вагому частку становлять кримінальні банкрутства [144];
- недосконалість та неврегульованість законодавства у сфері банкрутства.

Країни, які входять до складу романо-германської правової сім'ї (Франція, Німеччина, Іспанія, Литва, Латвія, Росія, Білорусія), мають схожі риси щодо визначення відповідальності за доведення до банкрутства, а саме:

- а) доведення до банкрутства або “злісне (умисне) банкрутство” є характерним злочином для кримінального законодавства цих країн;
- б) простежується поєднання в межах норми про кримінальну відповідальність за “злісне банкрутство” декількох самостійних складів злочинів у сфері банкрутства (зокрема, у ст. 213 КК Латвії);
- в) факультативні ознаки злочину “злісне банкрутство”, зокрема, час і мета його вчинення подекуди набувають обов'язковості (зокрема, у ст. 314–17 КК Франції);
- г) спеціально закріплена кримінальна відповідальність співучасників “злісного банкрута” (зокрема, ст. 283 КК Німеччини чи ст. 240 КК Білорусі).

Ознаки кримінального доведення до банкрутства досить чітко сформульовані у ст. 341 КК Нідерландів. Злочином у цій країні вважають випадки, коли юридична або фізична особа, знаючи про свою неспроможність, продовжує акумулювати

борги та не може пред'явити в належному стані бухгалтерські документи й іншу фінансову звітність на вимогу контрольних органів. У законодавстві Швейцарії широко представлені норми, які визначають кримінальну відповідальність за неправомірні дії у разі банкрутства (ст. 163-170 КК). Конструкції деяких із них можуть запозичити вітчизняні законодавці, зокрема ст. 165 ("Безгосподарність"), за якою відповідальність боржника за недбале ведення справ настає ще на етапі початку процедури банкрутства. На особливу увагу заслуговує КК Німеччини, що містить розділ "Злочинні діяння, пов'язані з банкрутством". Окремо передбачено відповідальність за "особливо тяжкі випадки банкрутства", тобто дії боржника, вчинені з корисливих мотивів або якщо боржник свідомо наражає велику кількість осіб на небезпеку, завдаючи шкоди довіреному йому майну [59, с. 143–147].

У США система нормативних та адміністративних заходів, що регламентують процедуру банкрутства, розроблена так, щоб надати фізичній особі чи компанії змогу реорганізувати свою фінансову (господарську) діяльність або, у разі неможливості чи недоцільності такої реорганізації, розподілити активи боржника між кредиторами. В американському юридичному сленгу такий розподіл називають "свіжий старт". Розмір задоволених вимог кредиторів може залежно від обставин кожної окремої справи про банкрутство становити від 0 до 100 %. Останнє значення на практиці трапляється значно рідше, ніж перше. У цьому разі зазвичай, від подання заяви про банкрутство до остаточного розподілення майна боржника між кредиторами минає тривалий час. Головна ідея американської моделі відносин банкрутства полягає в презумпції того, що боржник під час провадження про стійку неплатоспроможність розкриє всі свої активи та зобов'язання, іншими словами, показує справжню картину свого майнового стану. У США шахрайство у сфері банкрутства традиційно вважають злочином економічного характеру, що може набувати чотирьох основних форм.

По-перше, боржник може приховати своє майно з метою не допустити його конфіскації. По-друге, фізичні особи можуть умисно подати неправдиві чи неповні документи під час процедури банкрутства. По-третє, іноді фіктивно подають заяви про банкрутство декілька разів, використовуючи неправдиву інформацію про себе чи, навпаки, вірогідну інформацію, однак у кількох штатах одночасно. Четверта форма буде в тому разі, якщо особа підкупом чинить тиск на призначеного судом адміністратора майна. Нерідко на практиці одна з форм фіктивного банкрутства поєднується з іншими злочинами економічного характеру: викрадення персональних даних, іпотечне шахрайство, легалізація злочинних доходів, а також публічна корупція [43, с. 237–249].

Суспільна небезпека нелегальних банкрутств полягає в тому, що вони порушують порядок господарської діяльності, регламентований чинним законодавством. Крім того, ці злочини завдають майнової шкоди кредиторам, державі, іншим суб'єктам господарювання. Зазіхаючи на інтереси кредиторів, інвесторів, працівників підприємства, злочини, що пов'язані з банкрутством, підривають довіру в господарських взаємовідносинах та зумовлюють своєю чергою зменшення обсягів кредитування й інвестування.

3.5. Порядок виявлення ознак нелегального банкрутства в Україні

Аналіз фінансового стану суб'єктів господарювання державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 % виконують відповідно до Наказу Міністерства юстиції України №327/5 “Про затвердження Порядку проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання державних підприємств

і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, та підготовки на запити суду, прокуратури або іншого уповноваженого органу висновків про наявність ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства" від 26 лютого 2013 р.

Згідно затвердженого Порядку аналіз фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства виконують згідно з Методичними рекомендаціями щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затвердженими наказом Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14 (у редакції наказу Міністерства економіки України від 26 жовтня 2010 р. № 1361).

У ході аналізування стану фінансово-господарської діяльності підприємства визначають таке:

- структуру його балансу (задовільна чи незадовільна) та обґрунтованість визнання підприємства неплатоспроможним;
- тенденції щодо динаміки основних показників ефективності діяльності підприємства;
- можливість використання санаційних процедур для поліпшення фінансово-господарського стану підприємства та виведення його з неплатоспроможного стану;
- наявність економічних ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства.

Основними джерелами інформації для аналізу є:

- установчі документи підприємства (засновницький договір, статут), а також довідка про включення до ЄДРПОУ,

свідцтво про державну реєстрацію, реєстр власників акцій (за наявності);

- баланс підприємства, для суб'єктів малого підприємництва – форма N 1–м;
- звіт про фінансові результати (форма N 2), для суб'єктів малого підприємництва – форма N 2–м;
- звіт про рух грошових коштів (форма N 3);
- звіт про власний капітал (форма N 4);
- примітки до річної фінансової звітності (форма N 5);
- звіт про наявність та рух основних засобів, амортизацію (знос) (форма N 11–ОЗ);
- обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства (форма N 1–інновація);
- звіт про взаєморозрахунки з нерезидентами (форма N 1–Б);
- звіт з праці (форма N 1–ПВ);
- звіт про стан умов праці, пільги та компенсації за роботу зі шкідливими умовами праці (форма N 1–ПВ);
- звіт про виробництво та реалізацію промислової продукції (форма N 1П–НПП);
- інша інформація, необхідна для проведення аналізу та виявлення резервів виробництва.

За результатами аналізу складають звіт, який містить такі розділи.

1. Загальна характеристика підприємства (назва підприємства, дата його утворення, підпорядкованість, вид економічної діяльності, форма власності, організаційно-правова форма господарювання тощо).
2. Оцінка підприємства з позиції неплатоспроможності, що охоплює оцінку фінансового стану підприємства за попередні три календарні роки, аналіз фінансових факторів, що призвели до неплатоспроможності, та визначення можливості санації підприємства. На цьому етапі аналізують необоротні активи підприємства. Окремо

аналізують майно, яке отримане або перебуває в оренді, а також основні засоби й інші необоротні активи, які перебувають під заставою, для визначення ймовірності стягнення цього майна. Для оцінки стану незавершеного будівництва визначають ступінь його придатності та термін, упродовж якого об'єкт перебуває в незавершеному стані.

У разі, коли загальна вартість необоротних активів підприємства становить у структурі балансу понад 50 %, роблять ринкову оцінку основних засобів та нематеріальних активів, вартість яких перевищує один відсоток від загальної вартості таких активів. Аналізують структуру основних фондів за видами діяльності та обґрунтовують належність складу основних фондів до основного виду діяльності підприємства. За результатами аналізу обґрунтовують доцільність використання цих фондів або ухвалюють рішення про їхню реалізацію з метою залучення отриманих коштів до інших видів фінансово-господарської діяльності підприємства.

Наступний етап передбачає аналіз оборотних активів підприємства, зокрема, власних оборотних засобів, структури його грошових потоків. Визначають причини зменшення або збільшення значення власних оборотних засобів з метою подальшого виявлення впливу цих змін на маневреність власних оборотних засобів. Інформацію про рух грошових коштів підприємства використовують у ході оцінювання можливості залучення коштів для фінансування підприємства. Загальну оцінку якості управління підприємством роблять за результатами аналізу руху грошових коштів у розрізі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності.

Якість управління підприємством характеризується таким чином:

- “добре” – якщо за звітний період чистий рух коштів від операційної діяльності має додатне значення, а від інвестиційної та фінансової – від’ємне;

- “норма” – якщо за звітний період чистий рух коштів від операційної та фінансової діяльності має додатне значення, а від інвестиційної – від’ємне;
- “криза” – якщо за звітний період чистий рух коштів від операційної діяльності має від’ємне значення, а від інвестиційної та фінансової – додатне.

Вагоме місце в оцінці має аналіз формування власного капіталу підприємства, зокрема, звертають увагу на співвідношення коефіцієнтів надходження та вибуття. Перевага значення коефіцієнта надходження порівняно з розміром вибуття свідчить про нагромадження власного капіталу.

Необхідно також виконати поглиблений аналіз дебіторської заборгованості, зокрема, проаналізувати облікову політику підприємства щодо створення резерву сумнівних боргів, визначити, чи відповідає вона нормам чинного законодавства, та з’ясувати, чи враховує підприємство ці норми під час нарахування резерву сумнівних боргів.

Розрізняють нормальну та невинуватену заборгованість. Невинуватена заборгованість – це заборгованість щодо претензій, відшкодування матеріальної шкоди. Ця заборгованість є формою незаконного відволікання оборотних коштів і порушення фінансової дисципліни.

У ході аналізу кредиторської заборгованості підприємства оцінюють:

- структуру кредиторської заборгованості;
- наявність та характер простроченої кредиторської заборгованості, існування якої призводить до застосування відповідних фінансових санкцій до підприємства;
- кредиторську заборгованість за товари, роботи, послуги за термінами її виникнення, а також підстави її виникнення.

Прибутковість підприємства оцінюють наявністю і розмірами прибутку від основної реалізації та чистого прибутку, а також показниками рентабельності. У ході аналізу з’ясовують:

- розмір чистого прибутку, на який змінився рівень прибутку від реалізації;
- тенденції зміни цих показників та фактори, якими зумовлені виявлені зміни.

На підставі результатів аналізу визначають сферу діяльності підприємства, яка позитивно або негативно вплинула на фінансовий результат.

У разі, коли до збитків на підприємстві призвела не операційна діяльність, детальніше аналізують фінансову або інвестиційну діяльність з метою отримання висновку щодо наявності або відсутності ознак дій з доведення підприємства до банкрутства внаслідок “вимивання” прибутку, отриманого в ході операційної, фінансової або інвестиційної діяльності.

Ретельно аналізують виробничі витрати підприємства, структуру його адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат.

Вивчають кількість працівників, які були прийняті або звільнені впродовж аналізованого періоду, а також вплив умов їхньої праці на фінансовий результат господарської діяльності підприємства.

Аналіз інвестицій та інновацій виконують з метою визначення їхньої доцільності та ефективності. Крім того, з'ясовують можливість поліпшення фінансового стану підприємства завдяки імобілізації коштів з інвестиційних вкладень до розрахунків з кредиторами.

Отже, визначають доцільність санації підприємства або його ліквідації.

Унаслідок аналізу фіктивним може бути визнано банкрутство в разі, коли підприємство-боржник не задовольнило вимог кредиторів та зобов'язань перед бюджетом у повному обсязі за наявності в нього на це змоги на момент звернення до господарського суду із заявою про визнання своєї неплатоспроможності.

З метою виявлення ознак фіктивного банкрутства визначають показник забезпечення зобов'язань боржника всіма його

активами, зіставляючи суму активів боржника із сумою його зобов'язань.

У разі зазначених розрахунків до складу поточних зобов'язань належать: основна сума боргу, відсотки, штраф, пеня та неустойка (за наявності).

Якщо за результатами розрахунків показник забезпечення зобов'язань боржника всіма його активами перевищує одиницю за нульової або додатної рентабельності, то це свідчить про наявність ознак фіктивного банкрутства на підприємстві.

У ході виявлення ознак фіктивного банкрутства враховують наявність офіційної заяви власника або службової особи підприємства-боржника до господарського суду щодо порушення провадження в справі про банкрутство стосовно цього підприємства, на підставі якої винесено відповідну ухвалу суду, та фактичної можливості задоволення вимог кредиторів, у тому числі зобов'язань перед бюджетом, у повному обсязі на момент звернення до суду.

Як офіційну можна розглядати лише ту заяву, яка в разі подання має правові наслідки. З огляду на це, офіційною вважають лише подану відповідним суб'єктом до господарського суду письмову заяву про банкрутство. Така заява, зокрема, повинна містити виклад обставин, які підтверджують неплатоспроможність боржника, із зазначенням суми боргових вимог кредиторів, а також терміну їх виконання.

Не можна вважати фіктивним банкрутством подання до господарського суду заяви, яка не може призвести до порушення справи про банкрутство, зокрема, такої заяви, що не містить доказів заборгованості боржника, або ж заяви, поданої від імені юридичної особи-суб'єкта господарської діяльності, щодо якої не можна застосовувати процедуру відновлення платоспроможності або визнання боржника банкрутом (державного підприємства, комунального підприємства, щодо якого на пленарному засіданні відповідної місцевої ради ухвалено рішення про незастосування до цього підприємства положень

Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”).

Ознаки дій з доведення до банкрутства визначають за період, що починається за три роки до дати порушення справи про банкрутство, у разі наявності ознак неправомірних дій відповідальних осіб боржника, що призвели до його стійкої фінансової неспроможності, з огляду на що боржник був не в змозі задовольнити в повному обсязі вимоги кредиторів або сплатити обов’язкові платежі.

У ході визначення ознак дій з доведення до банкрутства аналізують рівень забезпечення зобов’язань кредиторів за період виконання аналізу.

Рівень забезпечення зобов’язань кредиторів характеризують такими показниками:

- забезпечення зобов’язань боржника всіма його активами (відношення суми активів боржника до суми його зобов’язань);
- забезпечення зобов’язань боржника його оборотними активами (відношення оборотних активів до суми зобов’язань боржника);
- розмір чистих активів (різниця між сумою активів підприємства та сумою його зобов’язань).

Економічними ознаками дій з доведення до банкрутства можна вважати такий фінансово-економічний стан боржника, коли виконання умов договорів призвело до погіршення показників оцінки його фінансового стану, зокрема:

- підписання свідомо не вигідних для підприємства (у тому числі фіктивних) договорів;
- необґрунтованої виплати грошових коштів, необґрунтованої передачі третім особам майна;
- ухвалення нерациональних управлінських рішень, які негативно впливають на виробничу, торговельну, іншу статутну діяльність підприємства, що призводить до фінансових збитків та втрат;

- заплутовання звітності, знищення документів або інформації, унаслідок чого неможлива ефективна робота підприємства тощо.

Крім того, необхідно проаналізувати заходи, ужиті керівництвом підприємства, щодо стягнення заборгованості (повнота і своєчасність проведеної претензійно-позовної роботи) та своєчасності вирішення проблем у виробничому процесі тощо.

Навмисне погіршення фінансово-господарського стану підприємства можна визначити за такими основними ознаками:

- зменшення розміру, приховування та заниження оцінки майна, яке є в розпорядженні підприємства;
- штучне збільшення розміру кредиторської та дебіторської заборгованості;
- продаж задіяних у виробничо-господарській діяльності основних засобів (особливу увагу приділяють договорам відчуження майна або оренди майна, зокрема перевіряють відповідність ціни реалізації ринковій та наявність дозволу на такі операції органу, уповноваженого управляти майном);
- продаж товарів (робіт, послуг), які виготовляє підприємство, за ціною, нижчою від собівартості, без належних економічних підстав (наприклад, регульована ціна реалізації, яку коригують кошти державної підтримки; продаж за передплатою);
- тимчасове зниження ціни в рекламних цілях; продаж морально застарілої продукції; продаж продукції, що не має попиту; продаж товарних залишків готової продукції для перепрофілювання або запуску нового виробництва; продаж товарних залишків (сезонної продукції) з огляду на закінчення сезону тощо;
- у разі збиткової діяльності підприємства спрямування отримуваних грошових засобів та інвестицій на закупівлю товарів, робіт, послуг, безпосередньо не задіяних у виробничо-господарській діяльності;

- необґрунтоване зменшення або збільшення штату підприємства.

Якщо на окремих стадіях провадження в справі про банкрутство буде з'ясовано, що боржником надані невірогідні відомості про його фінансовий та майновий стан у фінансовій звітності або в інших документах, то в такому разі можуть бути ознаки дій з приховування банкрутства.

До ознак дій з приховування банкрутства належать:

- надання потенційним кредиторам (банківським установам, державним установам, постачальникам, покупцям), а також господарському суду свідомо неправдивої інформації про фінансово-господарський стан підприємства, яка створює оманливе враження про нормальний фінансовий стан і приховує стійку фінансову неспроможність (якщо невірогідні відомості повідомляють потенційному кредитору, від якого очікують продажу продукції чи товарів, виконання робіт, надання послуг, передачі майна, надання позики чи сплати авансових грошових сум на користь організації, від імені якої надають відомості; або подання до господарського суду відклику на заяву про банкрутство зі свідомо неправдивими відомостями про загальну суму заборгованості, наявне у нього майно, у тому числі й кошти, що є на його рахунках у банках чи інших фінансово-кредитних установах тощо);
- можливість виявлення причинного зв'язку між наданою інформацією та збитками, яких зазнала третя особа. У цьому разі мають на увазі не тимчасовий розлад фінансової діяльності юридичної особи, унаслідок якого виникають прострочення платежів, а ситуацію, яка унеможливорює виконання цією особою вимог кредиторів.

Ознаками стійкої фінансової неспроможності можуть уважати:

- збитковість діяльності впродовж двох років;
- відхилення показників ліквідності від граничного значення;

- призупинення платежів, що триває понад три місяці, за наявності боргових зобов'язань, терміни платежів за якими настали;
- наявність значної (понад триста мінімальних розмірів заробітної плати) суми непогашених боргових зобов'язань, терміни платежів за якими настали більше, ніж три місяці тому;
- наявність значної суми непогашених боргових зобов'язань, визнаних юридичною особою-боржником або підтверджені виконавчими документами;
- наявність у підприємства значної суми непогашених штрафів, пені, неустойки, визнаних у судовому порядку, за невиконання умов договорів та недотримання вимог законодавства;
- наявність заяви про порушення провадження у справі про банкрутство конкретної юридичної особи, прийнятої до розгляду господарським судом, або провадження у справі про банкрутство цієї юридичної особи.

Під час аналізування фінансово-господарського стану суб'єктів підприємницької діяльності з метою виявлення серед них боржників та запобігання їхньому банкрутству оцінюють фінансову ситуацію підприємств.

Як поточну неплатоспроможність характеризують фінансовий стан будь-якого підприємства, якщо на конкретний момент з огляду на випадковий збіг обставин тимчасово суми наявних у нього коштів і високоліквідних активів недостатньо для погашення поточного боргу, що, відповідно до законодавчого визначення, розглядають як неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання визначеного терміну їхньої сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі з заробітної плати, а також виконати зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності.

Ознаки критичної неплатоспроможності, що відповідають фінансовому стану потенційного банкрутства, є в разі, коли на початку і наприкінці звітного кварталу наявні ознаки поточної неплатоспроможності, а коефіцієнт покриття і коефіцієнт забезпечення власними засобами наприкінці звітного кварталу менші від їхніх нормативних значень – 1,0 та 0,1 відповідно.

Якщо наприкінці звітного кварталу хоча б один із зазначених коефіцієнтів перевищує його нормативне значення або впродовж звітного кварталу простежується їхнє зростання, то перевагу надають позасудовим заходам відновлення платоспроможності боржника або його санації в процесі провадження справи про банкрутство.

Якщо ж за підсумками року коефіцієнт покриття менший від 1,0 і підприємство не отримало прибутку, то такий його фінансовий стан має ознаки надкритичної неплатоспроможності. У такому разі задоволення визнаних судом вимог кредиторів можливе застосуванням ліквідаційної процедури.

Якісно проведена оцінка фінансово-господарського стану суб'єкта господарювання дає змогу виявити ознаки нелегального банкрутства та вчасно вжити необхідних заходів із протидії реалізації протиправних інтересів окремих учасників.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення сутності категорії “банкрутство”.
2. Поясніть важливість функціонування інституту банкрутства в ринкових умовах господарювання.
3. Розкрийте основні види банкрутства в Україні.
4. Яка нормативно-правова база регулює процеси банкрутства підприємств в Україні?

5. Дайте характеристику фіктивному банкрутству в Україні.
6. Що розуміють під нелегальним банкрутством?
7. Розкрийте типові способи вчинення нелегальних банкрутств.
8. Поясніть мотиви боржників у разі організації нелегальних банкрутств.
9. Розкрийте мотиви кредиторів у випадку ініціювання нелегальних банкрутств.
10. Назвіть причини поширення нелегальних банкрутств в Україні.

Тестові завдання

1. Фіктивне банкрутство – це:

- 1) свідомо неправдива офіційна заява громадянина-засновника (учасника) або службової особи суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі;
- 2) умисне приховування майна, відомостей про майно, передача майна в інше володіння або його відчуження чи знищення, а також фальсифікація, приховування або знищення документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність, якщо ці дії вчинені громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство і завдали великої матеріальної шкоди;

- 3) умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або в інтересах третіх осіб вчинення власником або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору;
- 4) умисне приховування громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності своєї стійкої фінансової неспроможності поданням невірогідних відомостей, якщо це завдало великої матеріальної шкоди кредиторіві.

2. Доведення до банкрутства – це:

- 1) свідомо неправдива офіційна заява громадянина-засновника (учасника) або службової особи суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянина-суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі;
- 2) умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або в інтересах третіх осіб вчинення власником або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору;
- 3) умисне приховування майна, відомостей про майно, передача майна в інше володіння або його відчуження чи знищення, а також фальсифікація, приховування або знищення документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність, якщо ці дії вчинені громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності в період провадження

у справі про банкрутство і завдали великої матеріальної шкоди;

- 4) умисне приховування громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності своєї стійкої фінансової неспроможності поданням невірогідних відомостей, якщо це завдало великої матеріальної шкоди кредиторів.

3. Відповідальність за доведення до банкрутства в Україні визначена:

- 1) Кримінальним кодексом України;
- 2) Кодексом України про адміністративні правопорушення;
- 3) Законом України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”;
- 4) немає правильної відповіді.

4. Відповідальність за фіктивне банкрутство в Україні визначена:

- 1) Кримінальним кодексом України;
- 2) Кодексом України про адміністративні правопорушення;
- 3) Законом України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”;
- 4) немає правильної відповіді.

5. До методів прогнозування банкрутства, що ґрунтуються на якісній оцінці діяльності підприємства, належать:

- 1) метод Аргенті; метод Скоуна; методика В. Ковальова;
- 2) методика У. Бівера;
- 3) модель О. Терещенка;
- 4) моделі Е. Альтмана, Р. Лиса, Р. Тафлера.

РОЗДІЛ 4

РЕЙДЕРСТВО ЯК КОНФЛІКТНА ФОРМА ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

4.1. Сутність та види рейдерства

У цивілізованому світі поширеним способом забезпечення зростання компаній та розширення діяльності й сфер впливу на ринку є процеси злиття і поглинання (англ. mergers and acquisitions (M&A)). Реалізацією стратегії злиття і поглинання ділові одиниці забезпечують, з одного боку, захист своїх інтересів, з іншого, – конкурентні переваги.

Злиття у широкому розумінні – це інтеграція двох або більше організацій у нову, яка передбачає повне передання активів і зобов'язань від однієї компанії до іншої або об'єднання двох компаній в одну одиницю господарювання.

Поглинання – узяття однією компанією іншої під свій контроль, управління без придбання абсолютного права власності на неї або злиття двох компаній через придбання однією з них контрольного пакета акцій чи основного капіталу іншої.

Цивілізований розвиток бізнесу ґрунтується на рівноправному, за взаємною згодою сторін, злитті та поглинанні підприємств різних форм власності. Консолідація бізнесу в Україні відбувається всупереч світовим закономірностям розвитку процесів злиття та поглинання і має свої характерні риси:

- слабка захищеність прав власності та прав інвесторів, унаслідок чого виникає значний ризик втрати вкладень;
- значний вплив політичної складової на функціонування бізнесу в країні;
- наявність корупційної складової в схемах перерозподілу бізнесу;
- низький рівень правової культури.

Низький рівень захисту прав власності в Україні підтверджений міжнародними індексами. Зокрема, показником, яким вимірюють досягнення країн світу в сфері захисту прав власності, є Міжнародний індекс захисту прав власності (The International Property Right Index (IPRI), уведений 2007 р. Міжнародним Альянсом прав власності (The Property Rights Alliance) з метою дослідження стану й ефективності захисту прав приватної власності – фізичної та інтелектуальної у світовому масштабі.

Індекс охоплює такі основні складові:

- правове та політичне середовище (Legal and Political Environment (LP)): незалежність судової системи та неупередженість судів, верховенство закону, політична стабільність, рівень корупції;
- забезпечення прав на фізичну власність (Physical Property Rights (PPR)): захист фізичних прав власності, реєстрація власності, доступність позик;

- забезпечення прав на інтелектуальну власність (Intellectual Property Rights (IPR)): захист інтелектуальних прав власності, патентний захист, рівень “піратства”.

Показники, які використовують у рейтингу, ґрунтуються на статистичному аналізі даних Організації з економічного співробітництва та розвитку, Світового банку, Світової організації торгівлі, міжнародних та національних дослідницьких центрів.

Міжнародний індекс прав власності впродовж 2010–2017 рр. свідчить про надзвичайно високий ступінь незахищеності прав власників у державі (табл. 4.1).

Таблиця 4. 1

Динаміка міжнародного рейтингу захисту прав власності в Україні за 2010–2017 рр. [64]

Показник	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Міжнародний індекс прав власності	4,1	4,0	4,0	4,2	4,3	3,9	3,9	3,42
Місце України у світі/ кількість країн	97/125	117/129	118/130	112/130	86/129	109/129	115/128	123/127

Серед ключових проблем захисту власників в Україні виділяють такі:

- непрозорість і складність приватизаційних процесів. За підсумками реформ державного сектора економіки від здобуття Україною незалежності 50,2 % об’єктів державної форми власності приватизовано значним подібненням цілісних майнових комплексів; понад 70 % приватизованих підприємств набули нового власника з використанням позаконкурсних процедур. Крім того,

зберігається висока частка підприємств (юридичних осіб), які мають формальний статус підприємств державної форми власності, що не позбулися цього статусу за умов фактичної зміни права власності. Подрібнення майнових комплексів, певна сумнівність зміни власника та наявність не вирішених питань належності власності провокує загострення конфлікту інтересів серед нових власників між собою та державою [9];

- формальність та розпорошеність реєстраційних процедур щодо захисту прав власності [9];
- обмеженість управління корпоративними правами держави. До державної форми власності належить 11,4 % від усіх підприємств у країні, проте лише 1,3 % з них (або 0,1 % від усіх підприємств у країні) мають сталий господарський контроль з боку уповноважених органів державної влади через корпоративне управління, чверть з них перебуває у стані припиненої діяльності (банкрутства, ліквідації, санації тощо). Серед них до 75,3 % зберігають формальну господарську керованість 140 органами виконавчої влади. Постійно надають фінансову і статистичну звітність до уповноважених органів 0,1 % підприємств, майнову – 41 % [9];
- високий рівень корупції в органах державної влади. Наприклад, Індекс сприйняття корупції у 2015 р. становив 27 балів зі 100 можливих. У всесвітньому рейтингу Україна посідає 130-те місце зі 168 позицій і є однією з найбільш корумпованих країн світу. Згідно з результатами опитування TNS, в Україні за травень 2015 р., 27 % жителів України вважають суди найбільш корумпованим державним органом [80]. Корупцію як фактор подальшого зростання кількості рейдерських захоплень назвали понад 86,7 % експертів [74, с. 20–23];

- використання тіньових механізмів суб'єктами господарювання має наслідком формування вибіркового захисту прав власності того чи іншого економічного агента. Виникають передумови появи "паралельної" системи захисту прав власності на основі ієрархічних корупційних мереж, що поступово підміняють собою легітимну систему управління [9].

Сукупність перелічених чинників значно сприяла появі та поширенню в Україні рейдерства – особливого виду діяльності, за якого контроль над активами суб'єктів господарювання нерідко провадять з порушенням їхніх прав та інтересів.

У неповному переліку найбільших вітчизняних підприємств, що їх атакували рейдери впродовж останніх років, – такі як ПАТ "Броварський завод будівельних конструкцій", ПАТ "Агрофірма "Провесінь"", ПрАТ НВЦ "Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод", ПрАТ "Дарниця", ПАТ "Фармак", ПАТ "Миколаївський суднобудівний завод "Океан", ПАТ "Електроприлад", ПАТ "Дрогобицький машинобудівний завод", ПАТ "Київенерго", ПАТ "Львівобленерго", ПАТ "Полтаваобленерго", ПАТ "Чернігівобленерго", ПАТ "Сумиобленерго", ПАТ "ДТЕК "Дніпрообленерго", ПАТ "Прикарпаттяобленерго" (додаток А).

Серед наукових підходів до трактування сутності поняття "рейдерство" виділяють такі:

- рейдерство (англ. *reider*–набіг) – вороже поглинання, перехоплення оперативного управління або власності підприємства за допомогою спеціально ініційованого бізнес-конфлікту. Мета рейдерства, зазвичай, – перерозподіл чужої нерухомості, а тому воно дає значні прибутки загарбникам [133, с. 37];
- рейдерство – це процес захоплення власності фірми або перехоплення оперативного управління за допомогою спеціально створеного та розіграного бізнес-конфлікту.

Рейдерська діяльність – це, передусім, складна й командна робота висококваліфікованих спеціалістів – юристів, економістів, аналітиків, бухгалтерів, аудиторів, силовиків, спрямована в відповідне русло організатором, що має адміністративний і фінансовий ресурс [40, с. 19];

- рейдерство – процес захоплення фірми у власність проти волі її власників/власника, що виконують реалізацією різних протиправних дій з боку захоплювача з метою швидкого перепродажу об'єкта рейдерського нападу чи подальшого управління ним [10];
- рейдерство – діяльність, мета якої – поглинання іншої компанії за допомогою псевдолегітимних методів і технологій, що створюють враження уявної законності дій [24, с. 5];
- рейдерство – це вилучення майна на формально законних підставах, в основі виникнення яких є злочин, зловживання правом, прогалини в законі чи системні недоліки функціонування державних інститутів (судової та правоохоронної систем, системи реєстрації юридичних осіб тощо) [30].

Окремі науковці ототожнюють рейдерство з корпоративним конфліктом. Однак дії рейдерів, хоча й пов'язані часто з ініціюванням корпоративного конфлікту, відбуваються з порушеннями цивільного та корпоративного законодавства. Корпоративний конфлікт у рейдерських схемах є лише формальним приводом для захоплення підприємства.

Під рейдерством треба розуміти конфліктну форму зміни контролю над фінансово-господарською діяльністю підприємства та заволодіння його активами.

Основні сутнісні характеристики рейдерства відображені на рис. 4.1.

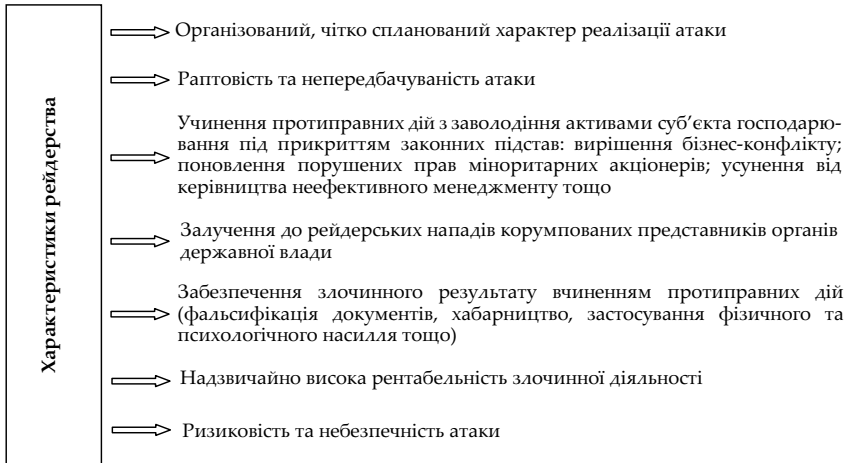

Рис. 4.1. Сутнісні характеристики рейдерства в Україні

Основні об'єкти рейдерських атак в Україні – активи суб'єктів господарювання. Жертвами рейдерства є підприємства, що провадять рентабельну діяльність та мають високий економічний потенціал, а також у їхній власності наявні високовартісні об'єкти нерухомості, привабливі земельні ділянки, обладнання та новітні технології. До типових мотивів рейдерських захоплень належать:

- заволодіння активами суб'єкта господарювання;
- збільшення частки агресора на ринку й усунення конкурентів.

Щодо розподілу рейдерських атак за галузями, то найчастіше це суб'єкти господарювання, що провадять діяльність у

сфері машинобудування, паливно-енергетичного комплексу і видобутку корисних копалин, транспорту, металургії, телекомунікації. Часто об'єктами рейдерських атак стають також підприємства аграрної та фармацевтичної галузей (додаток А). В Україні виділяють такі види рейдерства (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Характеристика основних видів рейдерства в Україні

Вид рейдерства	Характеристика	Засоби реалізації
“Біле рейдерство”	Діяльність у рамках законодавчої бази з використанням її прогалин та неточностей	Маніпуляції з акціями та частками товариств, використання недоліків у законодавстві; придбання кредиторської заборгованості, перегляд результатів приватизації тощо
“Чорне рейдерство”	Злочинна діяльність з привласнення чужого майна шахрайством, з використанням незаконних судових рішень за співучасті корумпованих працівників органів державної влади тощо	Ухвалення незаконних рішень щодо активів товариств завдяки корупційним взаємовідносинам з державними органами; фальсифікація та знищення документів, викрадення печаток, підроблення підписів керівництва суб'єкта господарювання; незаконне захоплення управління, створення паралельних органів управління суб'єктом господарювання; використання психологічного тиску та фізичного насильства на власників і керівництво суб'єкта господарювання
“Сіре рейдерство”	Злочинна діяльність, у ході якої використовують комплекс заходів як “білого рейдерства”, так і “чорного рейдерства”	Часткова фальсифікація документів, скуповування акцій, шантаж, маніпулювання рішеннями зборів акціонерів, підкуп суддів, ініціювання справи про банкрутство, операції із кредиторською заборгованістю

Одним із різновидів рейдерської діяльності є грінмейл. Це комплекс дій, спрямованих на дестабілізацію ситуації в товаристві з метою примусу акціонерів чи учасників придбати акції або частки грінмейлера за ціною, вищою від ринкової.

Виділяють такі ознаки грінмейл [65, с. 20–24]:

- грінмейл є результатом активних або пасивних дій акціонерів чи груп об'єднаних акціонерів товариства;
- корпоративний шантаж спрямований на створення відповідного негативного для товариства та акціонерів результату у визначеній формі;
- процес корпоративного шантажу, що має на меті отримання винагороди за утримання від дій або вчинення певних дій у майновій чи немайновій формі;
- грінмейл є формою втручання третіх осіб у діяльність комерційної організації;
- ґрунтується на факті володіння грінмейлерами певної кількості акцій або можливості прямо чи опосередковано розпоряджатися наданою їм певною кількістю акцій за допомогою права голосу;
- втручання, що спрямоване на створення для товариства певних негативних наслідків у фінансово-майновій сфері та отримання таких вигод і привілеїв, які не можна законно отримати за наявних умов господарського обігу;
- дії корпоративних шантажистів мають формально законний характер, тобто це певна послідовність дій формально-законного характеру, які є заздалегідь спланованим зловживанням певною особою або групою осіб правами акціонерів.

Рейдерів поділяють за такими ознаками:

1) за самостійністю:

- рейдерів-замовників (фізична або юридична особа, що фінансує рейдерську атаку);
- рейдерів-найманців (особи, що працюють під керівництвом великих фірм, які надають їм усі необхідні ресурси для захоплення);

- незалежних рейдерів (працюють самостійно за власні ресурси, отримують прибуток від атаки);
- 2) відповідно до можливостей і технологій захоплення суб'єктів господарювання виділяють рейдерів вищого, середнього та нижчого рівнів (рис. 4.2).

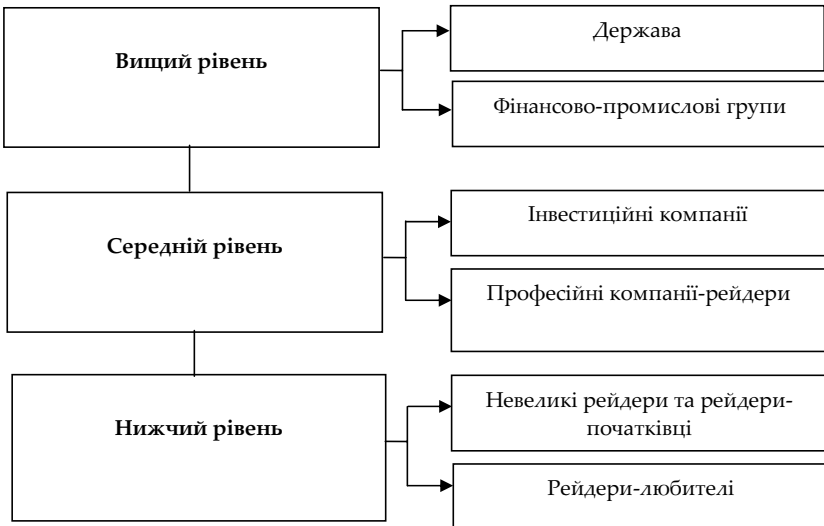

Рис. 4. 2. Ієрархія рейдерів [24, с. 12]

Найвища результативність рейдерських атак простежується серед рейдерів вищого рівня, оскільки вони мають велику кількість інструментів для захоплення суб'єктів господарювання, зокрема державний адміністративний ресурс. Рейдери середнього рівня – це інвестиційні компанії та професійні компанії-рейдери. Принципова відмінність між інвестиційними компаніями та професійними компаніями-рейдерами полягає

в тому, що професійні рейдери працюють на замовлення від інших компаній, а інвестиційні компанії захоплюють підприємства за власні кошти з метою отримання доходу від ефективно розміщених інвестицій. Штат працівників професійних рейдерських організацій складається з низки спеціальних служб:

- юридичного відділу, до якого входять кваліфіковані фахівці в галузі права, що, користуючись прогалинами в законодавстві, розробляють пакети документів, у тому числі підроблені, для порушення кримінальних, господарських справ, ініціювання перевірок;
- аналітичного відділу, що відповідає за збирання та аналізування інформації про суб'єкт господарювання-жертву;
- відділу, що розробляє стратегію рейдерського захоплення суб'єкта господарювання;
- PR-агентства, метою якого є поширення невірогідної інформації про суб'єкт господарювання-жертву для створення негативного іміджу в суспільстві;
- силової структури – приватної охоронної фірми.

До найнижчого рівня рейдерів зазвичай зачисляють початківців загарбників, а до рейдерів-аматорів – компанії, для яких захоплення підприємств не є основним видом діяльності, найчастіше це компанії, які за допомогою захоплення прагнуть позбутися підприємств-конкурентів.

Сьогодні в країні функціонує близько 50 спеціальних рейдерських груп, які провадять підготовку та захоплення. “Центр дослідження корпоративних відносин” за результатами експертного опитування “найбільшими рейдерами в Україні” назвав групу “Приват” (100 % голосів експертів), “Фінанси і Кредит” (54, 6 %), “Альфа-Груп” (45, 5 %), СКМ (36, 4 %), ІСД (27, 3 %), “ТАС” (18, 6 %), “Інтерпайп” (18, 2 %). За даними Антирейдерського союзу підприємців, нині вони займаються вирішенням 860 справ з цього питання. Кількість захоплень сягає 3000 за рік. Результативність атак становить 80–90 %, що за експертною оцінкою дорівнює понад 3 млрд дол. [12].

Упродовж 2010–2014 рр. кількість рейдерських нападів становила близько 1 300 щороку. З кожним роком кількість звернень підприємців про випадки рейдерства до спеціальних органів зростає. За даними громадських організацій та Кабінету Міністрів, щороку втрати для економіки України внаслідок функціонування рейдерства можуть сягати 19,5–64,2 млрд грн. Судова практика останніх років свідчить, що рейдерські атаки відбуваються з використанням переважно господарського та цивільного судочинства. У цьому разі в деяких випадках кількість правоустановчих рішень суду може сягати 30–50 за кожним рейдерським нападом. З повною впевненістю можна стверджувати про наявність у переважній більшості рейдерських захоплень принаймні одного не правочинного судового рішення. Дедалі частіше трапляються напади на підприємства з іноземними інвестиціями. Зокрема, випадок рейдерської атаки на підприємство “Чумаки” міжнародної інвестиційної групи “Юнісон” у грудні 2014 р. призвів до відмови від уже ухваленого рішення про інвестиції в розмірі 30 млн євро на 2015 р. [67].

За кілька місяців 2016 р. до Комісії з питань розгляду скарг у сфері державної реєстрації надійшло понад 700 скарг про незаконні захоплення підприємств, майже 100 – задоволено.

Впродовж 2017 року до антирейдерської комісії звернулося 1270 громадян. Найбільшу кількість рейдерських атак було зафіксовано в агробізнесі [126].

Масштаби рейдерства і темпи його поширення визначають такими основними чинниками:

- механізм захисту прав власників;
- якість законодавчої бази, що регламентує різні аспекти фінансової діяльності суб'єктами господарювання;
- ефективність роботи державних інститутів щодо захисту прав власників;
- рівень розвитку ринку корпоративного контролю;
- рівень конфліктогенності ведення бізнесу;
- рівень “прозорості” фінансових потоків суб'єктів господарювання;

- дієвість судової системи в Україні;
- відокремленість бізнесу від політики;
- рівень корупції органів державної влади;
- рівень правової культури;
- прозорість процесів приватизації.

Стрімке поширення рейдерства в Україні має значні негативні наслідки макроекономічного, політичного та соціального характеру (рис. 4.3).

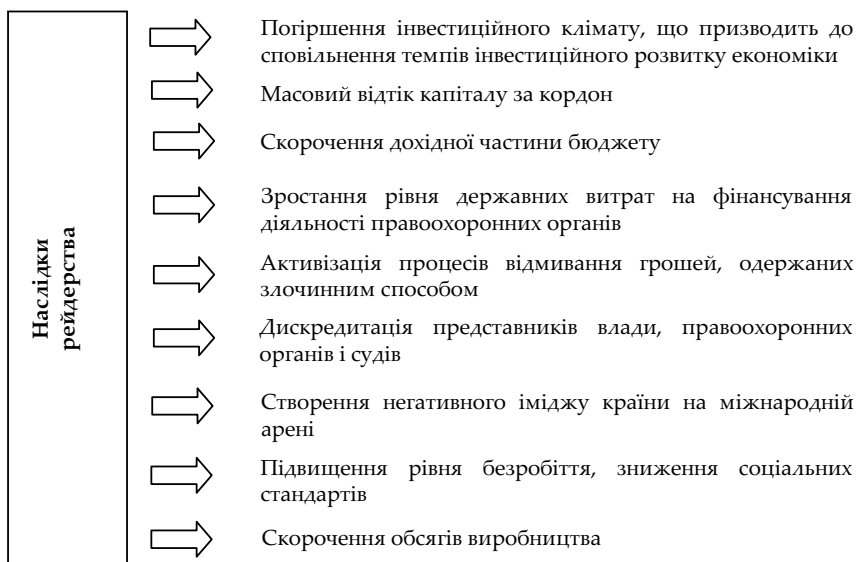

Рис. 4.3. Наслідки рейдерства в Україні

Рейдерство, як суспільно небезпечне явище, має негативний вплив не лише на фінансову безпеку окремих суб'єктів господарювання, а й на економічну безпеку держави загалом. Його загроза для фінансових інтересів країни виявляється в негативному впливі на її міжнародний імідж, інвестиційну привабливість національних підприємств, оскільки динаміка

закордонного інвестування в економіку України визначена, передусім, такими чинниками, як внутрішня політична стабільність, характер і темпи ринкових реформ, стабільність законодавства й гарантії недоторканості приватної власності.

4.2. Типовий сценарій рейдерської атаки на ділову одиницю

Рейдерська атака на суб'єкт господарювання – це ретельно спланована операція, що складається з таких основних етапів (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Основні етапи рейдерського захоплення суб'єкта господарювання

Реалізація рейдерської атаки розпочинається зі збирання й аналізу інформації про всі складові функціонування суб'єкта господарювання, зокрема, фінансової та податкової звітності, матеріалів управлінського обліку, статутних документів суб'єкта господарювання, відомостей з реєстру акціонерів (відносини з реєстратором, частка підприємства, яка припадає на середнього акціонера, список найбільших акціонерів, у тім числі їхні особисті дані), протоколів ради директорів, трудових договорів; даних про особливості управління, фінансову політику, топ-менеджмент, активи та зобов'язання підприємницької структури.

Особливу увагу під час збирання інформації про суб'єкт господарювання приділяють даним, що компрометують його керівництво, та всім аспектам функціонування підприємства, що роблять його вразливим до дій зловмисників. Також рейдери оцінюють систему охорони суб'єкта господарювання, аналізують його здатність протидіяти можливому захопленню, зокрема, досліджують можливість залучення суб'єктом господарювання для свого захисту судових органів і прокуратури, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Усі чинники, які аналізує рейдер перед захопленням жертви, умовно можна розділити на загальні умови функціонування, сильні та слабкі сторони підприємства (рис. 4.5).

Інформацію про суб'єкт господарювання можна отримати із зовнішніх та внутрішніх джерел. Інформацію з внутрішнього середовища суб'єкта господарювання отримують унаслідок несанкціонованого проникнення в його комп'ютерну мережу, сервери, системи зберігання баз даних; прослуховування розмов, отримання конфіденційної інформації за допомогою підкупу або шантажу працівників, а також зумисно впроваджених агентів у структуру суб'єкта господарювання-жертви.

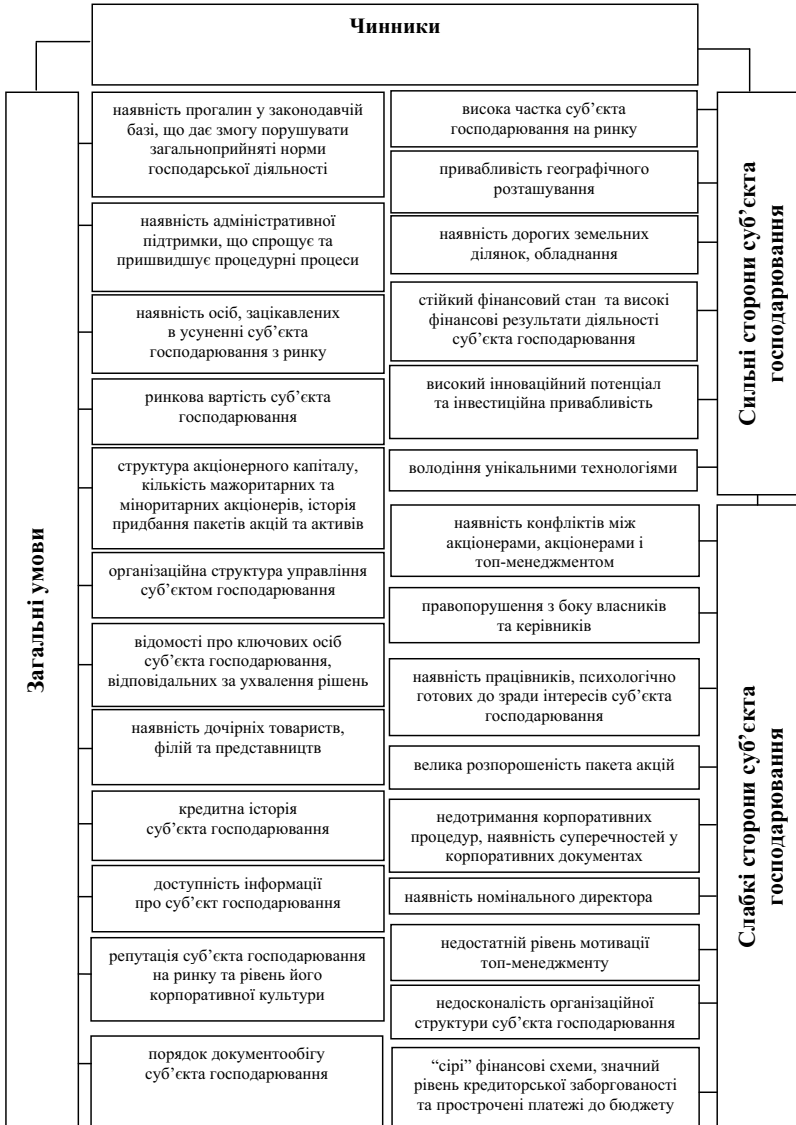

Рис. 4.5. Чинники, які аналізує рейдер перед захопленням суб'єкта господарювання

Інформацію із зовнішнього середовища суб'єкта господарювання рейдери можуть отримати як з легальних, так і з нелегальних джерел (рис. 4.6).

Рис. 4.6. Зовнішні джерела інформованості рейдера про суб'єкт господарювання

Насамперед провадять пошук відкритої інформації, до якої є вільний доступ. З цією метою рейдери виконують моніторинг довідників, повідомлень ЗМІ, аналізують матеріали презентацій, виставок і конференцій, у такий спосіб черпаючи інформацію про суб'єкт господарювання-жертву.

Також рейдери можуть одержувати конфіденційні дані, застосовуючи корупційні зв'язки з органами державної влади, зокрема, ініціюючи різні перевірки. Інформацію про суб'єкт господарювання часто отримують через благодійні організації,

а також постачальників і споживачів підприємства. Інколи рейдери з метою отримання конфіденційних даних про суб'єкт господарювання-жертву вдаються до проведення фальшивих конкурсів, ведуть фіктивні перемовини про купівлю продукції або суб'єкт господарювання загалом.

Наступний етап рейдерської атаки – ретельний аналіз зібраної інформації про суб'єкт господарювання. Вивчають ринкову позицію суб'єкта господарювання, оцінюють його ринкову вартість, аналізують фінансовий стан та інвестиційну привабливість. Важливу роль в аналізі функціонування суб'єкта господарювання відводять прогалинам та недолікам в організації фінансового менеджменту.

На підставі отриманих результатів аналізу вибирають схему рейдерського захоплення з плануванням конкретних технологій, які використовуватимуть.

4.3. Схеми й технології рейдерських захоплень в Україні

Характер дій з організації рейдерського захоплення АТ може відрізнитися залежно від структури статутного капіталу (розпорошеність акцій чи їхня концентрація в руках однієї людини), фінансових можливостей рейдерів, фінансового стану підприємства-жертви, його готовності до опору та інших чинників. До типових схем рейдерських атак в Україні належать:

- рейдерство через акціонерний капітал;
- рейдерство через кредиторську заборгованість;
- рейдерство через органи управління;
- позбавлення власності внаслідок оскарження результатів приватизації.

Рейдерське захоплення суб'єкта господарювання через акціонерний капітал здебільшого відбувається за наявності роз-

порошеного акціонерного капіталу та реалізується за такою схемою (рис. 4.7).

Рис. 4.7. Схema рейдерського захоплення через акціонерний капітал

Поширеним є рейдерське захоплення суб'єкта господарювання за допомогою органів управління (рис. 4.8).

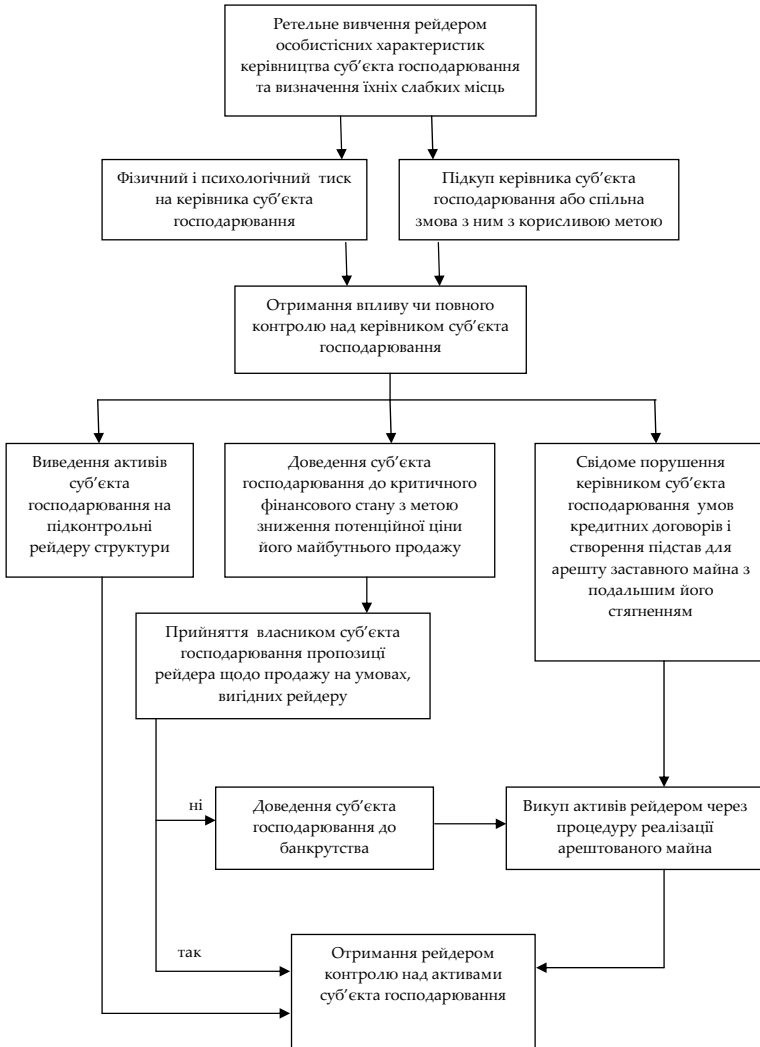

Рис. 4.8. Рейдерське захоплення суб'єкта господарювання за допомогою органів управління

Захоплення суб'єкта господарювання через кредиторську заборгованість відбувається таким способом (рис. 4.9).

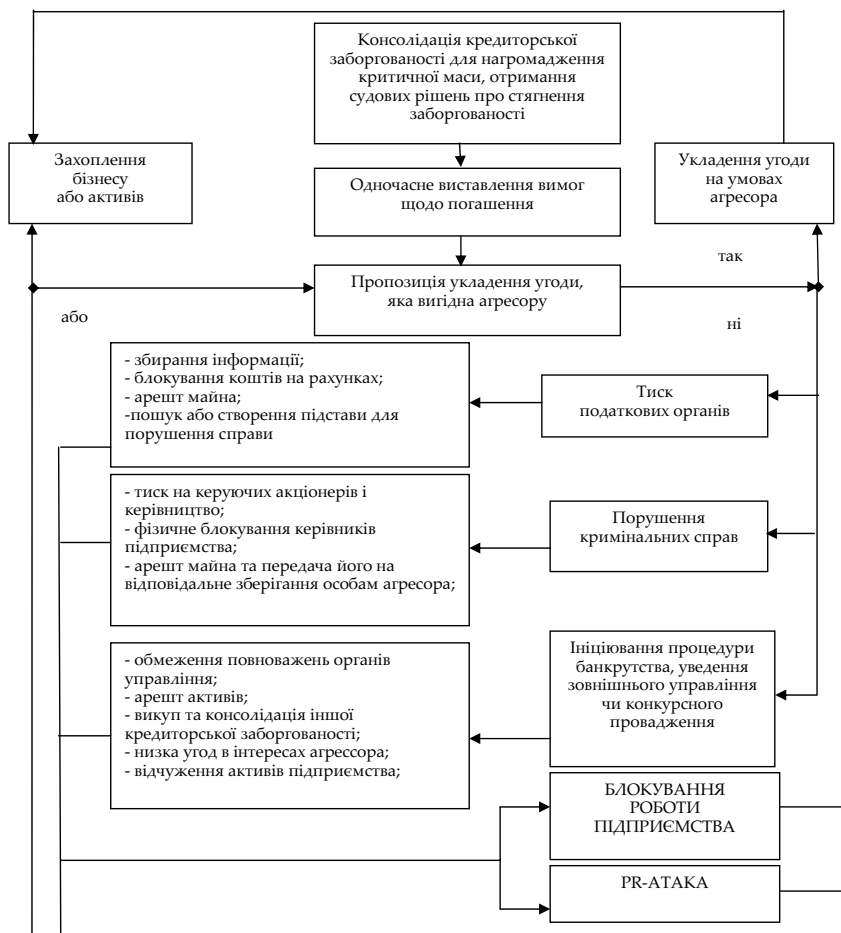

Рис. 4.9. Захоплення суб'єкта господарювання через кредиторську заборгованість

Наділений значними повноваженнями директор може сприяти швидкому виведенню майна з підприємства на підконтрольні рейдеру структури або ж найманий менеджмент навмисно може доводити компанію до критичного стану, а потім продати її покупцю, який “випадково” з’явився. Переконати керівництво діяти на користь рейдера можна різними способами: від звичайного підкупу до запровадження контролю шантажем, кримінальним переслідуванням та погрозами.

Доведення кредиторської заборгованості до значного рівня створює загрозу викупу рейдером зобов’язань суб’єкта господарювання та пред’явлення їх до одноразової оплати.

Під час рейдерського захоплення найчастіше використовують такі технології (рис. 4.10):

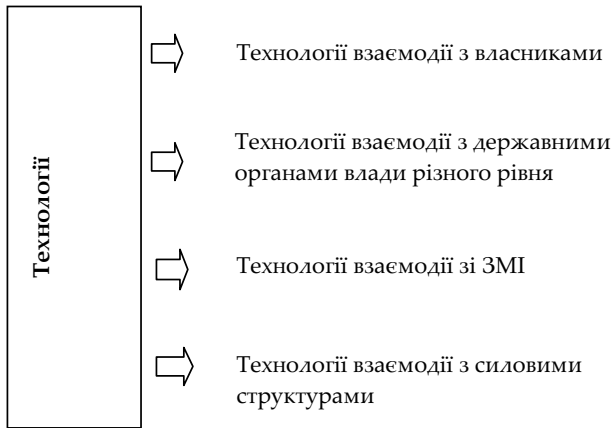

Рис. 4.10. Технології рейдерських атак

У ході рейдерської атаки, передусім, використовують технології взаємодії з власниками. Це різноманітні перемовини, що часто відбуваються з елементами психологічного тиску, зокрема, залякування, шантажу тощо.

Крім того, рейдери активно застосовують технології взаємодії з державними органами. Як зазначає О. Литвак, жодна рейдерська атака не закінчиться успішно, якщо вона не супроводжується прикриттям з боку державних структур, правоохоронців і суду [62, с. 40]. Якщо ж цього не відстежує місцева влада, то це свідчить або про забезпечення цими органами такого захоплення, або про їхню економічну некомпетентність, професійну непридатність [73, с. 67].

Основними цілями адміністративного тиску на товариство є створення умов, за яких:

- неможливе швидко виведення активів (досягають накладенням арешту на всі цінні активи товариства, а також заборонаю укладати господарські договори щодо відчуження чи обтяження активів тощо);
- ускладнено фінансово-господарську діяльність товариства та започатковано його фінансове виснаження (досягають збільшення кількості перевірок діяльності товариства з боку різних відомств, створенням перешкод в отриманні товариством дозвільних документів, анулюванням ліцензій, затримкою в розмитненні придбаних товариством за кордоном обладнання та товарів, відмовою в проведенні державної реєстрації тощо);
- унеможливлено для ключових акціонерів перерозподілити акції з метою захисту (досягається порушенням щодо таких акціонерів кримінальних справ тощо).

Виділяють такі основні напрями адміністративного тиску на суб'єкти господарювання, зокрема, акціонерної форми власності в процесі рейдерського захоплення [19, с. 27–28]:

- кримінально-правовий – ініціювання порушення “завомних” кримінальних справ, у межах яких можуть накладати арешти на майно та застосовувати запобіжні заходи до окремих осіб – посадових осіб та ключових акціонерів товариства для психологічного тиску на них;

- податковий – організація податкових перевірок щодо товариства та його контрагентів з метою скомпрометувати “жертву” та послабити фінансові надходження, залишаючи без коштів на захист;
- поліцейський – проведення низки перевірок стосовно осіб та товариства – тактика перевірки може бути різною залежно від виду діяльності;
- прокурорський – забезпечення протидії слідству у кримінальних справах проти рейдерів (перевірка, об’єднання та переміщення кримінальних справ з метою їх закриття або припинення провадження);
- контрольний – організація перевірок правил ведення товариством господарської діяльності, дотримання законодавства про охорону праці тощо;
- ліцензійний – організація документальних перевірок та перевірок дотримання умов ліцензування охоронних, юридичних та аудиторських підприємств, які в межах своїх функцій повинні гарантувати безпеку товариства (з метою їхньої нейтралізації);
- міжнародний – ужиття заходів щодо спрямування майнових суперечок за межі юрисдикції України;
- реєстраційний – ініціювання зміни власників пакетів акцій товариства, підроблення реєстрів акціонерів, переведення реєстрів акціонерів до інших реєстраторів тощо;
- господарсько-процесуальний – ініціювання низки господарських позовів у різних регіонах з певним періодом їхнього подання з метою не виграти в суді, а створення безперервного потоку судових засідань (як забезпечення рішень, унаслідок ухвалення яких можуть накладати заборону на відчуження майна).

Механізм використання корупційної взаємодії з правоохоронними органами в ході рейдерського захоплення показано на рис. 4.11.

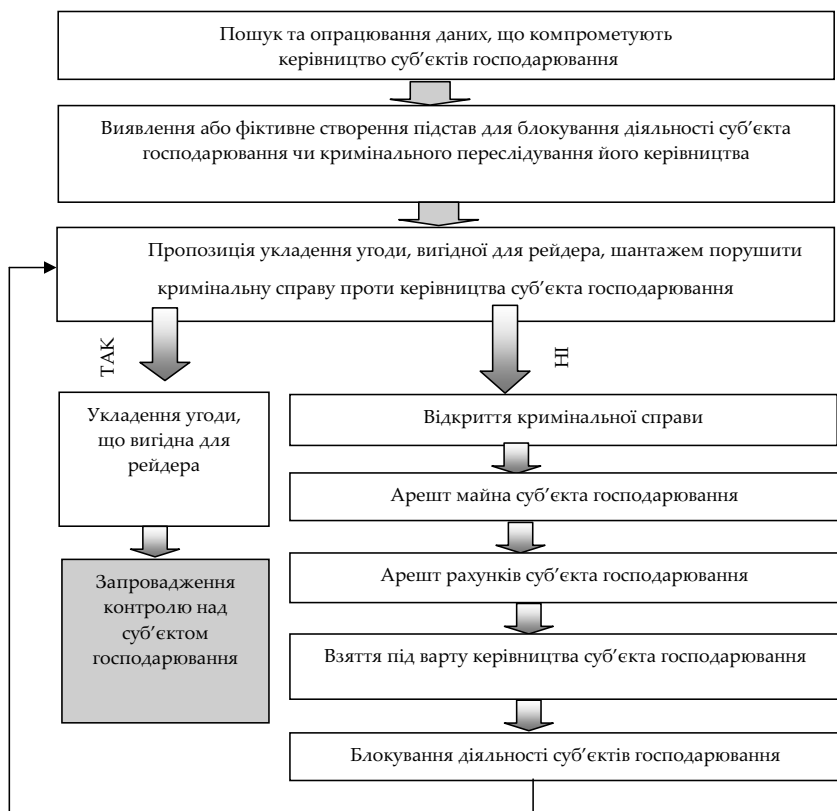

Рис. 4.11. Використання корупційної взаємодії з правоохоронними органами в ході рейдерського захоплення

Особливе місце в процесі рейдерської атаки відводять технологіям взаємодії зі ЗМІ. Метою замовних рейдерських PR-компаній є формування вигідної для рейдерів громадської думки у вигляді об'єктивного обґрунтування зміни керівництва суб'єкта господарювання з метою його подальшого захоплен-

ня. Тому організовані рейдерами медійні заходи, здебільшого, спрямовані на компрометування керівництва суб'єкта господарювання-жертви для позбавлення його підтримки акціонерів. Наприклад, PR-технології рейдера розробляють матеріали, що дискредитують менеджмент підприємства-жертви та одночасно характеризують вигоди від зміни власника. Зокрема, у ЗМІ можуть поширювати неправдиву інформацію про незадовільний фінансово-господарський стан суб'єкта господарювання, невиконання ним зобов'язань перед контрагентами, анулювання ліцензій тощо.

Часто рейдери в процесі захоплення суб'єкта господарювання застосовують технології взаємодії з силовими структурами. Це, зокрема, стосується вчинення низки таких злочинів, як вимагання, примус до укладання угод, шахрайство, викрадення людей, знищення майна, залякування, фізичне насильство тощо.

4.4. Методи захисту від рейдерських атак

Упродовж останніх років простежується тенденція до зниження кількості виявлених злочинів за фактами рейдерських проявів. Вагома частка кримінальних справ, яка була порушена правоохоронними органами за фактами протиправного захоплення підприємств впродовж 2010–2017 рр., припинена. До суду спрямовується лише незначна їхня частка, а рішення, що захищають права позивачів, не у всіх випадках ухвалюються на їхню користь. Вітчизняна практика засвідчує, що протистояти рейдерським атакам винятково правовими способами дуже складно.

Тому, щоб запобігти можливій рейдерській атаці, суб'єкту господарювання необхідно вчасно виявляти заходи з її підготовки за такими основними ознаками (рис. 4.12):

Ознаки підготовки рейдерського захоплення суб'єкта господарювання	
інтенсивне збирання інформації про суб'єкт господарювання невідомими особами	розкриття службою безпеки суб'єктів господарювання співробітників, які діють в інтересах можливого захоплення
поява незрозумілої кореспонденції із судів, державних органів	виявлення засобів прослуховування у кабінетах керівництва суб'єкта господарювання
несподівані візити судових виконавців	наявність фактів несанкціонованого проникнення в комп'ютерну мережу суб'єкта господарювання, сервери, системи зберігання баз даних тощо
невмотивоване збільшення кількості перевірок з боку різних державних інстанцій та запитів інформації з боку силових відомств	підвищена увага ЗМІ до суб'єкта господарювання, поява в них матеріалів, компрометуючих керівництво
спроби порушення кримінальних справ щодо керівництва суб'єкта господарювання, позапланові візити підрозділів поліції тощо	поява чуток і неперевіреної інформації про можливе банкрутство суб'єкта господарювання
нав'язування партнерства з боку окреми фізичних та юридичних осіб	Масовий продаж акцій фірми міноритарними акціонерами чи передавання в довірче управління
зникнення різноманітних документів, зразків підписів керівництва суб'єкта господарювання, печаток тощо	
скуповування боргів суб'єкта господарювання	

Рис. 4.12. Ознаки підготовки рейдерського захоплення суб'єкта господарювання

У зарубіжній практиці захисту від недружніх поглинань використовують такі способи (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Зарубіжна практика захисту від недружніх поглинань [24, с. 36]

Спосіб захисту	Характеристика
“Відлякування акул”	Уведення в статут компанії положень, які ставлять певні умови переходу контролю над нею до загарбника. До таких положень можуть належати норма про мажоритарну більшість, яка передбачає, щоб певні рішення схвалювались принаймні двома третинами голосів; норма про переобрання ради директорів (наприклад, раду директорів з дев'яти осіб розділяють на три частини, кожна з яких може бути переобрана послідовно і тільки раз у рік)
“Коштовності корони”	Створення окремих юридичних осіб, які повністю контролюють закупівлю сировини і допоміжних матеріалів для виробництва, а також збут готової продукції. В ідеалі фірма, що контролює збут, повинна володіти усіма торговельними марками підприємства, які становлять самостійну цінність. Крім того, в окрему фірму виділяють ключову виробничу ланку, без якої підприємство втрачає для загарбника цінність
“Золотий парашут”	Спеціальні умови в статутних документах підприємства і трудових контрактах топ-менеджерів – у разі їхнього дострокового звільнення передбачена значна грошова компенсація
“Отруйна пігулка”	Полягає в тому, щоб зробити підприємство менш привабливим для загарбників. Найпоширеніша форма “отруйних пігулок” — кабальні угоди, укладені незадовго до захоплення підприємства. Зазвичай, це угоди з закупівлі сировини за завищеними цінами (чи продажу продукції за заниженими), довготермінові кредити під невикористану високу відсотки. Відповідні договори передбачають величезні штрафи і неустойки за відмову від їхнього виконання. У разі захоплення рейдер вимушений буде опротестовувати ці угоди в судах, а якщо документи з них виявляться бездоганними — зазнати великих збитків
“Захист Пекмена”	Компанія, яку потенційно поглинають, робить покупцеві зустрічну пропозицію про купівлю або починає приховане скуповування акцій і боргових зобов'язань загарбника
“Білий лицар”	Цей спосіб використовується тоді, коли інші механізми захисту від ворожого поглинання виявилися неефективними. “Білий лицар” — це партнер по злиттю, прийнятніший і менш агресивний, ніж поглинаюча компанія.

Заходи щодо протидії рейдерським атакам на суб'єкти господарювання відображено на рис. 4.13.

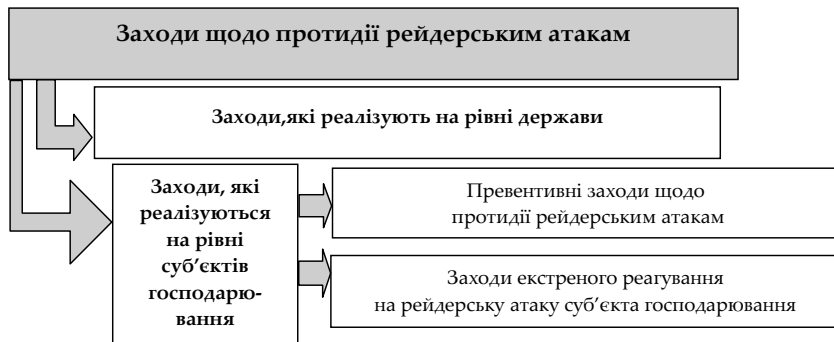

Рис. 4.13. Заходи щодо протидії рейдерським атакам на суб'єкт господарювання

Методи превентивного захисту від протиправного захоплення суб'єктів господарювання спрямовані на протидію рейдерству та охоплюють такі заходи (рис. 4.14).

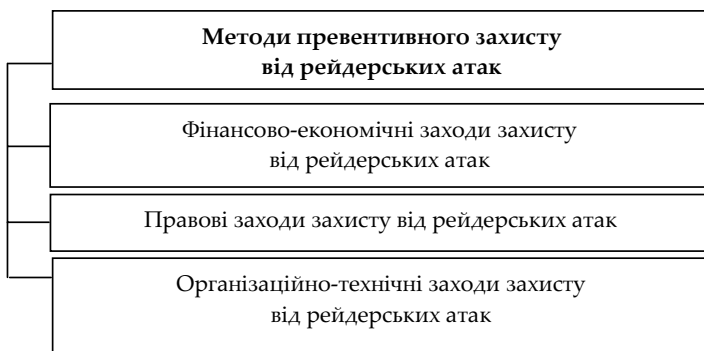

Рис. 4.14. Методи превентивного захисту від рейдерських атак

Сукупність фінансово-економічних, правових та організаційно-технічних заходів щодо захисту від рейдерства розробляють індивідуально для кожного суб'єкта господарювання з урахуванням особливостей його діяльності.

До ключових організаційно-технічних заходів захисту від рейдерських атак зачисляють такі:

- створення системи мотивації або обмеження повноважень менеджменту суб'єкта господарювання;
- обов'язкова перевірка посвідчень і повноважень осіб контрольних органів, а також підстав для витребування різних документів суб'єкта господарювання з метою запобігання фактам перевищення ними своїх службових повноважень;
- реагування винятково на письмові запити представників державних органів, уникаючи надання інформації в ході телефонних розмов, щоб не стати інформатором для рейдерів;
- надійна система технічного захисту конфіденційної фінансової інформації суб'єкта господарювання;
- обмеження в обігу важливих документів усередині суб'єкта господарювання;
- контроль над вхідною та вихідною кореспонденцією;
- забезпечення надійного місця зберігання печатки та основних документів суб'єкта господарювання (оригіналів установчих і реєстраційних документів, оригіналів правоустановчих документів на активи, оригіналів правоустановчих документів на придбання акціонерами їхніх пакетів акцій, оригіналів ліцензій, дозволів, договорів оренди тощо);
- захист печатки суб'єкта господарювання від підробки (внесення контрольних міток, спеціальних шрифтів, растрових сіток, елементів, видимих тільки в ультрафіолетовому світлі, тощо).

Серед основних правових заходів захисту від рейдерських атак виділяють такі:

- розробка досконалої структури установчих документів суб'єкта господарювання;
- створення правових умов, що перешкоджають маніпуляціям з акціями (для суб'єктів господарювання акціонерної форми власності);
- створення правових обмежень щодо неконтрольованого скуповування боргів суб'єкта господарювання, зокрема, передбачення в договорах, за якими суб'єкт господарювання є стороною-боржником, умови, що уступка права вимоги за договором може бути тільки за згодою боржника;
- ухвалення Положення “Про конфіденційну фінансову інформацію суб'єкта господарювання”, де передбачено вимоги її нерозголошення та відповідальність за порушення цих вимог, а також доцільно обмежити можливість надання конфіденційної інформації третім особам тільки за рішенням загальних зборів (наглядової ради).

До основних фінансово-економічних заходів захисту від рейдерських атак належать такі:

- формування захищеної корпоративної структури;
- постійний моніторинг активів та зобов'язань суб'єкта господарювання;
- контроль за виконанням менеджерами операцій, що передбачають відчуження активів суб'єкта господарювання, розпорядження значними сумами коштів, залучення великих обсягів кредитів;
- застосування способів захисту, що різко знижують економічну привабливість захоплення суб'єкта господарювання в очах потенційних рейдерів;
- консолідація в руках основних власників якомога більшого пакета акцій (часток) суб'єкта господарювання;

- оперативний моніторинг загроз фінансово-економічного характеру у сфері інтересів суб'єкта господарювання;
- проведення ділової розвідки з метою отримання даних щодо розвитку ринкової інфраструктури, діяльності партнерів, клієнтів, конкурентів.

Реалізація превентивних заходів щодо захисту від рейдерських атак дає змогу запобігти або суттєво знизити ймовірність захоплень суб'єктів господарювання.

Захист від протиправних захоплень суб'єктів господарювання після активних дій з боку рейдерів передбачає реалізацію таких екстрених заходів:

- звернення зі скаргою про незаконне захоплення підприємства до Комісії з питань розгляду скарг у сфері державної реєстрації відповідно до Законів України “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень” та “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань”, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності”, Порядку розгляду скарг у сфері державної реєстрації;
- розроблення та реалізація стратегії судового захисту суб'єкта господарювання;
- реструктуризація основних активів суб'єкта господарювання;
- захист реєстру акціонерів (для суб'єктів господарювання акціонерної форми власності);
- блокування пакета акцій “агресора” (для суб'єктів господарювання акціонерної форми власності);
- захист від масового скуповування акцій суб'єкта господарювання (для суб'єктів господарювання акціонерної форми власності);
- контрскуповування акцій агресора (для суб'єктів господарювання акціонерної форми власності);

- додаткова емісія акцій для акціонерних підприємств чи збільшення статутного фонду для товариства з обмеженою відповідальністю;
- організація фізичного захисту об'єктів власності суб'єктів господарювання;
- забезпечення захисту конфіденційної інформації суб'єкта господарювання;
- обтяження майна суб'єкта господарювання (довірче управління майном, оренда і застава);
- організація PR-підтримки заходів протидії рейдерському захопленню.

Крім заходів протидії рейдерству, на рівні суб'єкта господарювання важливим є розроблення та впровадження дієвих механізмів боротьби з протиправними захопленнями бізнесу на рівні держави.

У чинному Кримінальному кодексі України рейдерство не визначено як злочин. Водночас виділяють три групи злочинів, пов'язаних з рейдерством [67].

1. *Злочини, спрямовані на порушення прав законних власників і захоплення підприємств застосуванням насильства*: завдання тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості (ст. 121–123 КК України); умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194); протидія законній господарській діяльності (ст. 206); протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206-2); групове порушення громадського порядку (ст. 293); хуліганство (ст. 296); захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341); примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355); самоправство (ст. 356). Наприклад, було порушено кримінальні справи за такими фактами:

- злісного хуліганства та нанесення умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження на території заводу ЗБК-135 на вул. Бориспільській, 19 у Києві (ч. 1 ст. 122, ч. 4 ст. 296 КК України);

- хуліганства та заподіяння тілесних ушкоджень під час захоплення санаторію у м. Алупка, що призвело до тимчасового припинення нормальної роботи лікувальної установи (ч. 4 ст. 296, ч. 2 ст. 121 КК України);
- захоплення території та приміщень ВАТ “Кременчуцький сталеливарний завод” (ч. 2 ст. 194, ст. 293 КК України);
- вчинення насильницьких дій під час захоплення будівельного майданчика торговельного центру ТОВ “Таміра” (ч. 1 ст. 122, ч. 3 ст. 189, ч. 3 ст. 296 КК України);
- замаху на захоплення групою невстановлених осіб у кількості близько 50 осіб адміністративного приміщення ВАТ “Черкасигаз”, що призвело до порушення нормальної роботи підприємства (ст. 341 КК України);
- примушування генерального директора ТОВ “С” до виконання цивільно-правових зобов’язань щодо управління майном підприємства (ч. 2 ст. 355 КК України);
- захоплення групою невстановлених осіб орендованих ТОВ “Медінжсервіс” нежитлових приміщень (ст. 206 КК України).

2. Злочини, що спрямовані на порушення прав законних власників і захоплення підприємств обманом: шахрайство (ст. 190 КК України); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шахрайством чи зловживанням службовим становищем або їхнє пошкодження (ст. 357); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їхній збут, використання підроблених документів (ст. 358); незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації (ст. 359); несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку (ст. 361).

Зокрема, можна навести завершені кримінальні справи, порушені за таким фактом:

- укладання угоди про передачу ТОВ “Фортуна банк” об’єктів нерухомого майна ВАТ “Дніпрофарм” у м. Дніпро (ч. 4 ст. 190 КК України);
- незаконного відчуження будівлі готельного комплексу “Русь” унаслідок незаконного його продажу директором ТОВ “С”, який володів документами готельного комплексу (ч. 4 ст. 190 КК України).

Шахрайство як складова рейдерського захоплення полягає в розкраданні майна суб’єктів господарської діяльності або набуття права на це майно (промислові комплекси, акції, основні засоби тощо) способом:

- обману (навмисного повідомлення свідомо неправдивої інформації з метою одержання матеріальної або іншої особистої вигоди), що може полягати як в активних діях (підроблення документів), так і бездіяльності (приховування інформації, що має суттєве значення);
- зловживання довірою (використання з корисливою метою, усупереч майновим інтересам потерпілого, довірливого ставлення потерпілого до злочинця, яке у більшості випадків учинення шахрайства поєднується з обманом);
- заволодіння майном унаслідок зловживання службовим становищем трапляється в разі, коли його суб’єктом є службова особа, яка, відповідно до обійманої посади, правомочна управляти чи розпоряджатись майном (має владні повноваження щодо впливу на осіб, яким це майно ввірене), а відповідні дії кваліфікують за сукупністю злочинів, передбачених ст. 190 і 364 КК України;
- отримання матеріальної вигоди за кошти власника майна внаслідок обману або зловживання довірою без ознак шахрайства (передача майна в економічно недоцільну (неефективну) оренду; списання коштів та майна підприємства на придбання цінних паперів, що не мають реальної ринкової вартості, та інші дії з метою доведення підприємства до банкрутства).

3. Дії, пов'язані з протиправною діяльністю службових осіб.

Перелік статей КК України, які дають змогу правоохоронним органам притягати винних до відповідальності за дії, пов'язані з рейдерством на кожному з його етапів такий.

1. Збір інформації: ст. 162 “Порушення недоторканності житла”; ст. 163 “Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер”; ст. 182 “Порушення недоторканності приватного життя”; ст. 231 “Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю”; ст. 232. “Розголошення комерційної або банківської таємниці”; ст. 232-1 “Розголошення або використання неоприлюдненої інформації про емітента або його цінні папери”; ст. 359 “Незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації”; ст. 361-2 “Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом...” та ін.

2. Початок рейдерського захоплення: ст. 366 “Службове підроблення”; ст. 358 “Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів”; ст. 353 “Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи”; ст. 205 “Фіктивне підприємництво”.

3. Заміна керівництва, примушування до продажу акцій: ст. 129 “Погроза вбивством”; ст. 195 “Погроза знищення майна”; ст. 146 “Незаконне позбавлення волі або викрадення людини”; ст. 189 “Вимагання”.

4. Неправомірні дії щодо активів: ст. 364 “Зловживання владою або службовим становищем”; ст. 365 “Перевищення влади або службових повноважень”; ст. 343 “Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу”; ст. 376 “Втручання в діяльність судових органів”; ст. 219 “Доведення до банкрутства”.

5. Важливою складовою рейдерського захоплення є підкуп правоохоронних і контрольних органів та суддівського апарату. Саме тому, не виокремлюючи кожен етап окремо, можна

зазначити про причетність рейдерів до кримінально-караних діянь, передбачених ст. 368 КК України “Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою” та ст. 369 “Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі”.

Основні склади адміністративних правопорушень у сфері рейдерства передбачені главою 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення “Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, галузі фінансів і підприємницькій діяльності” та главою 13-А “Адміністративні корупційні правопорушення”, де містяться статті, що визначають відповідальність за:

- розміщення цінних паперів без реєстрації їхнього випуску або порушення порядку здійснення емісії цінних паперів (ст. 163 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Ця стаття визначає відповідальність за досить поширений прийом рейдерської атаки, відповідно до якого на щойно захопленому підприємстві з порушенням норм правових актів відбувається додаткова емісія акцій з метою розмиття пакетів акцій інших акціонерів;
- недобросовісну конкуренцію (ст. 164-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення);
- зловживання монопольним становищем на ринку (ст. 166-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення), що полягає в нав’язуванні таких умов договору, які ставлять контрагентів у нерівне становище, або умов, що не стосуються предмета договору, інших дій, спрямованих на створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) інших підприємців. Запровадження дискримінаційних цін також є дієвим способом змусити підприємця піти на добровільну угоду з рейдерами;
- приховування інформації про діяльність емітента (ст. 163-5 Кодексу України про адміністративні право-

порушення) – одна з найважливіших норм, що визначає відповідальність за дії, пов’язані з рейдерством, адже в більшості випадків для перехоплення управління над підприємством рейдери можуть скликати загальні збори акціонерів, ухвалюючи на них неправомірні рішення.

Відсутність чіткого та системного покарання за рейдерство за наявності лише можливості притягнення до відповідальності за низкою складових злочинів рейдерства значно ускладнює процес ефективної протидії незаконним захопленням підприємств в Україні. Тому серед основних заходів подолання рейдерства на рівні держави доцільно:

- удосконалити чинне законодавство, відокремивши рейдерство від інших видів злочинної діяльності та визначивши його як окремий конкретний склад злочину в Кримінальному кодексі України;
- створити спеціальні антирейдерські комісії і робочі групи при силових структурах і контрольних органах України;
- забезпечити умови недопущення розголошування результатів перевірок прокуратури, фіскальної служби, інших контрольних органів;
- реформувати судову систему України;
- знизити рівень корупції в країні.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття “рейдерство”.
2. Назвіть основні види рейдерства.
3. Що розуміють під терміном “грінмейл”?
4. Поясніть сутність “білих”, “сірих” та “чорних” рейдерів.
5. Схарактеризуйте об’єкти рейдерських атак.

6. Перелічіть чинники, які аналізують у ході планування рейдерської атаки.
7. Які є типові схеми рейдерства в Україні?
8. Які основні ознаки підготовки рейдерського нападу?
9. Назвіть методи превентивного захисту від рейдерських атак.
10. Розкрийте методи екстреного реагування на рейдерську атаку.

Тестові завдання

1. Грінмейл спрямовано на дестабілізацію ситуації в товаристві з метою:

- 1) примусу акціонерів чи учасників придбати акції чи частки грінмейлера за завищеною ціною;
- 2) примусу акціонерів чи учасників продати свої акції чи частки грінмейлеру за завищеною ціною;
- 3) примусу акціонерів чи учасників придбати акції грінмейлера за низькою ціною;
- 4) немає правильної відповіді.

2. До найпоширеніших форм обтяження майна належать такі:

- 1) застава, довірче управління майном, оренда;
- 2) продаж, застава, довірче управління майном;
- 3) застава, оренда, продаж;
- 4) немає правильної відповіді.

3. Метод захисту від рейдерського захоплення “Відлякування акул” передбачає:

- 1) уведення в статут компанії умов, що обмежують перехід контролю над нею до загарбника;

- 2) фіксування в статутних документах і трудових контрактах топ-менеджерів підприємства спеціальних умов, за яких передбачено значну грошову компенсацію в разі їхнього дострокового звільнення;
- 3) укладення не вигідних угод незадовго до захоплення підприємства;
- 4) створення окремих юридичних осіб, які повністю контролюють закупівлю сировини і допоміжних матеріалів для виробництва, а також збут готової продукції.

4. Сутністю методу захисту від рейдерської атаки “Золотий парашут” є таке:

- 1) об’єднання з партнером зі злиття, прийнятнішим, ніж компанія-рейдер;
- 2) створення окремих юридичних осіб, які повністю контролюють закупівлю сировини і допоміжних матеріалів для виробництва, а також збут готової продукції;
- 3) приховане скуповування акцій і боргових зобов’язань загарбника;
- 4) фіксування в статутних документах і трудових контрактах топ-менеджерів підприємства спеціальних умов, за яких передбачена значна грошова компенсація в разі їхнього дострокового звільнення.

5. У випадку застосування методу захисту від рейдерського нападу “Отруйна пігулка” уживають такі заходи:

- 1) введення в статут компанії умов, що обмежують перехід контролю над нею до загарбника;
- 2) фіксування в статутних документах і трудових контрактах топ-менеджерів підприємства спеціальних умов, за яких передбачена значна грошова компенсація в разі дострокового звільнення;
- 3) укладення не вигідних угод незадовго до захоплення підприємства;
- 4) створення окремих юридичних осіб, які повністю контролюють закупівлю сировини і допоміжних матеріалів для виробництва, а також збут готової продукції.

РОЗДІЛ 5

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ЯК СИСТЕМНА ПРОБЛЕМА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

5.1. Зміст і види тіньової економічної діяльності

Важливою загрозою національній безпеці в економічній сфері відповідно до Закону України “Про основи національної безпеки України” є “тінізація” національної економіки [113].

З. Варналій зазначає, що тіньова економіка – одна з основних форм вияву інституціональної деформації фінансової безпеки будь-якої країни [15, с. 13].

Виділяють такі підходи до тлумачення поняття “тіньова економіка” [57, с. 36–41]:

- обліково-статистичний (“тіньова економіка” визначена з позиції обліку її результатів та їхнього контролю, відповідно, невідображення їх в офіційній статистиці);
- формально-правовий (“тіньова економіка” визначена з позиції дотримання вимог законодавства в разі будь-якого виду діяльності);
- комплексний (“тіньову економіку” розглядають як особливу систему економічних відносин, що відображають особливу логіку та стратегію поведінки економічних агентів, наслідки діяльності яких зафіксовано у визначеннях поняття “тіньова економіка” обліково-статистичного та формально-правового підходів).

Загалом же під тіньовою економікою необхідно розуміти складне соціально-економічне явище, що представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих протиправних та законних, проте аморальних економічних відносин між суб’єктами економічної діяльності з метою отримання доходу внаслідок приховування доходів і ухилення від сплати податків [16, с. 48].

Структуру тіньової економіки в розрізі її основних компонентів, їхніх сутнісних характеристик, аспектів впливу та рівнів нелегальності зображено на рис. 5.1.

Як бачимо з рис. 5.1, виділяють такі аспекти впливу різних компонентів тіньової економіки на економічний розвиток держави:

- конструктивний (неформальна економіка);
- негативний (неврахована й прихована економіки);
- деструктивний (нелегальна економічна діяльність).

Найбільш руйнівний вплив на економічний розвиток суб’єктів господарювання та держави загалом має нелегальна економічна діяльність.

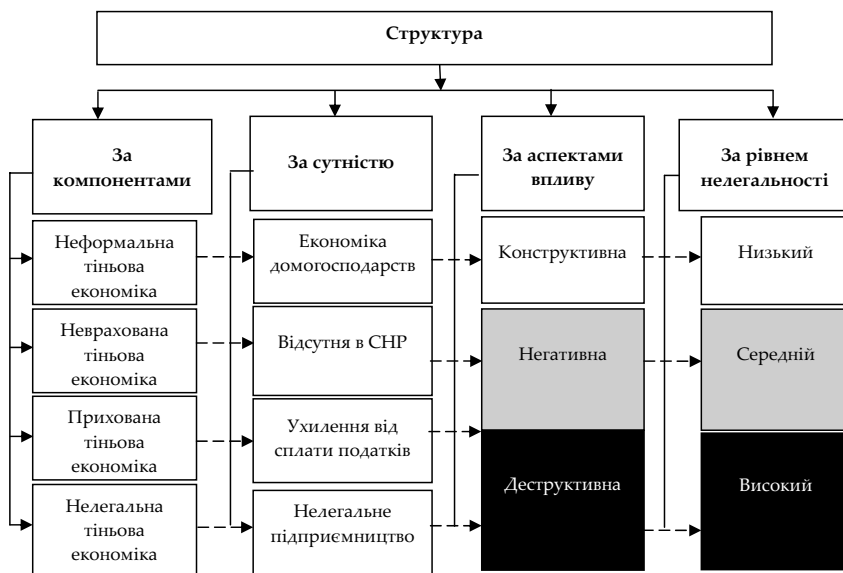

Рис. 5. 1. Структура тіньової економіки [83, с. 12]

Тіньове підприємництво є особливим видом економічної діяльності, для якого характерні такі ознаки [83, с. 12]:

- діяльність у сфері неформального, неврахованого, прихованого й неlegального виробництва легальної продукції, виконання легальних робіт, надання легальних послуг;
- сукупність легальних, а також неформальних, неврахованих, прихованих і неlegальних відносин між покупцями і продавцями неlegальних товарів, робіт і послуг (виробництво та збут наркотичних засобів, неlegальне виробництво та збут зброї, викрадення й збут автотранспортних засобів, неlegальна торгівля культурними цінностями й антикваріатом, неlegальні операції на ринку фінансових послуг, неlegальна торгівля трансплантатами, торгівля людьми, організована проституція, неlegальний

гральний бізнес, шахрайство, рекет, розкрадання майна з подальшою його реалізацією, контрабанда, псевдопідприємництво, надання послуг із відмивання нелегальних доходів тощо).

О. Глущенко, О. Підхонний структурують економічну діяльність за ознакою легальності (рис. 5.2).

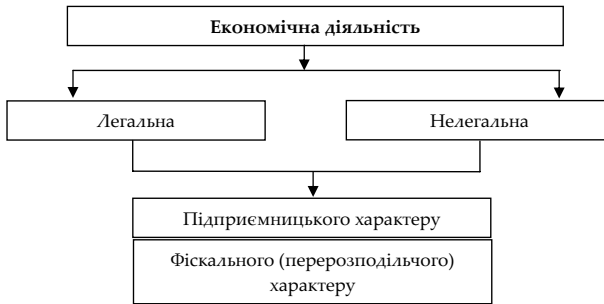

Рис. 5.2. Структура економічної діяльності за ознакою легальності [83, с. 13]

Одним із різновидів нелегальної економічної діяльності є “білокомірцева злочинність”. До основних видів білокомірцевої злочинності належать такі [20, с. 18]: шахрайство, фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства, хабарництво та інші форми корупції, комп’ютерне шахрайство, шахрайство з дебетовими й кредитними платіжними картками, виробництво фальшивих грошей і цінних паперів, привласнення державного та корпоративного майна, “крадіжка особи” (використання чужих реєстраційних, особових і фінансових документів), нелегальні операції з цінними паперами, використання інсайдерської інформації, нелегальне використання ринку страхових послуг, ухилення від сплати податків, маніпулювання цінами, фіктивне підприємництво, організація “конвертаційних” цен-

трів, легалізація (відмивання) доходів, одержаних від нелегальної (злочинної) діяльності тощо.

Виділяють таких суб'єктів тіньової економіки [75]:

- безпосередньо самі суб'єкти тіньової економіки, які працюють у цьому режимі (легалізація для них є не вигідною, оскільки вони зацікавлені в подальшому розвитку бізнесу з отриманням високих неоподатковуваних прибутків);
- легальні підприємці, які мають на меті частково приховати свої доходи, перевівши їх у тіньовий сектор (так вони зменшують податкове навантаження й уникають фіскального тиску);
- пересічні громадяни, які вимушені працювати у сфері нелегального підприємництва для забезпечення виживання в несприятливому макроекономічному середовищі внаслідок дуже незначної соціальної підтримки держави та низького рівня легальних доходів;
- частина державних службовців, які отримують зиск від корумпованих діянь, зумовлених роботою тіньового сектора економіки;
- представники державних підприємств, які перевели формальну державну власність у практично приватне користування в тіньовому секторі.

Суб'єкти господарювання, що працюють у тіньовому секторі економіки, розробляють і реалізують індивідуальні тіньові схеми з притаманними їм особливостями та специфікою. Водночас основними характеристиками тіньової економічної діяльності для більшості підприємницьких структур є такі:

- більша гнучкість та динамічність тіньової діяльності, ніж легальної;
- наявність фактора тіньової зайнятості працівників;
- тіньове виробництво продукції, яку не оподатковують.

На рис. 5.3 показано основні етапи діяльності промислових підприємств у легальному та тіньовому секторах економіки.

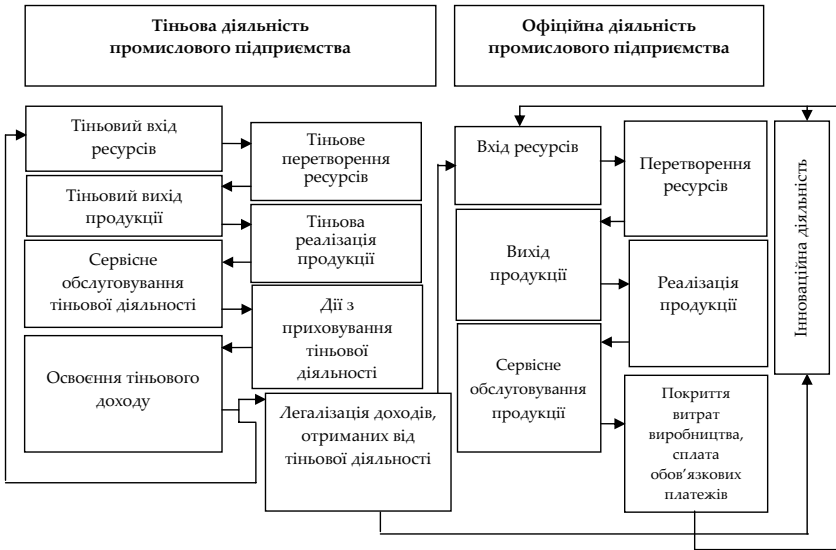

Рис. 5.3. Модель процесу тіньової діяльності промислового підприємства [52, с. 105]

Тіньовий вхід ресурсів передбачає використання в господарській діяльності промислових підприємств необлікованих ресурсів. Це може бути залучення тіньових готівкових коштів, придбання за них сировини чи матеріалів, найм працівників без оформлення трудових книжок і виплата зарплати в конвертах. Тіньове перетворення ресурсів передбачає проведення всіх технологічних операцій з метою отримання готової продукції, за якою використовують потужності і потенціал підприємства. Кількість такої продукції не відображають у жодній документації. Етапи тіньового виходу й тіньової реалізації є взаємопов'язаними, адже використовують склади

підприємства, його маркетингові зв'язки і клієнтську базу. Сервісне обслуговування реалізованої тіньової продукції не завжди може відбуватися, адже, придбавши необліковану продукцію, покупець повинен розуміти ступінь ризику і відповідальності. Після отримання тіньового доходу необхідно частину з нього виділити на способи його маскуванню і залагодження процедури його приховування перед державними органами. Решта коштів, які залишаються, можуть розподіляти за такими сценаріями [52, с. 105]:

- а) для власного збагачення керівників та учасників тіньових схем;
- б) для виготовлення нової партії тіньового товару;
- в) для легалізації коштів з метою їх “влиття” в офіційну діяльність.

Тіньова економіка має об'єктивний характер, тому існує в будь-яких економічних системах. За припустимого рівня тіньова економічна діяльність може мати і позитивний ефект. Ідеться про порогове значення тіньової економіки, загрозове для національної економічної безпеки, критичним рівнем якого є 40 % офіційного ВВП [133]. Наприклад, тіньовий сектор економіки насичує ринок товарами і послугами, забезпечує створення додаткових робочих місць, збільшує доходи частини населення, посилює конкурентну боротьбу, стримуючи на певний час соціальні дестабілізаційні процеси в суспільстві та будучи своєрідним амортизатором потрясінь у легальному секторі економіки.

Також після легалізації тіньових доходів виникає можливість активізації інноваційної діяльності і модернізації виробничих потужностей суб'єктів господарювання, адже з'являються додаткові фінансові ресурси [50, с. 188].

Водночас стрімке поширення тіньової економіки зменшує доходи бюджету, сприяє зростанню зовнішнього і внутрішнього боргу, знижує рівень інвестиційної привабливості держави, призводить до збільшення загроз фінансовій безпеці ділових одиниць.

Тому з метою гарантування фінансової безпеки держави та суб'єктів підприємницької діяльності необхідно аналізувати масштаби тіньової економічної діяльності, оцінювати її вплив на підприємства легального сектора економіки, досліджувати причини розвитку та реалізувати заходи щодо протидії.

5.2. Масштаби й причини виникнення тіньової економіки в Україні

Значні масштаби та стрімке поширення тіньової економіки негативно впливають на всі економічні процеси в країні, її імідж на міжнародній арені, інвестиційну привабливість суб'єктів національного господарювання, що загалом знижує рівень фінансової безпеки як держави, так і її ділових одиниць. Крім того, наявність значних обсягів тіньової економічної діяльності призводить до дезінформації суспільства про реальні економічні показники.

Без урахування тіньової економіки стає неможливим проведення економічного аналізу на макро- і мікрорівнях, ухвалення ефективних управлінських та законодавчих рішень. Ігнорування такого суперечливого та полісистемного явища, як тіньова економіка, призводить до серйозних помилок у визначенні макроекономічних показників та неадекватної оцінки найважливіших процесів і тенденцій, тактичних і стратегічних прорахунків щодо забезпечення конкурентоспроможності економіки [16, с. 48].

Відповідно до досліджень Ю. Харазішвілі, проведених з використанням функцій сукупного попиту й пропозиції, рівень тінізації економіки України коливається у діапазоні від 30 до 40 % ВВП, а згідно з розрахунками австрійського економіста Ф. Шнайдера, рівень тіньової економіки в Україні становить

52,8 % від офіційного ВВП. Цей показник широко використовують у міжнародних порівняннях [132].

За розрахунками МВФ розмір тіньового сектора в структурі економіки України становить 44,8%.

Згідно з даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [130], рівень тіньової економіки у січні-вересні 2017 року склав 33% від офіційного ВВП, що на 3 в.п. менше за показник 9 місяців 2016 року.

Усі чотири методи, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали зменшення рівня порівняно з 9 місяцями 2016 року. Зокрема:

- за методом збитковості підприємств зменшення рівня тіньової економіки склало 3 в.п. (до 22% від обсягу офіційного ВВП), що значною мірою відбулося завдяки суттєвому покращенню фінансового становища підприємств промисловості та ВЕД “Операції з нерухомим майном” та скороченню обсягу отриманих збитків підприємствами більшості ВЕД (за виключенням підприємств ВЕД “Освіта” та “Надання інших видів послуг”);
- метод “витрати населення – роздрібний товарооборот” зафіксував зменшення рівня тіньової економіки також на 3 в.п. (до 48% від обсягу офіційного ВВП);
- електричний та монетарний методи показали зменшення рівня тіньової економіки на 2 в.п. кожний і склали відповідно 30% та 23% від обсягу офіційного ВВП.

Показник рівня тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств, за підсумком 9 місяців 2017 року склав 22% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. менше, ніж у відповідному періоді 2016 року.

Тенденція до зменшення рівня тіньового сектору за підсумком 9 місяців 2017 року порівняно з відповідним періодом 2016 року спостерігалася в більшості основних агрегованих ВЕД.

Найбільший рівень тіньового сегменту зафіксовано у ВЕД “Фінансова та страхова діяльність” – 49% від обсягу офіційного

ВДВ даного ВЕД. При цьому суттєве скорочення обсягу збитків, отриманих підприємствами зазначеного ВЕД за підсумком 9 місяців 2017 року (порівняно з обсягом відповідного періоду 2016 року), на тлі незначного зменшення обсягу отриманих ними прибутків, обумовило зменшення рівня тіньової економіки у даному ВЕД.

Рівень “тіні” у добувній промисловості, не зважаючи на суттєве скорочення, залишився доволі високим (44% від рівня офіційного ВДВ даного ВЕД), що обумовлено, значною мірою, збереженням високого рівня монополізації на ринку продукції зазначеного ВЕД.

Традиційно низьким рівень тіньової економіки залишається у ВЕД “Сільське, лісове та рибне господарство” – 6% від рівня офіційного ВДВ даної галузі.

Серед основних причин поширення тіньової економіки в Україні виділяють соціально-економічні, політико-правові та морально-етичні (рис. 5.4).

Політична нестабільність та вкрай низькі темпи структурних і економічних перетворень призводять до обтяжливих для суб’єктів господарювання наслідків державної економічної політики та підвищують їхню мотивацію до переходу в тіньовий сектор ведення бізнесу.

Розмір тіньової економіки сильно корелює з економічними циклами. Зокрема, у період економічного спаду, зростання безробіття, зниження наявних доходів, невпевненості в завтрашньому дні більшість людей схильна дрейфувати в тіньову діяльність, тобто, підприємці наймають робочу силу без офіційного оформлення, відображають в обліку лише частину фактично нарахованої заробітної плати, частково фіксують проведені поставки товару, занижують реалізацію продукції з метою підвищення особистих коштів і так компенсують втрату джерел доходу [16, с. 49].

Тіньова економіка як системна проблема фінансової безпеки суб'єктів господарювання в Україні

Рис. 5.4. Причини поширення тіньової економіки в Україні

Зростанню обсягів тіньової економічної діяльності сприяє те, що нема дієвого механізму захисту прав власників, а також надмірний бюрократизм у ході реалізації дій процедурного характеру.

Ще одним чинником, що провокує поширення тіньової економічної діяльності, є недостатність фінансової політики, у ході розроблення якої часто не враховано негативних наслідків надмірного податкового навантаження на платників податків. Оподаткування – це не лише метод мобілізації доходів держави, а й один із найважливіших чинників державного впливу на сферу функціонування суб'єктів господарювання. Зі зростан-

ням рівня податкового тягаря потенційні вигоди завдяки ухиленню від оподаткування стають щораз привабливішими для їхніх платників і мотивують їх до переходу в тіньовий сектор підприємницької діяльності.

Суттєвим чинником тінізації економіки є також високий рівень корупції. Наприклад, згідно з індексом сприйняття корупції (Corruption Perception Index), Україна у 2013 р. посіла 144-те місце серед 177 країн [161]; у 2014 р. – 142-ге місце зі 175 позицій, в 2015 – 130-те місце зі 168 позицій, а у 2016 – 131-е з 176 позицій [80].

Ключовими здобутками у сфері інституційного забезпечення антикорупційної реформи в Україні стало створення спеціалізованих органів по боротьбі з корупцією, а саме: Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) та Національного антикорупційного бюро (НАБУ).

За два роки діяльності НАБУ розслідувалося понад 300 кримінальних проваджень із сукупним обсягом злочинів понад 85 млрд грн, з яких у 2016 р. на рахунки державних компаній повернуто 116 млн грн. При цьому витрати на утримання НАБУ лише у 2017 р. передбачені у сумі 773 млн грн. У 2015 р. на фінансування НАБУ використано 248 млн грн, а 2016 р. – 89 млн грн. Для порівняння: за аналогічний період, за матеріалами СБУ, яка не входить до системи органів, уповноважених на боротьбу з корупцією, повідомлено про підозру у вчиненні 893 корупційних злочинів [1].

З грудня 2015 р. по кінець липня 2017 р. із 696 зареєстрованих заяв про корупційні дії НАБУ відкрито лише 26 оперативно-розшукових справ, складено 69 обвинувальних актів стосовно вчинення посадовими особами кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності НАБУ. Вироки за цими актами винесені лише 11 особам. За оцінками детективів НАБУ, сума ймовірної завданої шкоди корупційними діями посадових осіб становить 82,9 млрд грн, розслідування про отримання яких проводиться в межах 320 кримінальних проваджень [1].

До основних чинників успішної протидії корупції належать такі:

- прозорість дій органів влади та зрозумілість процедур ухвалення державних рішень;
- удосконалення законодавства та посилення відповідальності за корупційні дії;
- підвищення ефективності роботи органів правоохоронної і судової систем;
- контроль за діяльністю державних органів з боку громадянського суспільства;
- незаангажованість засобів масової інформації.

Запорукою подолання корупції є підвищення рівня загальнонаціональної культури, що передбачає категоричне неприйняття корупції та відмову від корупційних дій кожним громадянином.

5.3. Схеми легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним способом, у вітчизняній практиці

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”, доходи, одержані злочинним шляхом, визначені як будь-яка вигода, одержана внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, яка може складатися з рухомого чи нерухомого майна, майнових та немайнових прав, незалежно від їх вартості [101].

Найчастіше це механізми, які містять складні, багатоланцюгові операції. Одна й та ж схема може містити операції зі зняття готівки, розрахунки з нерезидентами з офшорних зон/юрисдикцій, фіктивні зовнішньоекономічні операції, фальсифікацію документації, створення фіктивних фірм тощо.

Загальну модель механізму легалізації коштів показано на рис. 5.5.

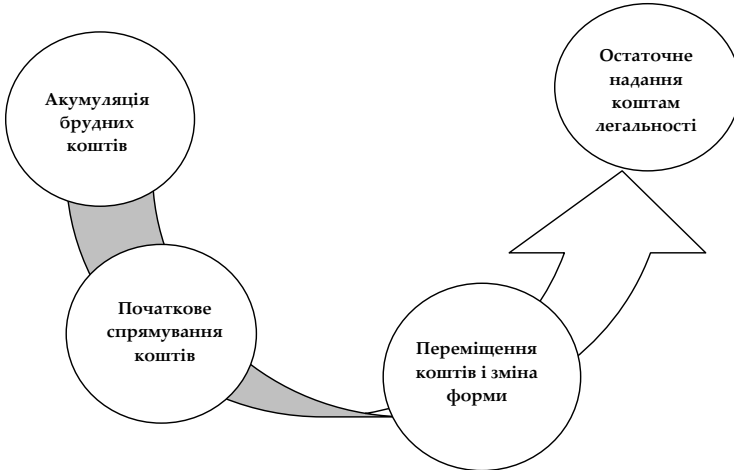

Рис. 5.5. Загальна модель механізму легалізації коштів [81]

Процес легалізації коштів можна умовно розділити на три основні стадії – розміщення, розшарування та інтеграцію, які притаманні найпоширенішим моделям і схемам процесу легалізації коштів. Відповідно, кожному етапу процесу легалізації коштів притаманні особливі елементи й методи виконання цієї операції. Трифазова модель процесу відмивання коштів охоплює:

1. Розміщення – перетворення злочинно отриманих доходів, насамперед готівки, у ліквідні активи у формі валюти, цінних паперів, нерухомості тощо, а також фізичне переміщення від їхніх справжніх джерел (часто за межі країни) походження. Можна реалізувати депонуванням коштів у банках або розміщенням активів в інших типах фінансових установ.

2. Розшарування – це трансформація злочинно придбаних доходів у різноманітні активи і їхнє подальше розсіювання з метою маскуванню реальних джерел походження капіталів.

3. Інтеграція – надання легального вигляду (гроші інвестують у легальну економіку) злочинно придбаним коштам.

Основними методами, за допомогою яких злочинці використовують фінансові організації на етапі розміщення, є такі [81]:

- перетворення готівки на фінансові інструменти;
- обмін дрібних банкнот на купюри більшого номіналу;
- обмінні операції – організований обмін грошей на купюри іншого номіналу або іншу валюту;
- структурування операцій з готівкою (техніка дроблення внесків);
- незаконне використання “пом’якшувальних моментів” законодавчих актів;
- використання документів, що маскують справжні джерела, власників і місця розташування незаконно отриманих доходів;
- придбання майна за готівку.

До методів, які використовують для етапу розшарування, належать такі [81]:

- перетворення готівки на грошові інструменти (наприклад, дорожні чеки, грошові перекази, банківські чеки, облігації та акції, що полегшує вивезення незаконних доходів з країни);
- придбання і продаж майна;
- електронний переказ фондів (переваги: швидкість, відстань, мінімальний слід, що перевіряють, і висока анонімність за умови величезного загального щоденного обсягу грошових переказів);
- переказ грошей на рахунки інших фірм (переказ, що маскують удаваними операціями або за допомогою самоліквідації фірм, що дає змогу достатньо ефективно приховувати джерела походження фінансових фондів).

Сучасними методами, які використовують на етапі інтеграції, є такі [81]:

- операції з заниженням/завищенням ціни;
- депонування готівки на банківський рахунок фірми;
- підставні компанії і помилкові кредити тощо.

Найпоширеніші схеми легалізації коштів відображено на рис. 5.6.

Рис. 5.6. Схеми легалізації коштів, одержаних злочинним способом

Схеми легалізації коштів з використанням фіктивних суб'єктів господарювання, конвертаційних центрів та з нерезидентами, зареєстрованими в офшорних зонах, подано на рис. 5.7–5.9.

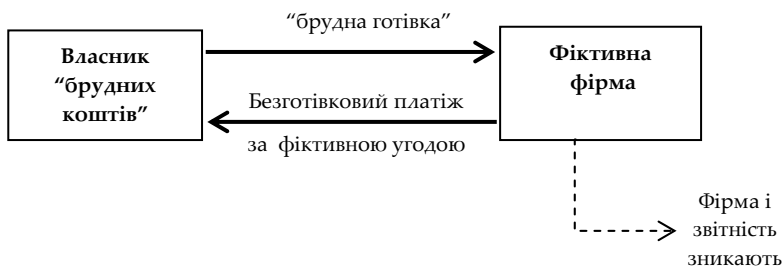

Рис. 5.7. Схема легалізації коштів з використанням фіктивних суб'єктів господарювання

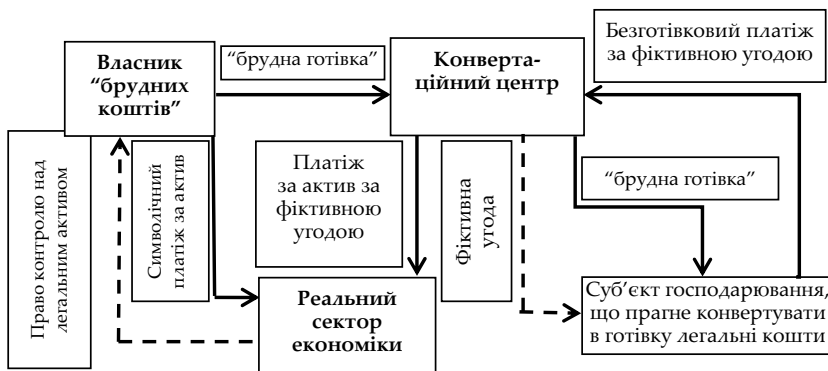

Рис. 5.8. Схема легалізації коштів з використанням конвертаційних центрів

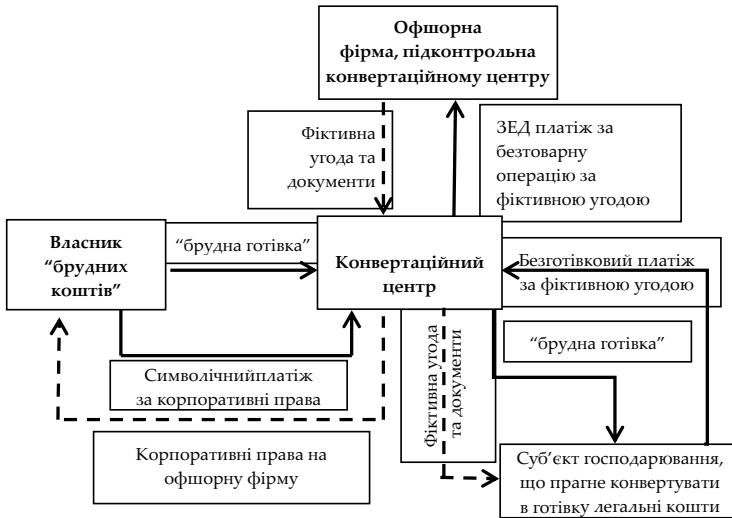

Рис. 5.9. Схема легалізації коштів проведенням операцій з нерезидентами, зареєстрованими в офшорних зонах

Тіньова економіка в Україні продовжує набувати організованого характеру, використовуючи різноманітні незаконні форми діяльності. Це потребує розроблення комплексного підходу до детінізації з об'єднанням зусиль як органів державної влади та місцевого самоврядування, так і громадських організацій.

5.4. Вплив тіньової економічної діяльності на фінансову безпеку суб'єктів господарювання та способи детінізації економіки

Наслідки поширення тіньової економічної діяльності є загрозою для розвитку національного господарства та значно впливають на фінансову безпеку суб'єктів господарювання (рис. 5.10).

Тіньова економіка як системна проблема фінансової безпеки суб'єктів господарювання в Україні

Рис. 5.10. Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку суб'єктів господарювання

До чинників, що ускладнюють виявлення фактів здійснення тіньової діяльності, належать такі:

- ужиття комплексу заходів з боку суб'єкта господарювання, що реалізує тіньові схеми ведення бізнесу, що забезпечують створення уявлення про законний харак-

тер фінансово-господарської діяльності та приховування реального змісту виконаних операцій;

- ухвалення законодавчих актів, що посилюють захист приватної власності, комерційної та банківської таємниці;
- використання корупційних зв'язків співробітників державних органів для прикриття злочинної діяльності;
- використання у злочинній діяльності підроблених документів та підставних осіб, що ускладнює виявлення виконавців;
- складність у виявленні реальних осіб, які створюють та керують діяльністю фіктивних суб'єктів господарювання, що беруть участь у реалізації тіньових схем підприємницької діяльності;
- використання в реалізації тіньових схем ведення бізнесу сучасних технічних засобів щодо управління грошовими коштами на банківських рахунках без відвідування банківських установ та можливість розпоряджатися такими коштами з використанням віддаленого доступу до банківських рахунків за допомогою комп'ютерної техніки;
- використання новітніх банківських продуктів, які дають змогу отримувати готівку поза банківськими установами (банківські платіжні картки тощо);
- неналежна організація взаємодії між окремими контрольними органами та неналежний обмін інформацією між ними.

Детінізація економіки – сукупність макро- та мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних і правових державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено-ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обороту речей, прав, дій з тіньового, тобто з різних причин не-

враховуваного у враховуваний державою економічний оборот, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин та умов, що сприяють відтворенню джерел тіньової економіки [133].

Одним з інструментів детінізації в багатьох країнах світу є, насамперед, системи і механізми фінансового контролю за доходами протиправного походження. Наприклад, в Італії діє заборона на розрахунки готівкою на значні за обсягом суми, у Німеччині введено обов'язкове декларування розрахунків з нерезидентами, у Японії – обов'язковий фінансовий моніторинг (фінансові установи зобов'язані повідомляти вповноважені державні органи про великі фінансові операції). Крім того, у Німеччині повідомляти про підозрілі операції до органів фінансового моніторингу повинні не тільки банки та фінансові установи, а й адвокати, аудитори.

Значну увагу реалізації процесів щодо запобігання загрозам економічній безпеці держави та детінізації економіки приділяють державні органи у США. Там є багато інституцій, які займаються питаннями фінансового моніторингу, а за його результатами – запобіганням і боротьбою з тіньовими операціями в різних секторах економіки, зокрема: група з оцінювання масштабів операцій з легалізації кримінальних прибутків; Управління з боротьби з незаконним обігом наркотиків; Федеральне бюро розслідувань; Рада Федеральної резервної системи; відділ кримінальних розслідувань Податкового управління; Управління з контролю за цінними паперами і тарифами; Комісія з цінних паперів та бірж; Митна служба США; Правоохоронна мережа боротьби з фінансовими злочинами [76].

Досвід щодо детінізації економічної системи в європейських країнах наведено в таблиці 5.1.

Таблиця 5.1.

Узагальнення досвіду щодо детінізації економічної системи в європейських країнах [149, с. 177 – 185]

Країна	Заходи щодо детінізації
Польща	Заборона ведення господарської діяльності тих фізичних осіб, які раніше вчинили серйозний податковий злочин
США	Посилення ролі державних спеціальних служб у контролі за поширенням тіньової економіки в країні
Франція	Обмеження можливості проведення експортно-імпортних операцій національними суб'єктами господарювання з компаніями в офшорних зонах, оскільки це не дало б змоги в деяких випадках завищити або знизити ціни товарів порівняно зі світовими й ухилитися від сплати податків та отримати додатковий прибуток на різниці в цінах
Велика Британія	Підвищення рівня довіри громадян до влади, посилення незалежності судів, віддавши їх під громадський контроль, посилення покарання за хабарництво
Німеччина	Оптимізація податкової системи, спрощення механізму обчислення розмірів податків, зниження ставок відрахувань із заробітної плати тощо

До основних заходів щодо детінізації економіки належать такі:

- “амністія” капіталів некримінального походження, зокрема тих, які спрямовують в інноваційну сферу та пріоритетні сектори національного господарства;
- створення сприятливих умов для розвитку бізнесу;
- формування мотиваційного нормативно-правового середовища;
- спрощення погоджувальних та дозвільних процедур щодо ведення підприємницької діяльності;
- обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів у разі купівлі товарів, вартість яких перевищує значну за розміром суму;

- залучення до реалізації стратегії легалізації доходів, отриманих незаконним способом, представників міжнародних організацій, спеціалізованих на протидії нелегальному господарюванню;
- підвищення ефективності роботи правоохоронних органів щодо виявлення тіньових схем господарювання;
- оцінювання масштабів тіньової економічної діяльності та її впливу на національну економіку і фінансову безпеку суб'єктів господарювання;
- контроль за готівковими транзакціями;
- забезпечення прозорості фінансових інструментів;
- удосконалення правил та норм з регулювання діяльності фінансових ринків;
- подолання корупції;
- удосконалення фіскальної політики;
- забезпечення прозорості та справедливості надання податкових пільг;
- ліквідація нелегального ринку праці;
- посилення відповідальності за неофіційне працевлаштування;
- посилення відповідальності за використання тіньових корупційних схем у ході ведення бізнесу та рейдерство.

Водночас детінізація в Україні стримується низкою таких проблем:

- значне податкове навантаження на корпоративний сектор на тлі високої вартості залучення кредитних ресурсів;
- несприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура на ключових товарних ринках вітчизняного експорту;
- скорочення внутрішнього попиту на вітчизняну продукцію, зростання витрат на імпорتنу сировину та матеріали через девальвацію національної валюти;
- наявність значних інвестиційних ризиків;

- загострення міжнародних відносин з основним торговельним партнером (РФ), втрата Україною її ринків;
- руйнування та зупинка виробничих потужностей, розрив логістичних зв'язків, а також зростання кількості випадків учинення економічної контрабанди, що стали наслідками утворення територій, невідконтрольних влади в ході збройного конфлікту на території країни.

Протидія тіньовій економіці повинна мати комплексний характер і передбачати реалізацію ефективних заходів на усіх рівнях державної влади.

?

Питання для самоконтролю

1. Поясніть сутність поняття “тіньова економіка”.
2. Назвіть причини поширення тіньової економічної діяльності в Україні.
3. Перелічіть види нелегальної економічної діяльності.
4. Які є негативні наслідки зростання рівня тіньової економіки?
5. Окресліть можливі способи подолання тіньової економіки в Україні.
6. Назвіть сектори тіньової економіки.
7. Яка діяльність належить до нелегального сектора тіньової економіки?
8. Яка діяльність належить до прихованого сектора тіньової економіки?
9. Яка діяльність належить до кримінального сектора тіньової економіки?
10. Якими повинні бути напрями державного регулювання в сфері мінімізації рівня тіньової економіки в Україні?

Тестові завдання

1. Тіньова економіка – це:

- 1) соціально-економічне явище, що представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих протиправних та законних, проте аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з метою отримання доходу внаслідок приховування доходів і ухилення від сплати податків;
- 2) протиправний, незаконний перерозподіл власності;
- 3) різновид корпоративного шантажу;
- 4) комплекс юридичних, психологічних, економічних, військово-спортивних методик та технологій, спрямований на незаконне отримання бізнесу.

2. До причин поширення тіньової економіки належать:

- 1) соціально-економічні;
- 2) політико-правові;
- 3) морально-етичні;
- 4) усі відповіді правильні.

3. До прихованого сектора тіньової економіки належить:

- 1) економіка домогосподарств, що виробляють товари та послуги для задоволення власних потреб, а залишки реалізують на ринку; здавання нерухомості в оренду на неофіційній основі та надання певних побутових послуг;
- 2) ухилення від оподаткування;
- 3) виробництво наркотичних, психотропних товарів, наркоторгівля, торгівля людьми, шахрайство, розкрадання тощо;
- 4) усі відповіді правильні.

4. До типових схем легалізації коштів, отриманих злочинним способом, належать:

- 1) використання фіктивних суб'єктів господарювання;
- 2) використання конвертаційних центрів;
- 3) виконання операцій з нерезидентами, зареєстрованими в офшорних зонах;
- 4) усі відповіді правильні.

5. Процес легалізації коштів включає такі стадії:

- 1) розміщення, розшарування, інтеграція;
- 2) акумулювання, переміщення;
- 3) акумулювання, розміщення;
- 4) немає правильної відповіді.

РОЗДІЛ 6

ВПЛИВ ПЕРСОНАЛУ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

6.1. Сутність і складові фінансової компетентності працівників

Ефективне функціонування підприємницької структури є результатом вдалого поєднання низки факторів, ключовий серед яких – персонал. Водночас саме працівники суб'єкта господарювання часто роблять фінансові помилки та шахрайства, негативно впливаючи на рівень його фінансової безпеки. За оцінками експертів, збитки компаній від власних співробітників часом досягають 90 % від загального збитку. Згідно з даними Association of Certified Fraud Examiners (міжнародна організація, яка провадить боротьбу з шахрайством), західні компанії через шахрайство співробітників втрачають близько

6 % свого обороту (за витрат на ділову розвідку від 0,5 до 1,0 % від обороту).

Україна посідає шосте місце в рейтингу країн світу за рівнем корпоративного шахрайства (45 %); Росія – перше місце (71 %), Південна Африка – друге (62 %), Кенія – третє (57 %), Канада – четверте (56 %), Мексика – п'яте місце (51 %). Жертвами економічних злочинів за останні два роки стали 59 % вітчизняних компаній, що вище, від середньосвітового показника (43 %).

Згідно з даними звіту Association of Certified Fraud Examiners, зробленого на підставі дослідження 1 400 випадків шахрайства у 100 країнах світу, більшість шахрайств учинили наймані працівники (42 %), менеджери (36 %) і 19 % – власники підприємств [36].

Різні рівні повноважень призводять до різних рівнів втрат. Витрати від різного роду шахрайств власників підприємств становлять близько 500 000, тоді як найманих працівників – 75 000 [46].

Тому першочерговим завданням в управлінні фінансовою безпекою суб'єктів господарювання є підготовка та підвищення кваліфікації кадрів, що здійснюють фінансове управління.

Вимоги до рівня та якості професійної підготовки потрібно якнайчіткіше визначати за допомогою відповідних критеріїв. Ці критерії повинні бути регламентовані правовими актами на державному рівні та корпоративною культурою і нормативними документами на рівні суб'єктів господарювання.

Від фінансових працівників підприємства залежить, якою мірою зовнішні та внутрішні чинники загрожуватимуть його фінансовій безпеці. До фінансових працівників належать посадові особи підприємства, державного органу чи зовнішні консультанти, відповідальні за залучення, облік і збереження фінансових ресурсів, управління їхнім використанням. Це фінансові директори, менеджери, головні бухгалтери, скарбники, аудитори, ревізори й інспектори тощо.

Правова база з фінансово-економічних питань становить, головню, формальні вимоги компетентності до окремих ка-

тегорій фінансових працівників, не розкриваючи сутнісних характеристик, особливостей компетентності в нестандартних ситуаціях, тоді як управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання потребує чіткого визначення категорії “фінансова компетентність” та її основних критеріїв.

Дослідження компетентності з функціональних позицій одним із перших на науковому рівні виконав американський учений Л. Пітер [63]. На підставі аналізу значного обсягу фактичного матеріалу з різноманітних сфер життя він сформулював емпіричне узагальнення, відоме під назвою “Принцип Пітера”: в ієрархії кожний індивід має тенденцію підніматися до свого рівня некомпетентності.

Визначення компетентності та компетенції можна розділити на дві групи, перша з яких зосереджена на юридичному аспекті компетентності та пов'язує її з відповідальністю і повноваженнями:

- компетентність – сфера повноважень керівного органу чи посадової особи, перелік питань, щодо яких вони мають право ухвалювати рішення;
- компетенція – це сфера відповідальності та визначення повноважень.

Друга група визначень орієнтована на характеристику професійних рис фахівця [11, 123, 134]:

- компетентність – наявність знань та досвіду, необхідних для ефективної діяльності у заданій предметній галузі;
- компетентність – обізнаність, авторитетність у різних питаннях;
- компетентність – це система інтелектуального, психологічного, морального та функціонального станів спеціаліста, що відображають рівень набутих знань, навиків, досвіду, інформаційного наповнення й інших властивостей у конкретній сфері професійної діяльності.

У фінансовій компетентності, як досить складному явищі, виділяють складові, кожену з яких можна оцінювати за певними критеріями (рис. 6.1).

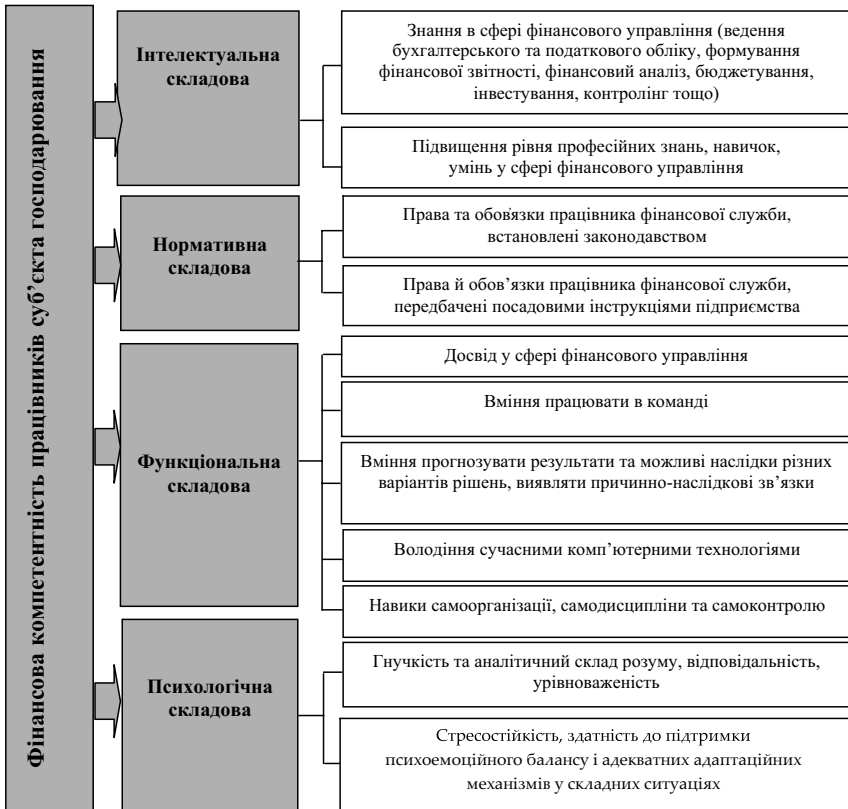

Рис. 6.1. Складові фінансової компетентності працівника

Інтелектуальна складова компетентності передбачає наявність певних знань, потрібних для виконання професійного обов'язку, постійне їхнє оновлення, удосконалення. Необхідно постійно стежити за найновішими досягненнями вітчизняної та зарубіжної науки, що належать до сфери фінансового управління та фінансової безпеки.

Нормативна складова компетентності передбачає обсяг прав та обов'язків працівника фінансової служби, встановлених законодавством та посадовими інструкціями підприємства.

Функціональна складова компетентності виражається у здатності працівника фінансової служби діяти, виконувати свої професійні обов'язки.

У 1912 р. німецький психолог В. Штерн запропонував вимірювати інтелектуальні здібності людини за допомогою тепер уже широко відомого коефіцієнта IQ (Intelligence Quotient). Останніми роками з'явилися дослідження, які обґрунтовують важливість ще й психологічної, а саме – емоційної компетентності, яку визначають EQ (Emotional Quotient або Emotional Intelligence) – емоційним показником інтелекту. Дослідження Д. Гоулмана доводять ключове значення цього показника для ефективності управлінської роботи. Її успіх на 85 % визначається цим показником, і лише на 15 % – загальновідомим IQ (Intelligence Quotient) [84, с. 82]. Навики емоційної компетентності дають змогу керівникам використовувати свої емоції та емоції підлеглих як цінний інформаційний ресурс. За результатами досліджень американських психологів Дж. Майєра і П. Саловея, люди, що володіють високим рівнем EQ, здатні до швидшого прогресу в певних галузях і ефективнішого використання своїх здібностей. Хоча емоції та інтелект звичайно протиставляють, насправді вони взаємопов'язані, переплетені й дуже часто тісно взаємодіють [84, с. 82].

Тому, оцінюючи фінансову компетентність працівника, необхідно враховувати також психологічну складову.

М. Хеффернан [141], відомий фахівець у галузі бізнесу та управління виділяє такі ознаки некомпетентності на управлінському рівні (рис. 6.2)

Рис. 6.2. Типові ознаки некомпетентності топ-менеджерів суб'єкта господарювання

Фінансова некомпетентність менеджерів може призвести як до значних економічних збитків, так і до нематеріальних втрат, таких як зниження морального духу компанії, рівня ділової репутації, погіршення відносин з партнерами.

6.2. Зміст і види фінансових шахрайств у діяльності суб'єктів господарювання

Фінансові злочини, вчинені працівниками підприємства, можуть мати зумисний характер або ж бути наслідком низького рівня компетенції чи недбальства. Несвідомі дії можуть бути наслідком недобросовісного ставлення до виконання службових обов'язків під час підготовки інформації, що може призвести до

виникнення помилок. Помилки виникають через арифметичні чи граматичні упущення в записах облікових даних або випадкові пропуски записів господарських операцій чи документів, відображення операцій без розкриття їхнього змісту [148].

Успішність управління суб'єктом господарювання залежить як від професійної підготовки працівників і їхнього досвіду, так і від особистих рис. Адже, крім фінансових прорахунків, учинених працівниками підприємства внаслідок низького рівня компетенції чи недбальства, поширеними сьогодні є фінансові злочини працівників, що мають зумисний характер. У наявності або відсутності наміру полягає принципова відмінність між помилкою і шахрайством.

Згідно зі ст. 190 Кримінального кодексу України, "шахрайство" – це заволодіння чужим майном або придбання прав на майно обманом чи зловживанням довірою (предметом шахрайства може бути як чуже майно, так і право на таке майно).

Фінансове шахрайство – це кримінологічне явище, що полягає у злочинній діяльності та виражене в системі кримінально-караних та легальних дій, які вчиняють обманом або зловживанням довірою в процесі формування, розподілу та використання грошових фондів з метою отримання матеріальної вигоди [145, с. 233].

Характеристики фінансового шахрайства такі:

- сфера посягання – фінансова сфера, тобто економічні відносини з формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів;
- специфічний суб'єкт злочинних посягань, зазвичай, це фізичні особи-підприємці або посадові особи суб'єктів господарської діяльності, які мають необхідні знання бухгалтерського обліку, законодавства тощо;
- фінансове шахрайство є злочинною діяльністю, що, зазвичай, має складний механізм;
- фінансове шахрайство полягає в маніпуляціях обліковими записами і фальсифікації первинних документів,

реєстрів обліку і звітності, навмисних змінах записів в обліку, які перекручують суть фінансових і господарських операцій; у навмисно неправильній оцінці активів і методів їхнього списання, навмисному пропуску або приховуванні результатних записів чи документів, навмисному невисвітленні змісту відображених операцій, незаконному отриманні в особисту власність грошово-матеріальних цінностей, невідповідному відображенні записів в обліку.

Маніпуляція обліковими записами – це навмисне використання неправильних (некоректних) бухгалтерських проведення або коригувальних записів з метою викривлення даних обліку та звітності.

Фальсифікація бухгалтерських документів і записів – це оформлення заздалегідь неправильних або фальшивих документів і записів у бухгалтерському обліку, які спотворюють істину.

Найпоширенішими шахрайствами в Україні є такі [18]:

- відмивання грошей;
- торгівля інсайдерською інформацією;
- податкове шахрайство;
- порушення прав інтелектуальної власності;
- кіберзлочинність;
- недобросовісна конкуренція;
- маніпуляції з фінансовою звітністю;
- хабарництво та корупція;
- незаконне привласнення активів.

До найпоширеніших видів фінансового шахрайства в діяльності суб'єктів господарювання з боку менеджерів середньої ланки належать:

- корупція і “відкати” (менеджери вступають у змову з підрядниками або постачальниками, що дає змогу постачальникам необґрунтовано завищувати ціни, “нагромаджувати” дебіторську заборгованість або постачати неякісні товари та послуги);

- фальсифікація сум “живих грошей” у касі й сум на банківських рахунках;
- підробка чеків підприємства;
- несанкціонований продаж і використання майна підприємства (цим займається майже кожен працівник фірми: роздруківка паперів для власних цілей, використання службового авто, використання обладнання вважають практично нормою на підприємствах);
- викрадення активів підприємства (активи, за різними даними, викрадають від 70 до 95 % працівників українських підприємств) [36];
- оплата роботи підставних осіб;
- фальсифікація бухгалтерських документів і записів;
- реалізація товарів з відтермінуванням платежу свідомо ненадійним покупцям (товари реалізують фірмі-одноденці, яка свідомо затримує платіж і так “кредитується” за рахунок постачальника);
- несанкціоновані операції з цінними паперами, матеріальними й нематеріальними активами підприємства;
- фальсифікація звітів про використання коштів, виділених на відрядження, “представницькі видатки”, на інші потреби підприємства.

Найбільші можливості для шахрайства (77 %) мають працівники, що працюють у фінансовому відділі, бухгалтерії, відділі продажів, закупівель, у вищому керівництві [46]. Майже всі випадки шахрайства є непоодинокими. Лише в 15 % випадків особа здійснює протиправний вчинок уперше. Часто після виявлення одного факту в ході розслідування відкриваються нові випадки злочинів.

Здебільшого шахрайствами займаються працівники, які давно працюють у компанії та імідж яких не дає змоги запідозрити їх у таких діях. Майже всі злочини вчиняли не поодинокі. У кожному другому випадку це групи з двох–п'яти осіб.

Зазвичай, на корпоративні злочини йдуть чоловіки, причому у віці 36–55 рр. [69, с. 95–96].

Атмосфера шахрайства та недовіри зумовлює додаткові витрати на функціонування різноманітних систем моніторингу та контролю. Однак такі системи в деяких випадках можуть бути дорожчими, ніж втрати від зловживань [82, с. 18].

Особливу небезпеку становлять фінансові злочини в банківських установах, оскільки неминуче зумовлюють зниження рівня їхньої фінансової безпеки, що супроводжується послабленням довіри до них з боку населення та юридичних осіб. Адже кожен потенційний клієнт, вибираючи банківську установу, керується, передусім, критерієм “безпечна співпраця”, на підставі інформації про фінансову стабільність банку та спроможність адекватно оцінювати і протидіяти загрозам.

Злочинні фінансові операції в банківській системі України умовно поділяють на ті, які вчиняють безпосередньо в банківських установах, і ті, якими користуються підприємницькі структури з використанням банківських установ. Виділяють такі види фінансового шахрайства в підрозділах банківських установ відповідно до видів діяльності (рис. 6.3) [4, с. 416–422].

У ході розрахунково-касового обслуговування можливі такі види фінансових злочинів:

- *крадіжка коштів з каси касиром з надією зникнути до початку ревізії каси.* Наразі в більшості банків цей вид шахрайства неможливий для застосування з огляду на жорсткий контроль та щоденну інвентаризацію залишків у касі;
- *фабрикування документів, що приховують нестачу.* Після незаконного взяття грошей з каси і неможливості їх повернути можливе фабрикування документів на суму нестачі;
- *зумисна крадіжка коштів, яку пояснюють випадковою помилкою касира.* За цього способу викрадають невелику суму грошових коштів. Нестачу в касі пояснюють “несвідомими” помилками.

- крадіжка грошових коштів сторонньою особою. Така можливість з'являється у випадку потрапляння в приміщення каси сторонніх осіб;

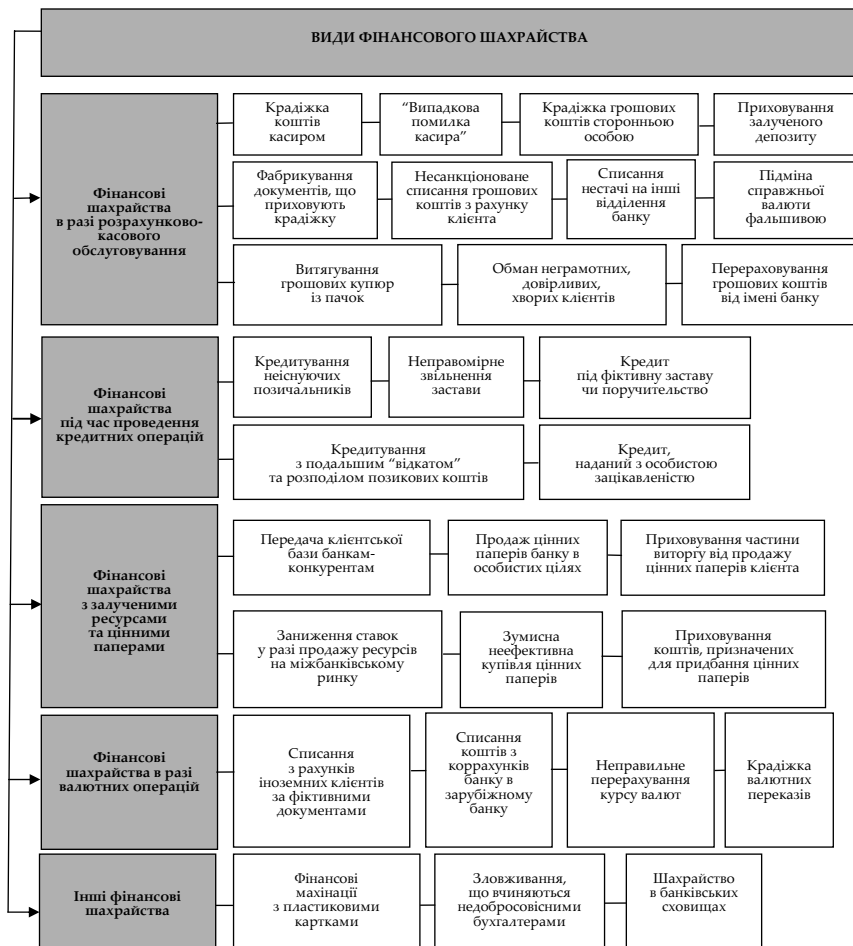

Рис. 6.3. Види фінансового шахрайства в підрозділах банківських установ

- *приховування залученого депозиту.* За цією схемою клієнту видають усі необхідні документи про залучення його коштів на депозит, однак ці суми не оприбутковують. Після закінчення терміну депозиту гроші повертають клієнту за рахунок неоприбуткованих коштів, покладених на депозит іншим клієнтом (так звана операція “перекриття”);
- *несанкціоноване списання грошових коштів з рахунку клієнта.* Цю схему можна реалізувати за неуважного бухгалтера, який не стежить за рухом грошових коштів на рахунку свого підприємства. За таких умов гроші можуть списувати на іншу організацію;
- *перерахування грошових коштів від імені банку.* Грошові кошти знімають не з розрахункового рахунку клієнта, а роблять платіж від імені банку на фіктивну фірму без документів, що підтверджують операцію;
- *підміна справжньої валюти фальшивою.* Видавання фальшивих грошових купюр і досі є поширеним явищем в обмінних пунктах. У банківських установах у цьому плані можуть учиняти зловживання видаванням клієнтам старих і знищених купюр, які важко згодом реалізувати;
- *витягування грошових купюр із пачок.* Якщо клієнт отримує достатньо велику суму коштів, то в банку у нього часто немає змоги перерахувати кількість купюр у кожній пачці. І лише згодом, за межами банку він виявляє нестачу;
- *обман малограмотних, довірливих та хворих клієнтів.* На практиці дуже часто не лише люди похилого віку, а й чимало осіб середнього віку не завжди уважно читають документи, які підписують, чим можуть скористатись шахраї;
- *списання нестачі на інші банківські відділення.* У разі доступу працівників розрахунково-касового центру до бухгалтерських документів, утворену нестачу часто списують

на інші відділення банку, де її можна виявити лише через значний період.

У випадку виконання кредитних операцій основними фінансовими злочинами є такі:

- *кредитування фіктивних позичальників*. За цього виду шахрайства до розгляду ухвалюють фальшиві заяви про надання кредиту, підкріплені невірогідною фінансовою звітністю;
- *кредит під фіктивну заставу чи поручительство*. Типовим для шахраїв явищем є отримання кредиту з подальшим його неповерненням. Можливі випадки, коли працівники банку за винагороду допомагають отримати кредит без достатньої застави або поручительства. Оцінку реальної вартості застави перед одержанням кредиту та в міру його погашення повинні досліджувати відповідальні за це особи банку, безпосередньо не пов'язані із працівниками, що видають кредит;
- *кредитування з подальшим "відкатом" та перерозподілом коштів*. За цього виду шахрайства недобросовісні працівники банку можуть надавати кредит своїм співникам, які потім передають йому всі або частину отриманих коштів. У деяких випадках позики можуть списувати на безнадійні борги;
- *необґрунтовані кредити підприємствам, у яких є особиста зацікавленість*. За умов, коли вищі посадові особи банку мають фінансові інтереси в комерційних структурах, можливе кредитування "своїх" підприємств під пільговий відсоток навіть без застави або поручителя;
- *неправомірне звільнення застави*. Банк може зазнати значних збитків через неправочинне звільнення застави під кредит.

Основними причинами, що впливають на зниження рівня фінансової безпеки банківських установ у сфері кредитування, є: недосконалість законодавчої бази, що регламентує банківську

діяльність, відсутність розуміння банківськими працівниками можливих загроз у разі проведення кредитних операцій, недобросовісна поведінка позичальників, зловживання окремими посадовими особами своїм службовим становищем під час проведення кредитних операцій.

Основні види шахрайства із залученими ресурсами й цінними паперами такі:

- *передача клієнтської бази банкам-конкурентам.* Інколи працівники середньої ланки банку передають інформацію про своїх клієнтів банкам-конкурентам та працюють з метою задоволення їхніх інтересів;
- *заниження ставок у разі продажу ресурсів на міжбанківському ринку.* Працівник у конфіденційному порядку домовляється з іншим банком про продаж ресурсів за заниженою відсотковою ставкою. Потім різницю (або частину різниці) у доході за реальної і заниженої ставки віддають працівникові, що забезпечив продаж дешевших ресурсів;
- *приховування частини виторгу від продажу цінних паперів клієнтів.* Клієнти, що продають свої цінні папери через брокера банку, часто не порівнюють відсоткового доходу, зазначеного у звіті про продаж цінних паперів, отриманого від брокера банку, з ринковим котируванням цінних паперів на дату продажу. Це дає змогу занижувати у звіті про продаж цінних паперів реальну ціну й цим забезпечувати особистий дохід, часто оформлюваний на третю фірму як комісійні за посередництво. Така діяльність на практиці є мало контрольованою, тому такі крадіжки довго можуть не виявляти. Цей вид шахрайства трапляється не тільки в разі продажу цінних паперів клієнтів, а й у випадку їхнього придбання, коли у звіті про купівлю цінних паперів наводять ціну, що є вищою від фактичного біржового курсу;

- *приховування коштів, призначених для придбання цінних паперів.* У закордонній практиці бувають випадки, коли брокер, ухвалюючи доручення клієнта на придбання цінних паперів, змушує його виписати чек на суму, що дорівнює вартості цінних паперів. Потім банківський працівник одержує готівку за чеком і викрадає надходження;
- *продаж в особистих цілях цінних паперів банку.* Цей вид шахрайства є поширеним як у закордонних, так і у вітчизняних невеликих банках, коли операції з цінними паперами контролює переважно один працівник;
- *зумисна неефективна купівля цінних паперів.* За такого виду шахрайства брокер вступає в угоду з емітентами не дуже вигідних цінних паперів або тих, ціна на які штучно завищена. Потім він умовляє клієнта купити пропоновані ним цінні папери, одержуючи від емітентів комісійні.

Основні види фінансових злочинів з валютними операціями такі:

- *списання з рахунків іноземних клієнтів за фіктивними документами.* Особливо поширеним є зазначене шахрайство в разі управління кодованими рахунками по факсу. Таке управління застосовують у багатьох закордонних банках. У випадку відкриття кодованого рахунку клієнт одержує кодову таблицю, за якою він визначає кодове число. Це число зазначають на платіжному документі, який клієнт передає в банк факсом. Воно має свідчити, що списання з рахунку провадить саме та особа, яка має право на управління рахунком. Проте аналогічну кодову таблицю має й працівник банку, про яку він повідомляє компаньйона в місті, де живе власник рахунку. Від компаньйона надходить відповідний факс, гроші переводять в інший банк, де їх швидко вилучають шахраї;
- *списання коштів з кореспондентських рахунків свого банку в закордонному банку.* З боку працівника банку може бути

“нахабне списання” грошей на свій рахунок або рахунок компаньйона. Звичайно для такого списання використовують фіктивні документи;

- *неправильне перерахування курсу валюти.* За умов постійної й динамічної зміни курсу валют відкриваються додаткові можливості для махінацій, заснованих на неправильному перерахуванні курсів валют;
- *крадіжка валютних переказів.* Іноді відбувається розкрадання коштів, отриманих для переказів. Шахрайство полягає в переказі лише частини призначеної суми. Якщо обов’язки касира полягають і в прийманні грошей, і в оформленні переказу, то розкрадання виявити досить складно. Однак, їх досить легко виявляють у разі надходження із-за кордону скарг, що грошові перекази не надійшли або ж надійшли меншою сумою, ніж очікували.

Серед інших видів фінансових шахрайств варто виділити зловживання, що їх вчиняють бухгалтери, шахрайства з банківськими скриньками та фінансові махінації з пластиковими картками.

Основними шахрайськими операціями, які можуть відбуватися через бухгалтерію банку, є такі:

- *несанкціонований овердрафт по рахунку.* Бухгалтер списує з рахунку суму, яка значно перевищує залишок коштів на ньому, унаслідок чого наступного дня на рахунку виникає дебетове сальдо. Така афера для бухгалтера може мати сенс, якщо він діє в змові з особами, яким він перевів гроші. У деяких банках у комп’ютерних мережах ставлять блокування, що не допускають несанкціонованого овердрафту. У цьому випадку шахраї можуть робити несанкціоновані списання великих сум з контокорентних рахунків;
- *віднесення власних видатків на рахунки клієнтів.* У працівників бухгалтерії зазвичай немає доступу до готівки або до бухгалтерських проведення за межами свого відділу. Тому вони обмежуються маніпуляцією власними записами. Зазвичай, шахрайство відбувається способом

віднесення своїх особистих видатків на рахунок клієнта або на рахунок підставної фірми, створеної з метою поглинання таких видатків;

- *заниження комісійних зборів по рахунках клієнтів.* У цьому випадку суму належних клієнтові комісійних зборів занижують, а різницю відносять на особистий рахунок бухгалтера або на рахунок підставної фірми;
- *маніпулювання з відсотками, які нараховують на внески клієнтів.* Таке шахрайство вчиняють завищенням фактичних відсотків, які нараховують за рахунками, і використанням суми завищення для компенсації фіктивних видатків. У невеликих банках, де бухгалтерам дозволено мати доступ до готівки й чужих бухгалтерських записів, можливості для зловживань розширюються завдяки одержанню готівки й приховуванню нестачі по бухгалтерських проведеннях;
- *використання коштів тимчасово не використовуваних рахунків.* Залишки тимчасово не використовуваних рахунків переносять на рахунок фіктивної фірми, який дебетують на суми, викрадені працівником бухгалтерії.

До основних видів шахрайств в банківських сховищах належать такі:

- *проникнення в камери для зберігання без власника.* У більшості випадків несанкціонований доступ банківських працівників до камер сховища отримують за допомогою таємно виготовлених дублікатів ключів клієнтів;
- *розкрадання комісійного збору за оренду камер.* Без контролю над доходами сховища службовець може привласнити готівку, яку сплачують клієнти за користування камерами, здавши їх в оренду нелегально без належного оформлення.

Чітка ідентифікація кадрових загроз безпеці банківських установ сприятиме розробленню та реалізації ефективних заходів із протидії їм або мінімізації негативного впливу на фінансову діяльність.

6.3. Методи попередження та усунення фінансових помилок і шахрайств

Фінансові шахрайства та помилки з боку працівників можуть завдати величезних збитків суб'єкту господарювання, зашкодити його репутації та загальмувати економічний розвиток. Тому на підприємствах необхідно постійно проводити моніторинг кадрових загроз, з'ясовувати причини їхнього виникнення і розробляти заходи із запобігання.

Основні причини та наслідки посадових зловживань і помилок, вчинюваних у фінансовій сфері працівниками підприємств, відображені на рис. 6.4.

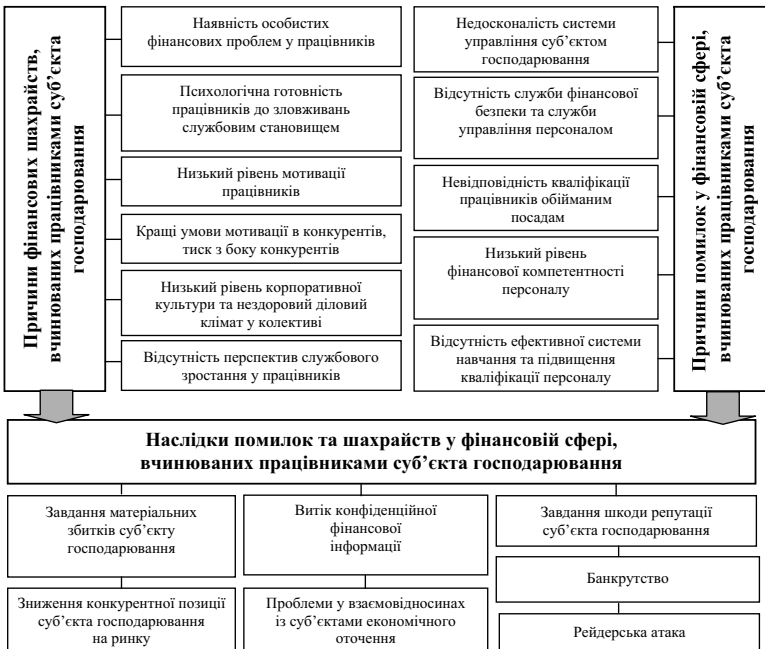

Рис. 6.4. Причини та наслідки помилок і шахрайств, вчинюваних у фінансовій сфері працівниками підприємств

Негативні наслідки посадових помилок та шахрайств зумовляють гостру необхідність розроблення заходів щодо їхнього своєчасного виявлення та ліквідації. Зокрема, виявити фінансові шахрайства можна за такими типовими ознаками (рис. 6.5):

Рис. 6.5. Ознаки фінансових шахрайств у діяльності суб'єкта господарювання

Серед основних методів протидії фінансовим шахрайствам на підприємствах виділяють такі:

- внутрішній і зовнішній аудит. За результатами опитування, яке проведене компанією “Ernst & Young”, присвяченого питанням шахрайства, внутрішні аудитори допомагають виявити до 44 % та розкрити до 26 % фактів шахрайства [79];
- функціонування “гарячої лінії”;
- ротація кадрів;
- постійний контроль з боку власників роботи топ-менеджменту;
- запровадження обмежень на самостійне ухвалення рішень щодо значних за сумами фінансових операцій, отримання великих обсягів кредитування тощо;
- диверсифікація джерел інформації про стан функціонування суб’єкта господарювання (дані, отримані під час неформальних контактів з працівниками, аудиторські висновки, інформація, отримана від бізнес-партнерів, тощо);
- встановлення випробувального терміну праці нового топ-менеджера;
- моніторинг ділової активності топ-менеджера після завершення випробувального терміну праці (близько двох–п’яти років роботи на посаді у сфері виробництва і великого бізнесу; півтора–два роки у сфері послуг і гуртової торгівлі);
- використання поліграфа (детектора брехні) у разі підозри у фінансових шахрайствах.

Серед ключових заходів із запобігання помилкам, що спричинені низьким рівнем фінансової компетентності, є підвищення кваліфікації працівників.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення сутності категорії “фінансова компетентність”.
2. Поясніть важливість фінансової компетентності працівників у гарантуванні фінансової безпеки суб'єктів господарювання.
3. Розкрийте суть інтелектуальної складової фінансової компетентності.
4. Поясніть сутність нормативної складової фінансової компетентності.
5. Який зміст функціональної складової фінансової компетентності?
6. Назвіть типові ознаки фінансової некомпетентності персоналу?
7. Розкрийте сутність поняття “помилка” та “фінансове шахрайство”. В чому полягає їхня принципова відмінність?
8. Які фінансові злочини можливі на підприємстві з боку персоналу?
9. Поясніть причини помилок та шахрайств у фінансовій сфері на підприємстві.
10. Які є способи запобігання фінансовим шахрайствам на підприємстві?

Тестові завдання

1. Фінансова компетентність персоналу – це:

- 1) сукупність методів і заходів, що забезпечують захист фінансових інтересів суб'єктів господарювання від зовнішніх та внутрішніх загроз;
- 2) система інтелектуального, морального та функціонального станів спеціаліста, що відображає рівень набутих знань, навиків, досвіду, інформаційного наповнення та інших властивостей у сфері фінансів;
- 3) результат взаємодії елементів системи фінансових відносин, що визначений сукупністю виробничо-господарських чинників і має систему показників, які відображають наявність і використання фінансових ресурсів суб'єктів господарювання;
- 4) спроможність забезпечити діяльність завдяки власним коштам, не допускаючи невинуватеної кредиторської заборгованості.

2. До складових фінансової компетентності зачисляють:

- 1) нормативну складову, інтелектуальну складову;
- 2) інтелектуальну складову, функціональну складову;
- 3) нормативну складову, інтелектуальну складову, функціональну складову;
- 4) нормативну складову, інтелектуальну складову, функціональну складову, психологічну складову.

3. До типових ознак некомпетентності належать такі:

- 1) неефективне використання часу;
- 2) бажання приховати інформацію;
- 3) надмірна вразливість до чинників внутрішнього та зовнішнього середовища;
- 4) усі відповіді правильні.

4. Нормативна складова фінансової компетентності передбачає:

- 1) права та обов'язки фінансової служби, обумовлені посадовими інструкціями підприємства;
- 2) права та обов'язки фінансової служби, передбачені законодавством;
- 3) усі відповіді правильні;
- 4) немає правильної відповіді.

5. Функціональна складова фінансової компетентності передбачає:

- 1) досвід у сфері фінансів;
- 2) вміння працювати в команді;
- 3) вміння прогнозувати результати та можливі наслідки різних варіантів рішень;
- 4) усі відповіді правильні.

РОЗДІЛ 7

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН ЯК ОБ'ЄКТ ЗАХИСТУ

7.1. Комерційна таємниця та конфіденційна фінансова інформація як чинник фінансової стійкості підприємницьких структур

Сьогодні успішна підприємницька діяльність значно пов'язана з використанням сучасних інформаційних технологій, що спрощують та пришвидшують вирішення ділових завдань, створюють принципово нові можливості для економічної співпраці, обміну інформацією. Водночас з'являються нові загрози інформації, поширюються злочини в сфері комп'ютерної інформації, так звані "кіберзлочини". Несанк-

ціоноване втручання в роботу інформаційних систем, протиправне знищення, спотворення чи оприлюднення інформації можуть завдати вагомих моральних та матеріальних збитків суб'єктам господарювання. Тому загострюється проблема захисту інформації суб'єктів господарювання, яка в сучасних умовах визначена такими чинниками:

- високими темпами зростання парку засобів обчислювальної техніки і зв'язку, розширенням сфер їхнього використання;
- залученням в процес інформаційної взаємодії щораз більшої кількості людей і організацій;
- зростанням рівня недобросовісної конкуренції і ділового шпигунства;
- концентрацією великих обсягів інформації різного призначення і належності на електронних носіях;
- наявністю інтенсивного обміну інформацією між учасниками цього процесу;
- кількісним і якісним удосконаленням способів доступу користувачів до інформаційних ресурсів.

Інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [107].

Інформацію суб'єкта господарювання можна класифікувати за певними ознаками, зокрема:

а) за легальністю виділяють:

- легальну інформацію (збирання такої інформації не суперечить законодавству та моральним нормам. Це дані суб'єктів господарювання, які оприлюднюють відповідно до вимог чинного законодавства, рекламні проспекти, продукція і послуги, наукові статті, публікації в засобах масової інформації, галузеві журнали, довідники тощо);
- напівлегальну інформацію (поширення й збирання такої інформації суперечить морально-етичним нор-

мам. Це відомості про переговори з партнерами, взаємовідносини і моральну атмосферу в колективі тощо);

- нелегальну інформацію (секретні дані суб'єкта господарювання, витік яких завдає йому економічних збитків).

б) за рівнем важливості групують так:

- рівень 1 – життєво важлива інформація, несанкціонований витік якої загрожує функціонуванню суб'єкта господарювання;
- рівень 2 – важлива інформація, ліквідація наслідків витоку якої є складним процесом та пов'язана з великими витратами;
- рівень 3 – корисна інформація, витік якої завдає значної матеріальної шкоди суб'єкту господарювання, однак не загрожує його функціонуванню загалом;
- рівень 4 – несуттєва інформація, витік якої не завдає матеріальних збитків суб'єкту господарювання і не впливає на його функціонування.

Інформація, що належить до перших трьох рівнів важливості, становить комерційну таємницю суб'єкта господарювання.

Комерційна таємниця – це економічні інтереси, які приховують з комерційних міркувань, та відомості про різні сфери фінансової, виробничо-господарської, управлінської, науково-технічної діяльності суб'єктів господарювання банківських установ, фірми, підприємства, компанії, корпорації, охорона яких зумовлена інтересами конкуренції та можливою загрозою економічній безпеці фірми [35, с. 352].

Комерційні секрети – форма прояву комерційної таємниці. Вони є інформацією у вигляді документів, схем, виробів, що належать до комерційної таємниці суб'єкта господарювання, та є об'єктом захисту його служби безпеки від можливого зазіхання викраденням, вивіданням, витоком інформації тощо.

Їх розрізняють за такими ознаками:

- сферою комерційної таємниці (технологічні, виробничі, фінансові, організаційні, маркетингові, інтелектуальні, рекламні);
- належністю власнику (власність фірми, групи підприємств, окремої особи, групи осіб тощо).

Документам, що містять комерційні секрети, надають гриф “конфіденційно”, “суворо конфіденційно”, “конфіденційно лише адресату” тощо [35, с. 352].

Під носієм секрету розуміють особу, обізнану в комерційних секретах суб'єкта господарювання (керівників і виконавців, допущених до комерційних секретів).

Секретність за умови ринкової форми господарювання захищає підприємства від недобросовісної конкуренції, до якої належать різні протиправні дії у вигляді прихованого використання торгової марки, підроблення продукції конкурента, оманливої реклами, підкупу, шантажу тощо. Важливе місце в цьому переліку посідає несанкціонований доступ до секретної інформації. Несанкціонований доступ до секретної інформації – незаконне збирання інформації, що становить комерційну таємницю, незаконне використання секретної інформації особою або підприємством, не уповноваженим на це її власником [35, с. 352].

Дані, що становлять комерційну таємницю суб'єктів господарювання, наведено в табл. 7.1.

Підприємства, крім захисту комерційної таємниці, також мають право і на захист конфіденційної інформації.

Конфіденційна інформація – це відомості, що перебувають у користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб, і їх поширюють за бажанням відповідно до передбачених умов [107].

Таблиця 7.1

**Відомості, що становлять
комерційну таємницю суб'єкта господарювання**

Сфера інформації	Відомості, що становлять комерційну таємницю
1	2
Фінансова діяльність	Дані про прибуток (збитки), грошові потоки в розрізі операційної, фінансової, інвестиційної діяльності; дані кредитування та інвестування, фінансові прогнози, банківські рахунки; податкові декларації тощо
Інформація про ринок	Умови договорів, дані про ціни та знижки, специфікацію продукції; обсяг, історію та тенденції виробництва; ринкова політика й маркетингові плани; відносини зі споживачами й репутація; кількість і розміщення торгових агентів; канали й методи збуту; політика збуту; програма реклами тощо
Відомості про виробництво	Відомості про технічний рівень, техніко-економічні характеристики виробів; відомості про плановані терміни створення розроблюваних виробів; відомості про застосовувані й перспективні технології; відомості про модифікацію й модернізацію устаткування, виробничі потужності; відомості про організацію виробництва, розміщення й розмір виробничих приміщень і складів; відомості про перспективні плани розвитку виробництва; схеми й креслення окремих вузлів, готових виробів, нових розробок; відомості про стан програмного й комп'ютерного забезпечення; відомості про номенклатуру виробів та спосіб упакування і доставки тощо
Відомості про наукові розробки	Дані про нові технологічні методи й алгоритми підприємства; програми науково-дослідних робіт тощо
Відомості про систему матеріально-технічного забезпечення	Відомості про склад торгових клієнтів, представників і посередників; потреби в сировині, матеріалах, комплектуючих вузлах і деталях, джерела задоволення цих потреб; транспортні й енергетичні потреби.
Відомості про персонал	Дані про кількість і склад працівників, їхню заробітну платню загалом та за посадами, а також про наявність вільних робочих місць; визначення осіб, що ухвалюють рішення, і їхня філософія

Закінчення табл. 7.1

1	2
Відомості про принципи керування підприємством	Відомості про застосовувані й перспективні методи управління виробництвом; відомості про факти ведення переговорів; відомості про плани підприємства щодо розширення виробництва; умови продажу й злиття фірм; відомості про участь посадових осіб підприємства в складі інших суб'єктів господарювання
Інші відомості	Дані про важливі елементи систем безпеки, кодів і процедур доступу до інформаційних мереж і центрів; принципи організації захисту комерційної таємниці

Розсекречення зазначеної вище інформації може значно зашкодити інтересам багатьох суб'єктів господарювання. Насамперед, це пов'язано з можливістю володіння цією інформацією конкурентами, здатними на несумлінну боротьбу на ринку, та рейдерами, що можуть мати наміри заволодіти активами суб'єктів господарювання.

7.2. Загрози конфіденційній фінансовій інформації суб'єктів господарювання

Загрози конфіденційній фінансовій інформації суб'єктів господарювання поділяють за такими ознаками:

1. За природою виникнення:

- об'єктивні (природні), тобто вплив на об'єкт захисту фізичних процесів або стихійних природних явищ, які не залежать від людини;
- суб'єктивні, пов'язані з діяльністю людини. Серед них можна виділити ненавмисні, зумовлені помилковими діями працівників, та навмисні, що є наслідком навмисних дій порушників. Навмисні загрози можуть виникати як зсередини системи (з боку учасників процесу опрацювання інформації), так і ззовні (з боку сторонніх осіб).

-
-
2. За метою реалізації:
 - загрози, пов'язані з порушенням конфіденційності фінансової інформації;
 - загрози, пов'язані з порушенням цілісності фінансової інформації;
 - загрози, пов'язані з порушенням (частковим чи повним) працездатності автоматизованих систем опрацювання інформації.
 3. За принципом впливу на автоматизовані системи опрацювання інформації (АСОІ) виділяють такі загрози:
 - з використанням доступу суб'єкта (користувача, процесу) до об'єкта (файлу даних, каналу зв'язку тощо);
 - з використанням прихованих каналів (під прихованим каналом розуміють шлях передавання інформації, який дає змогу двом взаємодіючим процесам обмінюватись інформацією таким способом, що порушує системну політику безпеки).
 4. За характером впливу на АСОІ:
 - активні загрози (призводять до зміни стану системи і можуть здійснюватись або з використанням доступу або як з використанням доступу, так і з використанням прихованих каналів);
 - пасивні загрози (здійснюються шляхом спостереження користувачем будь-яких побічних ефектів. Пасивний вплив не веде до зміни стану системи, а пов'язаний лише з порушенням конфіденційності).
 5. За способом впливу на об'єкт:
 - загрози, що безпосередньо впливають на об'єкт атаки;
 - загрози, що впливають на систему дозволів;
 - загрози, що мають опосередкований вплив (через інших користувачів) на об'єкт атаки.
 6. За об'єктом атаки:
 - загрози АСОІ загалом;
 - загрози даним або програмам, пристроям, каналам передавання даних;
 - загрози процесам і підпроцесам користувачів;

- загрози каналам передавання даних.

7. За використовуваними засобами атаки:

- стандартне програмне забезпечення;
- спеціально розроблені програми.

Компоненти автоматизованих систем оброблення інформації поділяють на такі категорії:

- устаткування;
- програмне забезпечення;
- вихідна інформація;
- співробітники.

Приклади видів загроз безпеці АСОІ, які можуть з'явитись унаслідок небезпечних дій, наведено в табл. 7.2.

Таблиця 7.2

Приклади видів загроз безпеці АСОІ [35, с. 242]

Основні шляхи реалізації загроз інформаційній безпеці				
Вид загрози	Об'єкти дій			
	Устаткування	Програми	Дані	Персонал
Розкриття (витік) інформації	Крадіжка носіїв, підключення, несанкціоноване використання ресурсів	Несанкціоноване копіювання, перехоплення	Крадіжка, копіювання, перехоплення	Передавання відомостей про захист, розголошення, халатність
Порушення цілісності інформації	Підключення, модифікація, спеціальні вкладення, зміна режимів, несанкціоноване використання ресурсів	Впровадження "Троянських коней" та "жучків"	Спотворення, модифікація	Вербування, підкуп персоналу
Порушення працездатності системи	Зміна режимів, виведення з ладу, руйнування	Спотворення, вилучення, підміна	Видалення, спотворення	Звільнення з посади, фізичне усунення

Характеристику найпоширеніших загроз конфіденційній фінансовій інформації суб'єктів господарювання наведено в табл. 7.3.

Таблиця 7.3

*Характеристика типових загроз конфіденційній
фінансовій інформації суб'єктів господарювання в АСОІ*

Загроза	Характеристика
Несанкціонований доступ (НСД)	Отримання користувачем доступу до об'єкта, на який у нього немає дозволу відповідно до прийнятої в організації політики безпеки. НСД у більшості випадків є можливим через непередбачений вибір засобів захисту, некоректну установку і налагодження їх, а також у разі неуважного ставлення до даних
“Злам системи”	Це навмисний активний вплив на систему загалом, що передбачає проникнення в систему з несанкціонованими параметрами входу
“Маскарад”	Виконання будь-яких дій одним користувачем АСОІ від імені іншого користувача. У цьому разі другому користувачеві ці дії можуть бути дозволені. Порухення полягає у присвоєнні прав та привілеїв. “Маскарад” – це спосіб активного порушення захисту системи, якому, як зазвичай, передуює злам системи або перехоплення пароля
“Збирання сміття”	Передбачає витік конфіденційної фінансової інформації через неповне знищення інформації після роботи. Дані залишаються в пам'яті і, за умови застосування спеціальних програм, можуть бути відновлені
“Шкідливі програми”	Програми, які прямо чи опосередковано дезорганізують процес оброблення інформації чи сприяють її витоку або спотворенню
“Троянський кінь”	Програма, яка виконує в доповнення до основних додаткові, але не описані в документах, дії. “Троянський кінь” належить до активних загроз, що реалізують програмними засобами
“Вірус”	Програма, яка може заражати інші програми, включаючи до них свої, можливо, модифіковані, копії
“Черв'як”	Програма, яка поширюється через мережу і не залишає своєї копії на магнітному носії. Найвідоміший представник цього класу – вірус “Morrisa”, який зруйнував мережу Internet у 1988 р.
“Жадібні програми”	Програми, які під час виконання намагаються монополізувати певний ресурс системи, не даючи змоги іншим програмам використовувати його. Використання такими програмами ресурсів системи, зазвичай, призводить до порушення її доступності
“Загарбники паролів”	Програми спеціального призначення для викрадення паролів. Такі програми чинять активний вплив на АСОІ загалом

Основними причинами, що призводять до порушень, є такі: безвідповідальність, самоствердження і корисливий інтерес користувачів автоматизованих систем оброблення інформації.

Втрати від кожного виду порушень обернено пропорційні до їхньої частоти. Від порушень, зумовлених недбалістю, потрібний мінімальний захист, від зондування системи – жорсткіший, від проникнень – найбільш жорсткий, поєднаний з постійним контролем.

7.3. Особливості інформаційних потоків у сучасних умовах

Підприємницька діяльність тісно пов'язана з одержанням, нагромадженням, опрацюванням і використанням різноманітних інформаційних потоків, що надходять з різних джерел.

Виділяють такі категорії джерел, що володіють конфіденційною інформацією чи містять її у собі (рис. 7.1).

Працівники підприємства та суб'єкти його економічного оточення є одним з найважливіших джерел конфіденційної фінансової інформації, оскільки вони можуть одночасно бути джерелом конфіденційної фінансової інформації та суб'єктом зловмисних дій. Це керівники всіх рівнів управління, обслуговуючий персонал, робітники, продавці продукції, клієнти, партнери, постачальники, покупці тощо.

Документи містять усі дані про склад, стан і діяльність будь-якого суб'єкта господарювання, що привертає до них підвищену увагу зловмисників.

Важливим джерелом конфіденційної інформації про суб'єкт господарювання можуть бути *публікації* в різному вигляді, зокрема книги, статті, матеріали конференцій тощо. Значну частину

Рис. 7.1. Джерела конфіденційної фінансової інформації суб'єктів господарювання

секретної інформації можна одержати з так званих “відкритих джерел” – преси, передач радіо й телебачення, звітів компаній, внутрішніх видань суб'єктів господарювання, брошур і рекламних проспектів, які поширюють на ярмарках і виставках тощо.

До групи *технічних засобів* забезпечення фінансово-господарської діяльності підприємства належать телефони і телефонний зв'язок, телевізори і промислові телевізійні установки, радіоприймачі, радіотрансляційні системи, системи гучномовного зв'язку, підсилювальні системи, кіносистеми, системи часофікації, охоронні й пожежні системи та інші, які за параметрами можуть бути джерелами перетворення акустичної інформації в електричні й електромагнітні поля, здатні утворювати електромагнітні канали витоку конфіденційної інформації.

Особливу групу засобів становлять автоматизовані системи обробки даних, тому що вони володіють великою інформаційною ємністю. У них містяться мільйони й мільярди бітів конфіденційної інформації, витік якої може завдати шкоди підприємству.

Технічні носії як джерела конфіденційної інформації зумовлені високим темпом зростання парку технічних засобів, що перебувають в експлуатації, їхнім широким застосуванням у всіляких сферах.

Продукція є особливим джерелом інформації, за її характеристиками дуже активно полюють конкуренти. На особливу увагу заслуговує нова продукція, яку готують до серійного виробництва. Кожний етап життєвого циклу продукції – від задуму та макета до серійного виробництва – супроводжується специфічною інформацією, що в разі витоку її з підприємства до конкурентів може завдати значних збитків суб'єкту господарювання.

Документальні, промислові й виробничі відходи можуть містити дані про матеріали, їхній склад, особливості виробництва, технології, фінансові розрахунки тощо.

Сукупність джерел інформації, матеріальних носіїв або середовища поширення сигналу, що несе зазначену інформацію, і засобу виділення інформації з сигналу або носія називають каналами витоку інформації.

До основних каналів витоку інформації, що призводить до несанкціонованого отримання і/або модифікації інформації суб'єкта господарювання, належать:

- канал несанкціонованого доступу (порушник використовує штатні засоби доступу до інформаційних ресурсів, порушує правила розмежування доступу з метою реалізації будь-яких з основних видів загроз для інформації);
- канал спеціального недопустимого регламентом впливу на параметри середовища функціонування з метою порушення доступності в АС;

- канал спеціального впливу нештатними програмними і/або програмно-технічними засобами на елементи обладнання, програми, дані та процеси в АС, які встановлюють у процесі її експлуатації, з метою реалізації будь-яких з основних видів загроз для інформації;
- канал спеціального впливу на компоненти АС за допомогою закладних пристроїв і/або програмних закладок, впроваджених у середовище функціонування АС на передексплуатаційних стадіях її життєвого циклу, з метою реалізації будь-яких з основних видів загроз для інформації;
- канал витоку інформації, утворений за допомогою використання інформативних параметрів побічного електромагнітного випромінювання та наведень з метою порушення конфіденційності;
- канал витоку інформації, утворений за допомогою використання побічних акустoeлектронних перетворень інформативних сигналів у кінцевому обладнанні з метою порушення конфіденційності;
- канал спеціального впливу на компоненти АС за допомогою впровадження комп'ютерних вірусів.

Канали поширення інформації можна розділити за формальністю:

- формальні канали (обмін офіційними діловими, науковими й технічними документами за допомогою засобів передавання офіційної інформації (пошта, телефон, інтернет, факс тощо));
- неформальні канали (особисте спілкування, зокрема, зустрічі, переписування, телефонні переговори тощо).

За результатами дослідження Pricewaterhouse, у якому взяло участь 3, 877 тис. компаній з 79 країн світу (23 % становили фінансові організації), одним із п'яти найпоширеніших економічних злочинів в Україні є комп'ютерні атаки. Понад 25 % організацій не мають відповідних механізмів реагування на кіберзлочини; 36 % респондентів в Україні розглядають

кіберзлочинність як зовнішню загрозу, 24 % – як внутрішню загрозу, а 34 % вважають, що загроза існує як ззовні, так і всередині організації. На думку 67 % опитаних, відділ інформаційних технологій (ІТ) є найбільш ризиковим підрозділом з погляду кіберзлочинності як внутрішньої загрози. Адже саме співробітники відділу ІТ мають необхідні навички та можливості для скоєння злочинів з використанням комп'ютерних технологій (наприклад, надлишкові права доступу до систем із можливістю видалення журналів запису подій, що надає ускладнює процес виявлення незаконних дій). Серед інших підрозділів, які наражають організації на ризики кіберзлочинності, респонденти зазначили відділ фінансів (47 %), відділ маркетингу та продажів (37 %), юридичний відділ (27 %), підрозділи вертикалі операційної діяльності (22 %), а також представників вищого керівництва (29 %). Найменш ризиковими були визнані відділ інформаційної та фізичної безпеки (16% опитаних), а також відділ з управління персоналом (10 %) [18].

Особливості комп'ютерних злочинів відображені на рис. 7.2.

Для керівників суб'єктів господарювання важливим є усвідомлення, що загроза витoku конфіденційної інформації найчастіше пов'язана з їхнім власним персоналом, тобто з інсайдерами. Терміном “інсайдер” зазвичай називають коло осіб (і юридичних, і фізичних), які мають доступ до закритої інформації. Згідно з класифікацією міжнародної науково-дослідної компанії IDC, система інсайдерів має чотири рівні (рис. 7.3).

Верхній рівень становлять “громадяни” – лояльні службовці, які зрідка порушують корпоративну політику і загалом не загрожують інформаційній безпеці підприємства.

На другому рівні є “порушники”, що становлять велику частку усіх працівників суб'єкта господарювання. Вони, здебільшого, дозволяють собі в робочий час відволікатись на особисті справи, зокрема, працюють з персональною веб-поштою, комунікують у соціальних мережах тощо. Представники цього

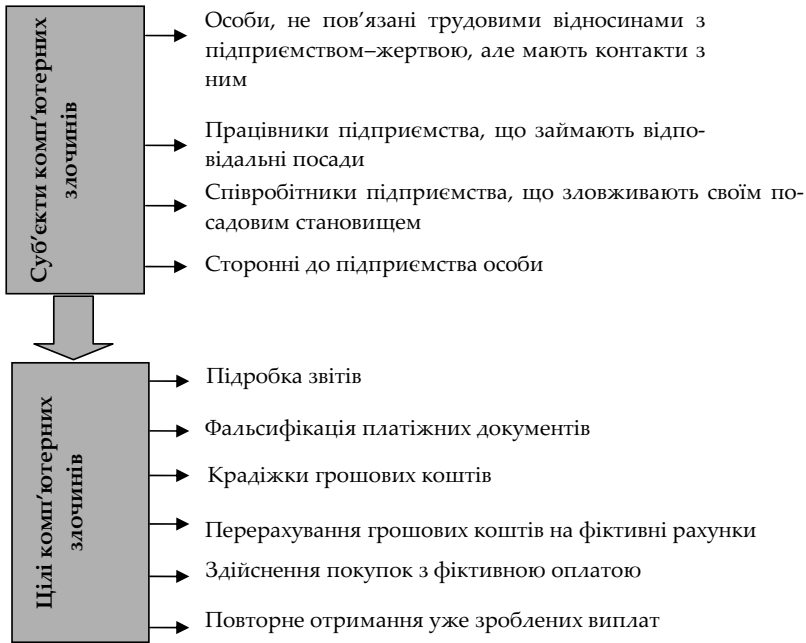

Рис. 7. 2. Особливості комп'ютерних злочинів

Рис. 7.3. Класифікація інсайдерів
згідно з дослідженнями IDC [150, с. 36–40]

рівня інсайдерів генерують загрозу інформаційній безпеці підприємства, проте ці інциденти є випадковими і ненавмисними.

На наступному рівні – “відступники”, що зловживають своїми привілеями з доступу до Інтернету і можуть передавати конфіденційну інформацію суб'єкта господарювання зовнішнім адресатам. “Відступники” становлять вагому загрозу інформаційній безпеці підприємства.

На нижньому рівні знаходяться “зрадники” – службовці, які умисно і регулярно чинять зловживання з конфіденційною інформацією з корисливою метою, зазвичай, за фінансову винагороду від зацікавленої сторони. Такі співробітники становлять найбільшу загрозу інформаційній безпеці підприємства.

Детальну характеристику окремих типів інсайдерів компанії та способів захисту наведено в табл. 7.4.

Таблиця 7.4

Характеристика інсайдерів компанії, загроза та способів захисту від них [150, с. 36–40]

Вид інсайдера	Характеристика інсайдера	Загроза	Спосіб захисту
1	2	3	4
Несвідомі порушники			
“Недбалий інсайдер”	Найбільш поширений тип внутрішніх порушників. Його порушення щодо конфіденційної інформації мають немотивований характер, не мають конкретних цілей, наміру, користі	Втрата інформації, її розголошення	Централізація роботи пристроїв управління введенням / виведенням інформації
“Інсайдер, яким маніпулюють”	Співробітники, яких обманним способом залучають до порушень визначених норм. Такі співробітники часто не підозрюють про те, що їхні дії призводять до втрати конфіденційних даних	Ненавмисна передача інсайдерської інформації стороннім особам під впливом “соціальної інженерії”	Централізація роботи пристроїв управління введенням / виведенням інформації

Закінчення табл. 7.4

1	2	3	4
Свідомі порушники			
“Скривджені інсайдери” або саботажники	Співробітники, які прагнуть завдати шкоди компанії з особистих причин	Поширення інформації у ЗМІ, кримінальних структурах, її псування або пошкодження	Централізація роботи пристроїв управління введенням / виведенням інформації
“Нелояльні інсайдери”	Співробітники, що вирішили змінити місце роботи, або акціонери, що вирішили відкрити власний бізнес	Заволодіння інформацією з/або без зовнішнього поширення, шантаж керівництва	
“Інсайдери, що вирішили підзаробити”	Співробітники, що вирішили продати інсайдерську інформацію замовнику	Передача інформації конкурентам, особам, що готують рейдерське захоплення	Підвищення ефективності роботи служби економічної безпеки
“Впроваджені інсайдери”	Співробітники, які влаштувались на роботу в компанію з метою здобуття та передавання інформації замовнику		

“Недбалий інсайдер”. Цей вид інсайдерів є найчисленнішим серед інших. Здебільшого таким є рядовий співробітник, який може порушити вимоги про конфіденційність інформації через неухважність. У його діях зазвичай немає корисливого наміру.

Для захисту від таких інсайдерів достатньо простих технічних засобів щодо запобігання каналам витоку: централізація роботи пристроїв управління введенням / виведенням інформації і контентна фільтрація вихідного трафіку.

“Інсайдер, яким маніпулюють”, зазвичай чинить порушення під впливом “соціальної інженерії” – методу отримання

захищеної інформації без застосування технічних засобів. Цей метод ґрунтується на застосуванні слабкості людського фактора і може передбачати такі технології:

- претекстінг – дії, відпрацьовані за заздалегідь складеним сценарієм, метою яких є отримання певної інформації від жертви чи вчинення жертвою необхідних дій. У цьому разі спілкування відбуваються по телефону;
- фішинг – шахрайські дії з метою отримання конфіденційної інформації. Зазвичай зловмисник надсилає електронні повідомлення, підроблені під офіційні листи, у яких є вимога “перевірки” певної інформації або вчинення певних дій, зокрема введення логінів і паролів;
- “троянський кінь” – техніка ґрунтується на цікавості або жадібності людини. Жертві надходить повідомлення з інтригуючим матеріалом, у разі завантаження якого відбувається зараження комп'ютера вірусом, який автоматично перехоплює паролі та логіни жертви і відправляє їх зловмисникам;
- “дорожнє яблуко” – цей метод інформаційної атаки є адаптацією “троянського коня” і полягає у використанні фізичних носіїв. Зловмисник може підкинути інфікований електронний носій, у місці, де його можна легко знайти. Носій підробляють під офіційний і супроводжують підписом, покликаним викликати цікавість.

“Скривджений інсайдер” – це співробітник компанії, що розкриває конфіденційну інформацію з метою особистої помсти, наприклад, через образу на директора з огляду на не підвищення по службовій сходовині.

“Нелояльний інсайдер” – це співробітник, який не зацікавлений у подальшій співпраці, зокрема, має намір звільнитися, відкрити власний бізнес або є тимчасовим стажером. Ключовою відмінністю таких інсайдерів від “скривджених” є те, що нелояльні співробітники не приховують факту викрадення інформації, а навпаки використовують його з метою

забезпечення вигідного звільнення: з наданням компенсацій, рекомендацій тощо.

“Інсайдер, що вирішив підзаробити” – це співробітник, який спричиняє витік конфіденційної інформації на замовлення. Мотиви таких інсайдерів можуть бути різними: від бажання заробити значну суму грошей до дій з примусу, коли таких співробітників шантажують ті чи інші структури.

“Впроваджений інсайдер”. Головна небезпека від таких інсайдерів полягає в тому, що вони забезпечені необхідними технічними навиками, які дають змогу їм подолати всі технічні бар’єри на шляху до отримання конфіденційної інформації.

Вивчення типів інсайдерів дає змогу розробити методи боротьби з ними, враховуючи їхню індивідуальну специфіку.

Є безліч каналів передавання даних: електронна пошта, соціальні мережі (Facebook, Однокласники, ВКонтакте та ін.), форуми, блоги, служби миттєвого обміну повідомленнями (ICQ, MSN, Google Talk, Mail.ru Агент, Windows Live, X-Lite тощо), зовнішні носії інформації, мобільні пристрої, принтери, FTP-сервери, Skype.

Одним з найпростіших способів розкрадання інформації є переписування даних з локальної мережі підприємства на зовнішні пристрої. Це можуть бути як CD/DVD диски, так і пристрої, що підключаються через порти USB.

Блокування знімних носіїв інформації як запобіжний захист від витоків негативно впливає на співробітників, а іноді перешкоджає належному виконанню ними своїх обов’язків. Сучасна система безпеки повинна припускати блокування каналів комунікації лише у виняткових випадках. У штатних умовах усі канали повинні бути відкриті співробітникам для передавання інформації, проте інформаційні потоки потрібно піддавати моніторингу та аналізу.

Будь-який співробітник, використовуючи принтер, встановлений на робочому місці, або навіть мережевий принтер, що перебуває в загальному доступі, може роздрукувати конфіден-

ційні дані. Відстежуючи документи, надруковані на принтері, можна не тільки запобігати спробам розкрадання інформації, а також оцінювати ступінь цільового використання принтера кожним співробітником.

Складно контролювати витік інформації в глобальну мережу Інтернет за допомогою електронних листів. Цим активно користуються інсайдери, і величезна частина конфіденційної інформації витікає саме електронною поштою.

Сьогодні повноцінним способом ведення ділових переговорів і передавання корпоративної інформації є програми для миттєвого обміну текстовими та голосовими повідомленнями, зокрема, Skype. Серед інших каналів комунікації Skype виділяється надійним методом шифрування даних, що значно підвищує безпеку під час передавання інформації. Водночас ця перевага може мати серйозні загрози для компанії у випадку передавання конфіденційних даних на сторону інсайдерами, оскільки трафік Skype практично неможливо розшифрувати.

Останніми роками стрімко розвиваються соціальні мережі та блоги. З одного боку, вони допомагають пошуку необхідних кадрових ресурсів, вивченню потенційних партнерів з бізнесу і набору персоналу. З іншого боку, використання нових способів комунікації призводить до зростання інформаційної вразливості. Співробітники можуть використовувати соціальні мережі, блоги, чати для незаконних дій, здатних завдавати шкоду репутації та фінансовій діяльності компанії. Водночас, згідно з результатами опитування Pricewaterhouse, 58 % респондентів зазначили, що в їхніх організаціях нема моніторингу відвідування соціальних мереж [18].

Щораз частіше впроваджуються в корпоративні ІТ-системи мобільні пристрої (планшети, смартфони та ін.). Їхні можливості, компактність і легкість спрощують вирішення широкого спектру бізнес-завдань. Однак безконтрольність діяльності співробітників на мобільних пристроях у сучасних умовах є неприпустимою через те, що з їхньою допомогою недобросовісні

працівники можуть з легкістю оминати “традиційні” системи захисту, організовуючи регулярний витік конфіденційних даних.

Основні фактори розголошення співробітниками підприємства інформації наведено в табл. 7.5.

Таблиця 7.5

Фактори розголошення співробітниками інформації [150, с. 36–40]

Фактори	%
Надмірна балакучість співробітників	32
Прагнення співробітників заробляти гроші будь-якими способами та за будь-яку ціну	24
Відсутність на фірмі служби безпеки	14
“Радянські” звички співробітників фірми ділитися один з одним (традиційний обмін досвідом)	12
Безконтрольне використання інформаційних систем	10
Наявність можливостей виникнення серед співробітників конфліктних ситуацій: відсутність психологічної сумісності, випадковий підбір кадрів, відсутність роботи щодо згуртованості колективу тощо	8

Отже, проаналізувавши загрози конфіденційності даних, які пов’язані з персоналом, бачимо, що ігнорування цих загроз призводить до серйозних збитків на підприємствах. Йдеться не тільки про фінансові втрати компанії, а й про різке погіршення її іміджу з огляду на те, що вона не може захистити власну конфіденційну інформацію.

7.4. Система захисту конфіденційної фінансової інформації суб’єктів господарювання

Унаслідок зростання залежності від інформаційних, комунікаційних систем та послуг суб’єкти господарювання можуть стати вразливішими до порушень режиму безпеки. Це заго-

струє потребу захисту конфіденційної інформації підприємницьких структур. Захист інформації – це забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації (рис. 7.4).

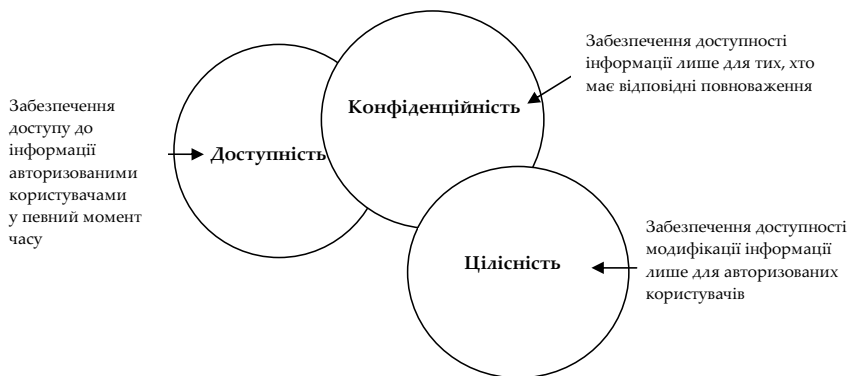

Рис. 7.4. Властивості інформації

Система захисту конфіденційної фінансової інформації – це сукупність спеціальних служб та заходів адміністративно-правового, соціально-психологічного й організаційно-технічного характеру, що забезпечують її збереження, цілісність та належний порядок доступу. Вона покликана забезпечити надійну й ефективну протидію зловмисникам та вирішити сукупність таких завдань:

- захист законних прав та інтересів суб'єкта господарювання;
- збирання, оцінювання та прогнозування даних, які характеризують ситуацію всередині та за межами суб'єкта господарювання;
- вивчення партнерів, клієнтів і конкурентів підприємства;
- своєчасне виявлення можливого інтересу до суб'єкта господарювання та його співробітників з боку осіб, які можуть стати джерелом загроз безпеці;

- недопущення проникнення в суб'єкт господарювання представників структур економічного шпигунства, організованої злочинності та окремих осіб з протиправними намірами;
- протидія технічному проникненню на підприємство зі злочинними намірами.

Високий рівень безпеки фінансової інформації неможливий без належної організації цього процесу. На рис. 7.5 показано організаційну модель побудови та функціонування системи захисту конфіденційної фінансової інформації суб'єкта господарювання.

На першому етапі необхідно визначити перелік конфіденційної фінансової інформації та осіб, що повинні мати доступ

Рис. 7.5. Організаційна модель побудови та функціонування системи захисту конфіденційної фінансової інформації суб'єкта господарювання

до неї. Наступний етап передбачає оцінку наявного рівня захищеності конфіденційної фінансової інформації, яку виконують з використанням індикаторів інформаційної безпеки (додаток Б).

Після оцінювання наявного рівня захищеності конфіденційної фінансової інформації необхідно дослідити чинники, що впливають на порушення її конфіденційності чи цілісності. До них належать фактори, які не залежать від керівного апарату підприємства, та ті, що безпосередньо залежать від його дій. Отже, до чинників, що виникають через недоопрацювання та упущення керівників підприємств та їхніх співробітників, належать такі:

- застосування несертифікованих технічних засобів опрацювання фінансової інформації;
- низький рівень роз'яснювальної роботи на підприємстві щодо правил захисту інформації та необхідності їхнього дотримання;
- безконтрольність за дотриманням правил захисту інформації працівниками;
- наявність працівників з психологічною готовністю до зловживань з фінансовою інформацією, що зумовлено недоглядом кадрової служби підприємства;
- низький рівень мотивації працівників;
- висока плінність кадрів на підприємстві.

Зовнішніми чинниками є такі:

- стихійні лиха (шторм, ураган, смерч, землетрус, повінь);
- катастрофи (пожежі, вибухи);
- несправності, відмови, аварії технічних засобів і устаткування;
- зовнішні впливи зловмисників.

З'ясування основних причин порушення конфіденційності фінансової інформації дає змогу створити систему заходів щодо її захисту.

На рівні держави вони передбачають, перш за все, розроблення ефективної нормативно-правової бази, що регламентує

правила використання інформації, визначає права й обов'язки учасників інформаційних відносин у процесі роботи з конфіденційною фінансовою інформацією, а також відповідальність за порушення цих правил.

Сьогодні в Україні порядок захисту інформації регламентують такі нормативно-правові акти (табл. 7.6).

Таблиця 7.6

*Нормативно правові акти України,
що регламентують порядок захисту інформації*

Нормативно-правовий акт України	Призначення
1	2
ЗУ “Про інформацію” від 02.10.1992 № 2657-ХІІ	Регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації
ЗУ “Про електронний цифровий підпис” від 22.05.2003 № 852-ІV	Визначає правовий статус електронного цифрового підпису та регулює відносини, що виникають у разі використання електронного цифрового підпису
ЗУ “Про електронні документи та електронний документообіг” від 22.05.2003 № 851-ІV	Визначає основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів.
ЗУ “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах” від 05.07.1994 № 80/94	Регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах
ЗУ “Про захист економічної конкуренції” від 11.01.2001 № 2210-ІІІ	Визначає поняття “інформація”
ЗУ “Про захист від недобросовісної конкуренції” від 07.06.1996 № 236/96, зокрема ст. 8., ст.15-1, глава 4.	Визначає дії з дискредитації суб'єкта господарювання; поширення інформації, що вводить в оману; неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці

Закінчення табл. 7.6

1	2
Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. 163.9, 163.11, 164.3)	Визначає відповідальність за незаконне використання інсайдерської інформації, умисне поширення неправдивих або неточних відомостей, а також отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, що може завдати шкоди діловій репутації або майновим інтересам підприємства
Кримінальний кодекс України (ст. 163, 200, 231, 232, 330, 359, 360, 361, 362, 363)	Визначає відповідальність за протиправні дії з інформацією та незаконне втручання в роботу комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж

Відповідно до Закону України “Про інформацію” громадяни, юридичні особи, що володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, отриманою на власні кошти або такою, яка є предметом їхнього професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного чи іншого інтересу і не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, у тім числі належність її до категорії конфіденційної, і визначають для неї систему (способи) захисту. Для цього, крім Наказу про комерційну таємницю, підприємства можуть затверджувати посадові інструкції із зазначенням порядку і системи обміну інформацією між співробітниками підприємства та зовнішніми користувачами, установлювати деталізований графік документообігу з призначенням відповідальних осіб, фіксувати спеціальні умови в трудових угодах і контрактах тощо.

Суб'єкти господарювання зобов'язані надавати конфіденційні відомості лише контрольним органам державної виконавчої влади і правоохоронним органам, іншим юридичним особам і лише відповідно до чинного законодавства. Порядок надання інформації цим органам регламентований законами України: “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого

1992 р. № 2135-ХІІ”, “Про прокуратуру” від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII, “Про Національну поліцію” від 02 липня 2015 р. № 580-VIII, “Про Національне антикорупційне бюро України” від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII, “Про Службу безпеки України” від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ”, “Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні” від 26 січня 1993 р. № 2939-ХІІ, “Про аудиторську діяльність” від 22 квітня 1993 р. № 3125-ХІІ” та іншими нормативними актами.

Закон України “Про захист від недобросовісної конкуренції” від 07 червня 1996 р. визначає такі положення щодо захисту конфіденційної фінансової інформації:

- ст. 15-1. “Поширення інформації, що вводить в оману”. Поширенням інформації, що вводить в оману, є повідомлення суб’єктом господарювання, безпосередньо або через іншу особу, одній, кільком особам або невизначеному колу осіб, у тому числі в рекламі, неповних, неточних, неправдивих відомостей, зокрема внаслідок обраного способу їх викладення, замовчування окремих фактів чи нечіткості формулювань, що вплинули або можуть вплинути на наміри цих осіб щодо придбання (замовлення) чи реалізації (продажу, поставки, виконання, надання) товарів, робіт, послуг цього суб’єкта господарювання.
- глава 4. “Неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці”. Неправомірним збиранням комерційної таємниці вважається добування протиправним способом відомостей, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб’єкту господарювання.
- ст. 17. “Розголошення комерційної таємниці”. Розголошенням комерційної таємниці є ознайомлення іншої особи без дозволу особи, уповноваженої на те, з відомостями, що, відповідно до законодавства України, становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості

були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання;

- ст. 18. "Схилення до розголошення комерційної таємниці". Схиленням до розголошення комерційної таємниці є спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків відомості, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання;
- ст. 19. "Неправомірне використання комерційної таємниці". Неправомірним використанням комерційної таємниці є впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення господарської діяльності без дозволу уповноваженої на те особи відомостей, що становлять відповідно до законодавства України комерційну таємницю.

Відповідальність за злочинні дії, пов'язані з одержанням інформації незаконним способом чи її зміною, знищенням, розголошенням регламентується Кримінальним кодексом України, зокрема, такими статтями:

- ст. 163. "Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передається засобами зв'язку або через комп'ютер";
- ст. 200. "Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення";
- ст. 231. "Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю";
- ст. 232. "Розголошення комерційної або банківської таємниці";

- ст. 232-1. “Незаконне використання інсайдерської інформації”;
- ст. 330. “Передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни”;
- ст. 359. “Незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації”;
- ст. 360. “Умисне пошкодження ліній зв’язку”;
- ст. 361. “Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку”;
- ст. 361-1. “Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут”;
- ст. 361-2. “Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп’ютерах), автоматизованих системах, комп’ютерних мережах або на носіях такої інформації”;
- ст. 362. “Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп’ютерах), автоматизованих системах, комп’ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї”;
- ст. 363. “Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється”;
- ст. 363-1. “Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв’язку”.

На рівні підприємства система заходів щодо захисту конфіденційної фінансової інформації повинна охоплювати адміністративні, соціально-психологічні та технічні заходи захисту (рис. 7.6).

Рис 7.6. Система заходів щодо захисту конфіденційної фінансової інформації на підприємстві

До адміністративно-правових заходів належать заходи організаційного характеру, що регламентують порядок роботи персоналу з конфіденційною фінансовою інформацією. Перш за все, це стосується визначення переліку конфіденційної фінансової інформації та посадових осіб, що матимуть доступ до неї, і закріплення цього порядку в письмовій формі у відповідних інструкціях підприємства.

Соціально-психологічними заходами є бесіди з персоналом щодо безпеки фінансової інформації. Працівники суб'єкта господарювання повинні бути навчені процедур захисту і правильного поводження з конфіденційною фінансовою інформацією та ознайомлені із заходами відповідальності за розголошення конфіденційних даних і процедурою повідомлення про різні типи інцидентів, що можуть вплинути на безпеку фінансової інформації. Важливим є також створення позитивного робочого клімату в колективі та забезпечення належної мотивації персоналу з метою уникнення невдоволених своїм становищем, що можуть бути потенційними зрадниками інтересів суб'єкта господарювання і передати інформацію конкурентам чи іншим недоброзичливцям.

Організаційно-технічні заходи захисту конфіденційної фінансової інформації ґрунтуються на застосуванні захищених технічних засобів і спеціальних програм, призначених для створення перешкод на можливих шляхах проникнення і доступу потенційних порушників до конфіденційної фінансової інформації.

Сьогодні для запобігання витоку конфіденційної інформації широко застосовують DLP-системи (з англ. data leak prevention – запобігання витоку даних). Ці інструменти засновані на аналізі потоків даних. У разі виявлення конфіденційної інформації спрацьовує захист, який відстежує повідомлення або блокує його надсилання.

Сутність роботи подібних систем полягає не тільки у блокуванні різних способів передавання інформації, а й у ретельній фільтрації всього трафіку. Найкращі DLP-системи, наприклад, можуть стежити за інтернет-трафіком, а також за інформацією, яку записують з комп'ютерів на зовнішні носії (USB-флеш, оптичні диски тощо), за документами, які роздруковують, та ін. У цьому разі в автоматичному режимі система визначає, чи є в потоці даних документи, що містять конфіденційну інформацію, або такі, які схожі на них за змістом. Виявляючи щось подібне, DLP-система відразу посилає попередження

співробітнику, який відповідає за гарантування інформаційної безпеки, і той вирішує, яких заходів треба вживати [31].

Нині широко використовують програмний комплекс SearchInform, який дає змогу контролювати всі канали витоку інформації, а багатокomпонентна структура – вибрати тільки необхідні модулі. До ключових функцій цього програмного комплексу належать такі:

- повний контроль інформації, яку передають через Skype (голосові, текстові, SMS-повідомлення і файли);
- контроль ноутбуків, що дає змогу виявити витік інформації через ноутбуки, використовувані співробітниками за межами корпоративної мережі;
- контроль корпоративних смартфонів і планшетів на базі iOS (HTTP(S), Skype, Mail, IM, FTP);
- виявлення відправника даних незалежно від використаних ним електронної поштової скриньки, номера ICQ, акаунта Skype;
- відстеження і візуалізація зв'язків між співробітниками, що дає змогу автоматично виявляти й аналізувати зв'язки співробітників один з одним та із зовнішніми адресатами для зручної роботи і проведення внутрішніх розслідувань;
- розмежування прав доступу до інформації, що дає змогу налаштовувати права доступу до перехопленої інформації;
- контроль вмісту робочих станцій і загальнодоступних мережевих ресурсів, що дає змогу відстежувати появу конфіденційної інформації в місцях, для цього не призначених;
- створення архіву перехопленої інформації, що дає змогу проводити повноцінні службові розслідування, суттєво спрощуючи відновлення послідовності подій інциденту.

Програмний продукт для захисту конфіденційної інформації забезпечує перехоплення таких даних:

- повідомлення електронної пошти, відправлені або отримані за протоколами SMTP, POP3, IMAP, MAPI, NNTP, HTTP(S);

- миттєві повідомлення, передані протоколами OSCAR (служби ICQ, AIM), MMP (Mail.ru Agent), MSNP (Windows Live/MSN), XMPP (Google Talk, Jabber);
- повідомлення і файли, відправлені за допомогою браузера в чати, форуми, блоги, соціальні мережі (Facebook, LinkedIn, В Контакте, Мой Мир@Mail.Ru, Одноклассники.ru, Google+, Mamba.ru, Imo.im, Meebo.com);
- голосові і текстові повідомлення, а також файли, які передають за допомогою Microsoft Lync;
- дані, які записують на зовнішні пристрої;
- історія операцій з файлами, розташованими на ноутбуках;
- файлові документи, відправлені або отримані по FTP-з'єднанню;
- зміст екранів моніторів ноутбуків користувачів;
- розмови співробітника, який перебуває за межами офісу;
- документи, відправлені на друк;
- текстові і голосові сеанси зв'язку по Skype, файли і SMS-повідомлення, передані або отримані за допомогою Skype.

Становлення та функціонування системи захисту конфіденційної фінансової інформації передбачає врахування низки таких принципів (рис. 7.7).

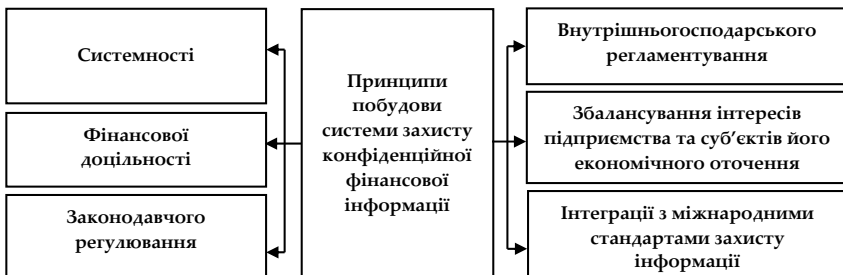

Рис. 7.7. Принципи побудови системи захисту конфіденційної фінансової інформації на підприємстві

1. Принцип системності (зумовлений необхідністю сприйняття системи захисту фінансової інформації нерозривно з іншими системами управління підприємством).

2. Принцип фінансової доцільності (передбачає пошук оптимального співвідношення між ефективністю системи захисту інформації та витратами на її становлення і функціонування).

3. Принцип законодавчого регулювання (передбачає розроблення ефективної законодавчої бази, яка б забезпечувала захист інформації і створення на державному рівні дієвих механізмів та інституцій, які б забезпечували контроль за дотриманням захисту фінансової інформації на підприємствах).

4. Принцип внутрішньогосподарського регламентування (передбачає затвердження основних правил захисту конфіденційної фінансової інформації на рівні підприємства у відповідних інструкціях).

5. Принцип збалансування інтересів підприємства та суб'єктів його економічного оточення (зумовлений необхідністю пошуку компромісу між конфіденційністю фінансової інформації та необхідним обсягом даних, що підлягають оприлюдненню, зокрема, це стосується випадків, коли йдеться про виявлення антисоціальних проявів, корупційних дій, ухилення від оподаткування, отримання доходів, отриманих злочинним способом, неповернення позикових коштів тощо).

6. Принцип інтеграції з міжнародними стандартами захисту конфіденційної фінансової інформації (зумовлений глобалізаційними процесами, розвитком міжнародних комунікацій тощо).

Одним із найвагоміших чинників, що сприяє зловживанням з конфіденційною фінансовою інформацією, є відсутність належної уваги керівників підприємства до цього питання. Щоб підтримувати на належному рівні фінансову безпеку підприємства, необхідно створювати та забезпечувати ефективне функціонування системи захисту конфіденційної фінансової

інформації. На рівні суб'єктів господарювання потрібно стежити за наявним рівнем захищеності конфіденційної фінансової інформації та аналізувати причини зниження її рівня для оперативного вжиття необхідних заходів покращення становища. На державному рівні дуже важливим є ухвалення досконалих законодавчих актів, які б регулювали ці питання і запобігали виникненню загроз інформаційній, а отже, і фінансовій безпеці суб'єктів господарювання.

Формування ефективної політики з інформаційної безпеки та розроблення й впровадження відповідних заходів дають змогу ліквідувати чи значно скоротити фінансові втрати від інформаційних загроз, що сприятиме підвищенню рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Питання для самоконтролю

1. Які дані становлять комерційну таємницю підприємства?
2. Що таке конфіденційна фінансова інформація?
3. Назвіть загрози конфіденційній фінансовій інформації в автоматизованих системах.
4. Перелічіть джерела конфіденційної фінансової інформації.
5. Які нормативно-правові акти регламентують захист фінансової інформації підприємницьких структур?
6. Поясніть сутність життєво важливої, важливої та корисної інформації на підприємстві.
7. Назвіть легальні способи отримання конфіденційної інформації.
8. Перелічіть напівлегальні методи отримання конфіденційної фінансової інформації.

9. Охарактеризуйте нелегальні методи отримання конфіденційної фінансової інформації.
10. Назвіть способи захисту конфіденційної фінансової інформації.

Тестові завдання

1. До даних, що можуть становити комерційну таємницю про фінансову діяльність, належать:

- 1) звіти та прогнози фінансових результатів, грошових потоків, суми кредитів;
- 2) ціни, знижки, умови договорів;
- 3) переговори з партнерами;
- 4) усі відповіді правильні.

2. Серед основних даних, що можуть становити комерційну таємницю про ринок, виділяють:

- 1) звіти та прогнози фінансових результатів, грошових потоків, суми кредитів;
- 2) ціни, знижки, умови договорів;
- 3) переговори з партнерами;
- 4) усі відповіді правильні.

3. До даних, що можуть складати комерційну таємницю про виробництво, належать:

- 1) звіти та прогнози фінансових результатів, грошових потоків, суми кредитів;
- 2) ціни, знижки, умови договорів;
- 3) переговори з партнерами;
- 4) обсяги та технологію виробництва.

4. Загрози інформації в автоматизованих системах поділяють на:

- 1) об'єктивні та суб'єктивні;
- 2) навмисні та ненавмисні;
- 3) усі відповіді правильні;
- 4) немає правильної відповіді.

5. До джерел конфіденційної інформації зачисляють такі категорії:

- 1) люди;
- 2) промислові відходи;
- 3) продукція;
- 4) усі відповіді правильні.

РОЗДІЛ 8

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

8.1. Сутність, об'єкти та суб'єкти управління фінансовою безпекою ділових одиниць

Управління фінансовою безпекою господарських структур є складним комплексним процесом, що охоплює низку важливих ланок, визначення яких залежить від правильно ідентифікованих об'єктів і суб'єктів управління.

Об'єкти та суб'єкти управління фінансовою безпекою підприємницьких структур показано на рис. 8.1.

Загальним об'єктом управління фінансовою безпекою підприємства є фінансова діяльність загалом, а до конкретних

Рис. 8.1. Об'єкти та суб'єкти управління фінансовою безпекою підприємницьких структур

об'єктів, залежно від сформульованого завдання, належать різні її параметри: прибуток, джерела формування фінансових ресурсів, структура капіталу, активів і грошових потоків, реальні та фінансові інвестиції, фінансові ринки, фінансові інновації, фінансова криза підприємства. Крім того, до об'єктів управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання необхідно зачислити інформаційні та кадрові ресурси, а також компоненти (чинники) його внутрішнього середовища та підконтрольні підприємству сфери зовнішнього мікросередовища. Адже, якщо це можливо, то підприємство ліквідує, нейтралізує чи мінімізує загрози фінансовій безпеці, реагуючи на дію або впливаючи на чинники свого внутрішнього та зовнішнього середовища.

Фінансова безпека підприємства залежить від належного рівня прибутковості, наявності власних та альтернативних джерел формування фінансових ресурсів, оптимального ви-

бору структури капіталу, синхронності та збалансованості в часі грошових потоків, можливості фінансування реальних та фінансових інвестицій, фінансових інновацій, попередження та мінімізації фінансових ризиків і недопущення фінансових криз на підприємстві.

Безпека фінансової інформації полягає в дотриманні її санкціонованості. Однак необхідною умовою є забезпечення прозорості цих даних для контрольних органів.

Досягнення належного рівня фінансової безпеки підприємства значно залежить від відповідного рівня фінансової компетентності менеджерів, що виражається в наявності знань і досвіду у сфері фінансового управління та виявляється у здатності працівників фінансової служби виконувати професійні обов'язки, вмінні прогнозувати результати та можливі наслідки різних варіантів управлінських рішень, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Важливою є також система контролю працівників з метою запобігання фінансовим зловживанням на підприємстві.

Оскільки діяльність із гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання складається з багатьох напрямів, то її завдання вирішують за допомогою суб'єктів, які функціонують на самому підприємстві та за його межами.

До першої групи належать суб'єкти, які входять до складу організаційної структури підприємства. Це працівники фінансового управління, служби фінансової безпеки, служби безпеки, а також увесь інший персонал підприємства, що опосередковано впливає на гарантування його фінансової безпеки. У практиці господарювання вітчизняних підприємств нерідко суб'єктами управління фінансовою безпекою також є головний економіст та (або) бухгалтер підприємства, оскільки самостійного підрозділу чи спеціалістів з цього кола питань у них немає. Певною мірою виконання функцій фінансового менеджера й економіста чи бухгалтера однією особою можна виправдати на невеликих підприємствах з невисокими обсягами господарської

діяльності. Однак в інших випадках це свідчить про те, що власники та керівники вітчизняних суб'єктів господарювання ще не до кінця усвідомили важливість управління фінансовою безпекою підприємства, особливо в сучасних умовах.

Друга група – це суб'єкти, які перебувають за межами підприємства і не підпорядковані його керівництву. Це, перш за все, державні органи, які створюють умови гарантування фінансової безпеки господарських структур.

Серед суб'єктів недержавних структур, діяльність яких стосується гарантування фінансової безпеки підприємництва, необхідно виділити Антитерористичний союз підприємців України, основні завдання якого такі: збереження вітчизняного промислового потенціалу; протидія незаконному переділу власності, моніторинг та аналіз практики протидії протиправним поглинанням, забезпечення допомоги підприємствам, які їх зазнали. Крім того, у недержавному секторі функціонують приватні охоронні служби, детективні агентства, інформаційні центри, консультативні організації, які за оплату надають послуги з розроблення та реалізації заходів, спрямованих на досягнення належного рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

8.2. Етапи та принципи управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання

Управління фінансовою безпекою підприємництва повинно реалізовуватися як на макро-, так і на мікрорівні. Відповідно до цього, можна виділити такі функції управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання (рис. 8.2).

Основними вимогами до управління фінансовою безпекою підприємництва в Україні повинні стати: захищеність підпри-

Рис. 8.2. Функції управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання

ємницького середовища через посилення відповідальності держави (правової, судової, інституційної тощо) перед суб'єктами господарювання, альтернативність політики сприяння й розвитку підприємництва, внутрішня збалансованість основних параметрів фінансової безпеки підприємництва.

Управління фінансовою безпекою на рівні суб'єктів господарювання включає такі етапи (рис. 8.3).

На першому етапі визначають головний та пріоритетні фінансові інтереси суб'єкта господарювання (формулюють завдання щодо реалізації стратегії й тактики їхнього захисту).

Другий етап передбачає визначення внутрішніх та зовнішніх загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання, їхнє ранжування за об'єктним та суб'єктним спрямуванням, сфе-

Рис. 8.3. Етапи управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання

рою виникнення, ступенем значимості, способом виникнення, характером прояву. Також цей етап охоплює визначення причин виникнення загроз та аналіз їхнього впливу на фінансову безпеку суб'єкта господарювання.

На третьому етапі оцінюють рівень фінансової безпеки суб'єкта господарювання. Цей етап передбачає вибір методів такої оцінки, визначення основних критеріїв і показників стану фінансової безпеки підприємства.

Наступний етап полягає в розробленні заходів протидії загрозам фінансовій безпеці суб'єкта господарювання та спо-

собів підвищення її рівня. Також необхідно визначити організаційне, інформаційне і технічне забезпечення їхньої реалізації, зокрема, підготовку професійних кадрів у сфері управління фінансовою безпекою, навчання працівників правил дотримання комерційної таємниці підприємства, правил роботи з документацією і технічними засобами; створення підрозділу управління фінансовою безпекою, встановлення технічних засобів захисту тощо.

Бюджетне планування розробленого комплексу заходів із гарантування фінансової безпеки суб'єкта господарювання передбачає пошук джерел їхнього ресурсного забезпечення.

Далі безпосередньо впроваджують заплановані заходи з гарантування фінансової безпеки суб'єкта господарювання, контролюють хід їх реалізації та, як підсумок, – формують відповідну звітність за результатами виконання зазначених заходів.

Управління фінансовою безпекою підприємництва на рівні суб'єктів господарювання повинно відбуватися з урахуванням таких принципів (рис. 8.4).

1. *Законність*. Усі дії з управління фінансовою безпекою підприємства повинні відбуватися на підставі чинного законодавства й не суперечити йому. Ті нормативні документи, які розробляють на самому підприємстві, повинні ґрунтуватися на чинних правових актах.

2. *Системність*. Управління фінансовою безпекою повинно передбачати поєднання та взаємоузгодження кадрового потенціалу, інструментів, методів і заходів, що задіяні спеціальними службами суб'єкта господарювання для забезпечення захисту його інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз. Ідейною основою такого системного використання різних ресурсів повинна стати Концепція гарантування фінансової безпеки підприємства.

3. *Пріоритетність заходів запобігання* – виявлення різних деструктивних чинників до того, як вони завдали шкоди під-

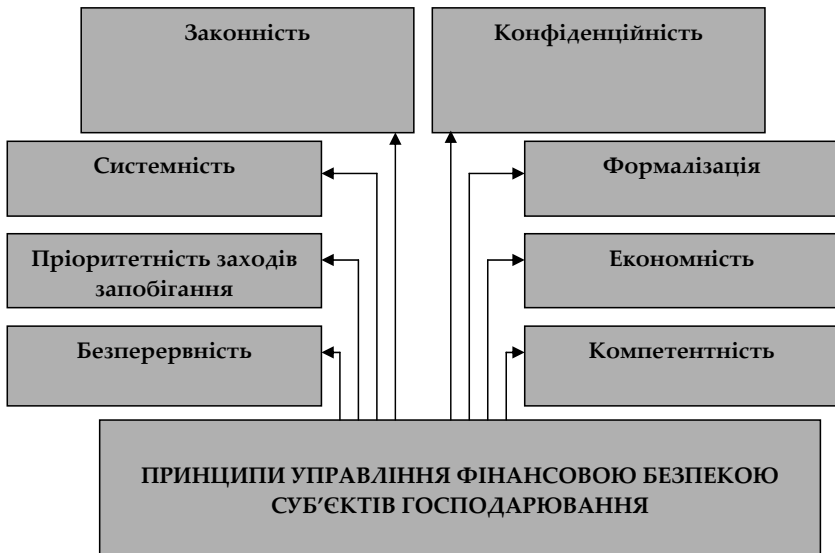

Рис. 8.4. Принципи управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання

приємству, вжиття заходів щодо запобігання їхньому негативному впливу.

4. *Безперервність* – заходи з управління фінансовою безпекою потрібно реалізовувати так, щоб забезпечувати постійний захист фінансових інтересів суб'єктів господарювання за умов ризику.

5. *Формалізація* – цей принцип передбачає організаційне й нормативне забезпечення управління фінансовою безпекою та дає змогу кожному учаснику процесу діяти послідовно, чітко виконуючи покладені на нього обов'язки та вирішуючи поставлені перед ним завдання. Діяльність із управління фінансовою безпекою потрібно вести на засадах єдиного підходу, визначеного в конкретних інструкціях та планах за окремими напрямками.

6. *Економність*. Управління фінансовою безпекою повинно відбуватись так, щоб витрати на його реалізацію були економічно доцільними, а сума витрат не перевищувала того рівня, за якого втрачається їхнє економічне значення.

7. *Конфіденційність*. Усі заходи з управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання повинні бути секретними.

8. *Компетентність*. Управлінням фінансовою безпекою суб'єктів господарювання повинні займатися професіонали, які глибоко знають суть проблеми, уміють своєчасно оцінити ситуацію й ухвалити правильне рішення. А оскільки управління фінансовою безпекою підприємства треба будувати відповідно до його стратегії та корпоративної культури, то потрібно брати до уваги рівень фінансової компетентності всього управлінського персоналу і зовнішніх консультантів, які впливають на діяльність суб'єктів господарювання.

Реалізація наведеної сукупності принципів управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання дає змогу забезпечити виконання мети й поставлених завдань його функціонування.

8.3. Формування механізму управління фінансовою безпекою підприємницьких структур

Управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання – це динамічний багатоплановий процес, що передбачає сотні можливих варіантів фінансово-господарських рішень, які коректують відповідно до умов, що їх диктує підприємству ринкове середовище. Рішення та заходи з управління фінансовою безпекою, що розроблені та є ефективними для одного підприємства, можуть бути абсолютно недоцільними для

іншого. Однак повинен бути сформований своєрідний “кістяк” управління, який визначає головні його аспекти. Таким є механізм управління фінансовою безпекою суб’єктів господарювання.

Механізм управління фінансовою безпекою суб’єктів господарювання – це система взаємопов’язаних між собою елементів, яка визначає і забезпечує реалізацію комплексу заходів на кожному з етапів управління фінансовою безпекою.

Оскільки управління фінансовою безпекою є підсистемою фінансового механізму суб’єкта господарювання, то механізм його забезпечення повинен формуватися через систему управління фінансовими відносинами з використанням певних фінансових методів і важелів, організаційно-правового, інформаційного й програмно-технічного забезпечення (рис. 8.5).

1. Методи. Суб’єкти управління фінансовою безпекою підприємницьких структур впливають на об’єкти управлінського впливу за допомогою певних методів. Виділяють правові, економічні, організаційно-технічні та соціально-психологічні методи.

У рамках правових методів гарантування фінансової безпеки підприємництва передбачається створення інструкцій про матеріальну відповідальність і захист комерційної таємниці, моніторинг законодавства та захист підприємства від протиправних дій і рішень органів державного управління, укладення безпечних договорів із контрагентами, реєстрацію документів, прав власності тощо.

Гарантування фінансової безпеки економічними методами спрямоване на підвищення ефективності використання фінансових ресурсів суб’єкта господарювання, зокрема, управління його активами, грошовими потоками, інвестиціями, прогнозування банкрутства тощо.

За допомогою організаційно-технічних методів управління відбувається формування організаційної структури управління фінансовою безпекою, визначення повноважень та відповідаль-

ності посадових осіб, розпорядку роботи, порядку дій у тій чи іншій ситуації.

Головними чинниками, які визначають організаційну структуру управління фінансовою безпекою на підприємстві,

Рис. 8.5. Механізм управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання

є такі: вид і масштаби економічної діяльності підприємства, його організаційно-правова форма, характеристики ринку, на якому діє підприємство, досягнутий рівень фінансової безпеки, кількість і професійно-кваліфікаційний рівень працівників, можливість фінансового забезпечення управління фінансовою безпекою підприємства.

Організаційно-технічні методи охоплюють введення на підприємстві режимів входу/виходу персоналу та відвідувачів; створення перешкод для доступу до охоронного майна, захист конфіденційної фінансової інформації тощо. Ці методи передбачають створення механізму оперативного реагування на загрози інформаційній безпеці та поширення негативної інформації в ЗМІ. Група цих методів така: аналіз, облік комерційної інформації; створення надійної системи захисту інформації та каналів її проходження; використання сучасних технологій захисту інформації (систем кодування і шифрування).

Застосування соціально-психологічних методів передбачає вжиття заходів матеріального стимулювання, створення ефективної системи морального заохочення працівників, підбір кадрів з урахуванням їхніх психологічних характеристик, забезпечення соціального й професійного зростання, укладання договорів, створення атмосфери корпоративного духу, формування сприятливого морально-психологічного клімату в колективі.

В управлінні фінансовою безпекою підприємства необхідне застосовування всіх зазначених груп методів управлінського впливу, які реалізують комплексно, безперервно й оперативно.

2. Важелі. Кожному економічному методу відповідають певні економічні важелі (ціни, кредитні ставки, валютний курс, ставки податків, нормативи оборотних коштів, ліміт залишку грошових коштів тощо). Крім того, виділяють такі важелі управлінського впливу, як сукупність стимулів та заохочень для менеджерів за ухвалення ефективних управлінських рішень і штрафних санкцій за негативні наслідки їхніх дій у сфері фінансової безпеки.

3. Організаційно-правове гарантування управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання. Організаційне забезпечення – це взаємопов'язана сукупність обов'язків та повноважень внутрішніх структурних служб і підрозділів підприємства, які розробляють та ухвалюють рішення з управління його фінансовою безпекою.

Для документального затвердження організаційних аспектів на підприємстві доцільно формувати відповідні регуляторні документи, зокрема Положення про політику управління фінансовою безпекою, Положення про службу фінансової безпеки тощо.

Правове забезпечення управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання охоплює нормативно-правові акти України, що регулюють фінансово-господарську діяльність підприємств загалом (започаткування діяльності, кредитування, оподаткування, інвестування та ін.), формують захист інтересів власників, конфіденційної фінансової інформації, захист від недобросовісної конкуренції, регламентують механізм банкрутства, визначають відповідальність за фінансові шахрайства тощо.

4. Інформаційне забезпечення в механізмі управління фінансовою безпекою підприємства полягає у своєчасному формуванні й використанні повної та вірогідної інформації для ухвалення управлінських рішень. Зовнішні та внутрішні дані в системі управління фінансовою безпекою підприємства аналізують і трансформують у відповідні рекомендації, рішення, звіти. Інформаційне забезпечення має містити якісні та кількісні параметри формування й використання фінансових ресурсів підприємства, операційні та фінансові бюджети, індикатори фінансової безпеки тощо. Воно формується на основі даних бухгалтерського, управлінського та статистичного обліку і звітності, світових, загальнодержавних, та галузевих показників.

5. Програмно-технічне забезпечення управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання. Фінансово-господарська діяльність підприємств – це складний та трудомісткий процес, під час якого відбувається збирання та опрацювання великої кількості даних. Необхідність упорядкованості цих інформаційних потоків зумовлює потребу в якісному програмно-технічному забезпеченні.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть сутність управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання.
2. Обґрунтуйте необхідність управління фінансовою безпекою на підприємствах.
3. Назвіть основні об'єкти управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання.
4. Перелічіть основні суб'єкти управління фінансовою безпекою підприємницьких структур.
5. Розкрийте роль внутрішніх фінансових служб підприємства в управлінні фінансовою безпекою.
6. Дайте визначення поняття “механізм управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання”.
7. Розкрийте функції управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання.
8. Назвіть основні принципи управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання.
9. Поясніть сутність принципу конфіденційності управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання.
10. Який зміст принципу економності управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання.

Тестові завдання

1. До суб'єктів управління фінансовою безпекою підприємств належать:

- 1) власники, фінансові менеджери;
- 2) служби, що функціонують на підприємстві, державні структури, недержавні структури;
- 3) державні органи влади;
- 4) фінансові менеджери.

2. До об'єктів управління фінансовою безпекою підприємств належать:

- 1) параметри фінансової діяльності;
- 2) фінансова інформація;
- 3) власники і персонал;
- 4) усі відповіді правильні.

3. Механізм управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання охоплює такі елементи:

- 1) сукупність організаційних структур, що забезпечують захист фінансових інтересів суб'єктів господарювання від зовнішніх та внутрішніх загроз;
- 2) якість управління, індикатори оцінки рівня фінансової безпеки;
- 3) елементи системи фінансових відносин, що визначені сукупністю виробничо-господарських чинників і мають систему показників, які відображають наявність і використання фінансових ресурсів суб'єктів господарювання;
- 4) методи, важелі, організаційно-правове, програмно-технічне, інформаційне забезпечення.

4. До функцій управління фінансовою безпекою, що реалізуються на рівні держави належать:

- 1) уникнення боргової залежності держави;
- 2) обмеження зловживань у сфері оподаткування;
- 3) стримування формування фінансових пірамід;
- 4) усі відповіді правильні.

5. До функцій управління фінансовою безпекою, що реалізуються на рівні суб'єктів господарювання належать:

- 1) прогнозування ризиків підприємства та формування системи заходів із їх попередження та нейтралізації;
- 2) уникнення боргової залежності держави;
- 3) обмеження зловживань у сфері оподаткування;
- 4) стримування формування фінансових пірамід.

РОЗДІЛ 9

ОЦІНКА РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

9.1. Організаційні аспекти оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання

В ринкових умовах перед кожним суб'єктом господарювання гостро стоїть питання оцінки його фінансової безпеки. Адже ведення підприємницької діяльності супроводжується численними викликами та ризиками. Тому для реалізації визначених фінансових інтересів ділової одиниці необхідно постійно оцінювати поточний стан її фінансової безпеки з метою вчасного виявлення реальних та потенційних загроз і вжиття заходів із протидії їм.

Формалізація організаційних процедур оцінки фінансової безпеки підприємств дасть змогу підвищити ефективність

управління їхньою фінансовою безпекою, зменшити трудові та часові затрати на його реалізацію, що в підсумку допоможе зміцнити їхню фінансову стійкість, мінімізувати фінансові втрати внаслідок деструктивного впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, запобігти протиправним захопленням чи випадкам недобросовісної конкуренції.

Оцінка фінансової безпеки суб'єкта господарювання – це сукупність послідовних дій, тісно взаємопов'язаних між собою щодо аналізу його зовнішнього та внутрішнього середовища з метою виявлення загроз реалізації визначених фінансових інтересів. Універсальної системи оцінки рівня фінансової безпеки на підприємстві, безперечно, нема. Адже кожен суб'єкт господарювання має свої особливості, тому повинен її розробляти з урахуванням масштабів і специфіки своєї діяльності. Однак організаційна модель такої оцінки, здебільшого, охоплює такі етапи (рис. 9.1).

1. *Підготовчий етап* (визначення мети, завдань, об'єктів, суб'єктів, методів та принципів оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання).

Метою оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання є виявлення деструктивного впливу різноманітних чинників внутрішнього та зовнішнього середовища на його фінансову безпеку, розроблення і впровадження заходів захисту фінансових інтересів від виявлених загроз. Сформульована мета передбачає вирішення таких завдань:

- оцінка фінансового стану і динаміки розвитку суб'єкта господарювання;
- дослідження наявності негативних тенденцій розвитку підприємства;
- з'ясування причин, джерел, характеру дії деструктивних чинників на фінансову безпеку суб'єкта господарювання;
- прогнозування наслідків негативного впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища на фінансово-господарську діяльність підприємства;
- розроблення заходів протидії загрозам та небезпекам.

Оцінка рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Рис. 9.1. Організаційна модель оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання

У процесі оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання зацікавлені не лише внутрішні, а й зовнішні користувачі. Адже інвестиційні та кредитні рішення ухвалюють на підставі інформації про фінансовий стан і рівень фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

Саме інтересами внутрішніх і зовнішніх користувачів зумовлені завдання та масштаб, у якому оцінюватимуть фінансову безпеку – чи загалом по підприємству, чи за його струк-

турними підрозділами, чи за окремим проектом (визначають об'єкт аналізу). Порівняльну характеристику зовнішнього та внутрішнього аналізу фінансової безпеки суб'єктів господарювання наведено в табл. 9.1.

Таблиця 9.1

Порівняльна характеристика зовнішнього та внутрішнього аналізу фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Критерій порівняння	Вид аналізу	
	Зовнішній	Внутрішній
Суб'єкти аналізу	Власники підприємства, інвестори, кредитори, учасники фінансового ринку, державні органи	Управлінський персонал підприємства (керівники, служба фінансової безпеки, фінансові аналітики тощо)
Основна ціль аналізу	Оцінка фінансової спроможності суб'єкта господарювання	Виявлення та протидія деструктивним чинникам впливу на фінансову безпеку суб'єкта господарювання
Інформаційна база аналізу	Фінансова звітність, зовнішні додаткові джерела інформації	Уся інформація про діяльність суб'єкта господарювання
Методи аналізу	Кількісні та якісні методи аналізу	Кількісні та якісні методи аналізу
Періодичність виконання	Ретроспективний та перспективний	Оперативний, ретроспективний та перспективний

Об'єктивність оцінки фінансової безпеки забезпечують урахуванням таких загальносистемних і спеціальних принципів, як системність, об'єктивність, адекватність, комплексність, взаємоузгодженість, універсальність, однозначність, результативність тощо.

Відповідно до часового аспекту, виділяють ретроспективний, оперативний та перспективний аналіз фінансової безпеки суб'єкта господарювання. Для того, щоб управління фінансовою безпекою ділової одиниці відбувалось в режимі запобігання небажаним ситуаціям, а не в режимі виправлення наслідків,

необхідно оперативно стежити за формуванням кожного показника фінансової безпеки, своєчасно виявляти відхилення фактичних значень від планових, коригувати ситуацію впровадженням організаційно-економічних заходів, порівнювати з даними минулих періодів та прогнозувати майбутні.

Методи оцінки рівня фінансової безпеки підприємств вибирають відповідно до визначеного об'єкта, мети та завдань такого аналізу, а також з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку суб'єкта господарювання.

Згідно з обраним методом дослідження визначають джерела необхідної інформації, виконують її збирання та опрацювання з подальшим перетворенням у необхідну для оцінки фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

Подальші етапи оцінки рівня фінансової безпеки охоплюють виконання розрахунків, формування на підставі отриманих значень відповідних висновків та відображення результатів у документальній формі.

Якісно виконана оцінка рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання дає змогу забезпечити його фінансову рівновагу, стійкість і платоспроможність, достатню фінансову незалежність. Також систематичне виконання такої оцінки допомагає підприємству протистояти загрозам, здатним завдати матеріальної та моральної шкоди суб'єкту господарювання, та сприяє гнучкішому й обґрунтованому ухваленню фінансових рішень.

9.2. Сучасні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємницьких структур

У теорії та практиці фінансового менеджменту є значна кількість підходів до оцінки рівня фінансової безпеки підприємств. Усю їх сукупність можна розділити на такі групи (рис. 9.2).

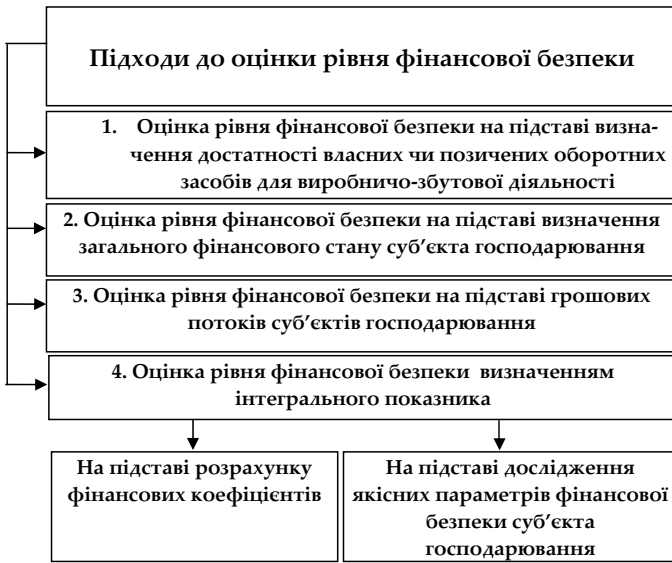

Рис. 9.2. Підходи до оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання

У першій методиці фінансову безпеку підприємства розглядають як складову його економічної безпеки і визначають на засадах визначення достатності власних чи позичених оборотних засобів для виробничо-збутової діяльності [42, с. 12–19.]

Залежно від значень оцінних показників виділяють п'ять зон фінансової стійкості, що відповідає п'яти рівням фінансової безпеки:

- абсолютна фінансова стійкість та абсолютна безпека (підприємству повністю достатньо власних оборотних коштів для функціонування);
- нормальна фінансова стійкість та нормальний рівень безпеки (підприємство використовує практично лише власні оборотні кошти для формування запасів і забезпечення витрат);

- нестійке фінансове становище та нестабільний рівень безпеки (підприємству недостатньо власних оборотних коштів і воно має потребу у використанні середньо- та довготермінових позикових коштів);
- критичний фінансовий стан та критичний рівень безпеки (підприємство для фінансування діяльності використовує, крім середньо- та довготермінових кредитів, ще й короткострокові позики);
- кризовий фінансовий стан та кризовий рівень безпеки (підприємство не в змозі забезпечити фінансування діяльності ані власними, ані позиченими коштами, тобто підприємство перебуває на межі банкрутства).

Ця методика оцінки фінансової безпеки не дає повного уявлення про рівень фінансової безпеки, оскільки поза увагою є такі важливі показники фінансово-господарської діяльності, як основний капітал, прибуток, інвестиції.

Оцінку рівня фінансової безпеки господарських суб'єктів можна виконувати також на підставі дослідження грошових потоків підприємств, а саме – показника чистого грошового потоку в розрізі видів фінансово-господарської діяльності підприємства. З цією метою використовують матрицю динамічної фінансової рівноваги (табл. 9.2).

Таблиця 9.2

Матриця динамічної фінансової рівноваги

Показник	Вид діяльності суб'єкта господарювання			Позиція матриці
	Операційна	Інвестиційна	Фінансова	
Значення чистого грошового потоку	- 1	+ 2	- 3	“Згорання діяльності”
	- 4	+ 5	+ 6	“Поріг банкрутства”
	- 7	- 8	+ 9	“Становлення”
	+ 10	+ 11	- 12	“Дилема”
	+ 13	- 14	- 15	“Самофінансування”
	+ 16	- 17	+ 18	“Розвиток”

Цей підхід зумовлений тим, що показник чистого грошового потоку є одним з індикаторів результативності господарської діяльності підприємства та, головню, визначає його фінансовий стан. Аналіз цього показника в розрізі видів діяльності виконують з урахуванням того факту, що додатне значення сукупного чистого грошового потоку не завжди є гарантом фінансової стійкості підприємства. Адже грошові потоки тісно пов'язують усі сфери діяльності підприємства – операційну, фінансову та інвестиційну.

Теоретично можливими є вісім варіантів позицій, проте найбільш реальні є такі: “Згортання діяльності” (комбінація секторів 1, 2, 3), “Поріг банкрутства” (4, 5, 6), “Становлення” (7, 8, 9), “Дилема” (10, 11, 12), “Самофінансування” (13, 14, 15), “Розвиток” (16, 17, 18).

Як бачимо з матриці, кожна розглянута позиція зумовлена різним співвідношенням значень чистого грошового потоку внаслідок операційної, інвестиційної та фінансової діяльності.

Позиція “Згортання діяльності” є найбільш характерною для суб'єкта господарювання, що планує завершити діяльність. Нема грошових надходжень від операційної діяльності, водночас простежуються надходження грошових коштів від інвестиційної діяльності, що часто є свідченням розпродажу майна.

Згідно з позицією “Поріг банкрутства”, можна зробити висновок про критичне становище ділової одиниці. Основний вид діяльності, заради якого, власне, створено підприємство, не є джерелом надходжень. Надходження грошових коштів відбуваються винятково завдяки залученим коштам (кредитам, позикам), а також реалізації необоротних активів, отриманих дивідендів, додаткової емісії акцій тощо.

З позиції “Становлення” впливає, що грошові кошти надходять на підприємство винятково від фінансової діяльності. Подібна структура грошових потоків допустима лише для новостворених суб'єктів господарювання на початковій стадії розвитку – залучення капіталу та інвестування для подальшого ведення операційної діяльності.

Відповідно до позиції “Дилема”, окрім грошових надходжень від операційної діяльності, підприємство отримує додаткові кошти від реалізованих довготермінових та поточних інвестицій, від реалізації необоротних активів тощо. Завдяки таким надходженням виконують розрахунки за зобов'язаннями з кредиторами, засновниками й іншими економічними суб'єктами. Щодо інвестиційної діяльності, то зазначимо, що додатне значення чистого грошового потоку може свідчити і про відмову підприємства вкладати грошові кошти в оновлення необоротних активів, фінансові інвестиції, або ж про те, що такі вкладення є меншими, ніж сума надходжень від інвестиційної діяльності. У такій ситуації важко визначити, що саме стало причиною додатного значення чистого грошового потоку.

Позиція “Самофінансування” свідчить про стійкий фінансовий стан господарського суб'єкта. Структура грошових потоків за такого варіанта дає змогу підприємству фінансувати інвестиційну діяльність, повертати залучені кошти, виплачувати відсотки винятково завдяки операційній діяльності.

Позиція “Розвиток” є ознакою стійкого становища підприємства за умови додатного значення алгебричної суми значень чистого грошового потоку всіх видів діяльності. У цьому випадку можна зробити висновок, що підприємство має грошові надходження від операційної діяльності, а залучені кошти спрямовує на фінансування інвестиційної діяльності – придбання необоротних активів, реалізацію довготермінових та поточних інвестицій. Суб'єкт господарювання, фінансуючи інвестиційну діяльність, оновлює свої основні засоби, сприяє розширенню виробництва, модернізації тощо. Додатне значення чистого грошового потоку від фінансової діяльності може бути не лише свідченням отриманих кредитів, а й наслідком емісії акцій тощо.

Якщо показники чистого грошового потоку всіх видів діяльності мають додатне значення, то це може свідчити або ж про помилку в розрахунках, або ж про необдумане залучення

грошових коштів та неефективне їх використання. Ситуація, за якої чистий грошовий потік від усіх видів діяльності має від'ємне значення, є неможливою, адже, не маючи надходжень грошових коштів, підприємство не може їх використовувати.

Описану методику рекомендовано розглядати як допоміжний інструмент оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання, бо хоча показники грошових потоків і є інформативними в разі дослідження рівня фінансової безпеки, та опиратись лише на їхнє значення не можна.

Оцінка рівня фінансової безпеки на підставі аналізу фінансового стану суб'єкта господарювання передбачає розрахунок низки ключових фінансових показників, які відображають результати функціонування всіх його підсистем та згруповані за такими напрямками (рис. 9.3).

Алгоритм розрахунку зазначених фінансових показників подано в додатку В.

Однак оцінка фінансової безпеки підприємства не може зводитись винятково до аналізу його фінансового стану, адже розглянуті вище фінансові показники дають лише часткову оцінку рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва. Крім того, у разі використання значної кількості коефіцієнтів, з одного боку, з'являється змога максимально різнобічно проаналізувати діяльність суб'єкта підприємництва, однак, з іншого, – велика кількість фінансових показників може створити неясність унаслідок суперечливих сигналів від результативних значень різних показників.

Окремі вчені пропонують оцінювати рівень фінансової безпеки суб'єктів господарювання розрахунком інтегрального показника фінансової безпеки. Проте є розбіжності стосовно алгоритму його розрахунку. Зокрема, більшість дослідників схиляється до визначення інтегрального показника лише на підставі фінансових коефіцієнтів, що не повністю характеризує стан фінансової безпеки підприємства. Адже суб'єкт господарювання, згідно з розрахованими фінансовими коефіці-

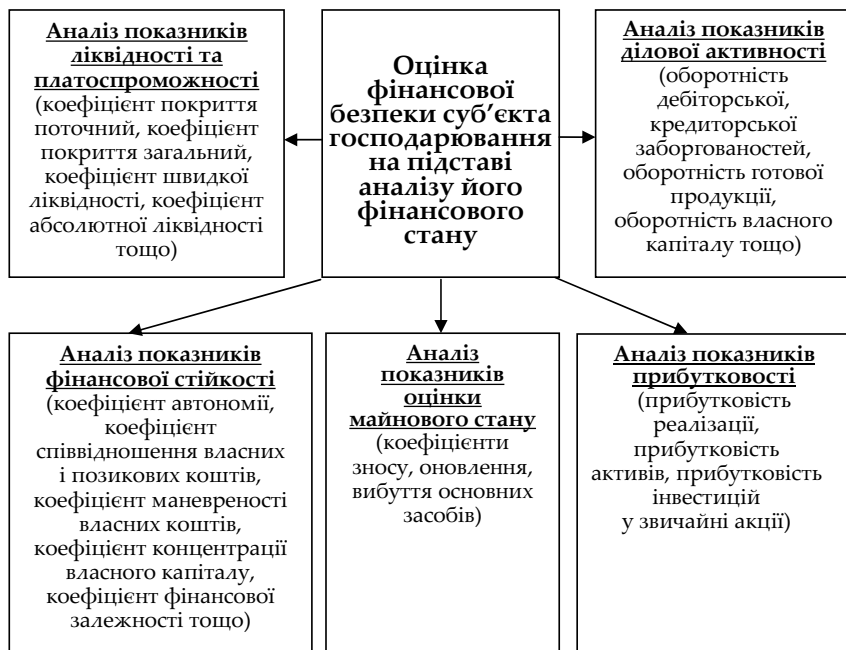

Рис. 9.3. Показники для визначення рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання

ентами, може відповідати високому рівню фінансової безпеки, і водночас унаслідок учинення фінансових шахрайств, витоку конфіденційної фінансової інформації може бути плановою жертвою протиправного захоплення, що повністю спростує присвоєний рівень безпечності. Тому оцінка рівня фінансової безпеки повинна охоплювати не лише фінансові індикатори розвитку, а й якісні параметри фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

9.3. Методика комплексної оцінки рівня фінансової безпеки ділових одиниць

Аналіз сучасних підходів до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства свідчить, що їм притаманні певні недоліки, а саме: виконання такої оцінки на підставі аналізу динаміки одного або декількох фінансових індикаторів є неефективним, оскільки не враховує системного характеру фінансової безпеки. Тому в разі вибору методу діагностики рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання перевагу необхідно надати комплексній методиці, послідовність етапів якої показано на рис. 9.4.

На першому етапі оцінки рівня фінансової безпеки визначають перелік фінансових показників та їхні порогові значення (додаток Д). Під пороговими значеннями фінансових коефіцієнтів розуміють їхні гранично допустимі значення, перевищення яких призводить до формування негативних тенденцій у фінансовій системі суб'єкта господарювання. Також необхідно зазначити умовні межі значень за кожним показником, за яких гарантована фінансова безпека.

Наступний етап передбачає визначення експертним шляхом вагомості обраних показників (в балах). Тобто, якщо результуючий фінансовий показник відповідає умові, за якої забезпечується фінансова безпека, його значення трансформується в певну кількість балів, визначену експертами. Якщо досліджуваний показник не відповідає визначеній умові, то його значення трансформується в 0 балів.

Разом з оцінкою кількісних фінансових показників необхідно врахувати й якісні. Вибір цих показників провадять відповідно до визначеного переліку найактуальніших для підприємства загроз. Найбільш значимі та поширені загрози фінансовій безпеці суб'єктів господарювання наведено в табл. 9.3.

Оцінка рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Рис. 9.4. Етапи комплексної оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання

Таблиця 9.3

*Загрози фінансовій безпеці суб'єктів господарювання
та відповідні їм якісні показники оцінки рівня фінансової безпеки*

Загрози фінансовій безпеці суб'єктів господарювання	Якісні показники оцінки фінансової безпеки суб'єктів господарювання
Низький рівень фінансового менеджменту	Оцінка діяльності керівництва та фінансового менеджменту
Конфлікти інтересів між акціонерами, акціонерами і топ-менеджментом суб'єкта господарювання	Оцінка рівня корпоративної культури
Низький рівень кадрової безпеки, що виявляється в помилках та шахрайствах у фінансовій сфері	Оцінка роботи кадрової служби
Витік конфіденційної фінансової інформації, її спотворення, дезінформація	Оцінка роботи служби захисту інформації
Неналежне юридичне забезпечення укладення договорів та контрактів суб'єктом господарювання	Оцінка роботи юридичної служби
Рейдерство, недобросовісна конкуренція, ділове шпигунство	Оцінка роботи служби управління фінансовою безпекою

Наступні етапи оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання передбачають експертну оцінку вагомості якісних оцінних показників та обчислення їхніх значень. Після цього розраховують сукупний бальний показник за всіма якісними параметрами.

Завершальними етапами комплексної оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання є визначення загального рівня фінансової безпеки підсумуванням сукупних бальних оцінок кількісних та якісних індикаторів з формуванням шкали значень інтегрального показника й присвоєння відповідного рівня фінансової безпеки – високий, середній, низький.

Розрахунок рівня фінансової безпеки (РФБ) виконують за такими формулами:

$$P\Phi Б = \sum_{i=1}^n c_i d_i ;$$

$$c_i = \frac{\sum_{j=1}^m a_{ij}}{m} ;$$

$$d_i = \frac{\sum_{j=1}^m b_{ij}}{m} ;$$

де c_i – середня вагомість i -го показника; d_i – середнє значення i -го показника; a_{ij} – оцінка вагомості i -го показника, дана j -м експертом; b_{ij} – оцінка значення i -го показника, дана j -м експертом; $i = \overline{1, n}$, де n – кількість показників $j = \overline{1, m}$, де m – кількість експертів.

За такого підходу найвищий рівень фінансової безпеки суб'єкта господарювання досяжний за умови, що вся або переважна більшість індикаторів відповідає умові, за якої гарантована фінансова безпека.

Ключові елементи процедури експертного оцінювання наведено в таблиці 9.4.

Оцінку компетентності експертів отримують за даними відділу кадрів, звітів про службову кар'єру, а також думок колег.

Методика комплексної оцінки фінансової безпеки суб'єкта господарювання дає змогу вчасно виявити диспропорції в його господарській діяльності, що призводять до виникнення та розвитку загроз реалізації фінансових інтересів. Її перевагою порівняно з іншими методами є те, що завдяки зведенню всіх оцінних показників до єдиного бального стандарту можна охопити й оцінити ступінь впливу як кількісних, так і якісних параметрів.

Таблиця 9.4

Ключові елементи експертного оцінювання

Ключові елементи експертного оцінювання	Сутність
Мета проведення експертного оцінювання	Визначення рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання
Об'єкт експертного оцінювання	Підприємство або його структурний підрозділ
Суб'єкт експертного оцінювання	Представники із різних підрозділів, а також власників підприємства
Принципи експертного оцінювання	1. Принцип науковості (передбачає проведення експертизи на наукових засадах, оволодіння теоретичними питаннями і технологією експертизи, а також глибокої галузевої компетентності). 2. Принцип співробітництва (експерти займають по відношенню один щодо одного позицію рівноправного партнерства). 3. Принцип конструктивності (аналіз та оцінка об'єкта експертизи спрямовані не на виявлення помилок, порушень, а на пошук способів розвитку та удосконалення). 4. Принцип цілісності (засоби експертизи дають змогу максимально врахувати єдність і взаємозв'язок досліджуваних процесів). 5. Принцип конфіденційності (експерти забезпечують конфіденційність даних)
Вимоги до складу групи експертів	1. Наявність вищої освіти та досвід роботи в цій сфері. 2. Прагнення до підвищення кваліфікації (тобто активна участь у семінарах і конференціях, наявність свідоцтв та дипломів). 3. Володіння знаннями та сутністю проблем, дотичних до об'єкту дослідження. 4. Креативність, тобто здатність вирішувати творчі завдання, способи вирішення яких повністю або частково невідомий. 5. Евристичність – здатність бачити неочевидні проблеми. 6. Інтуїція – здатність робити висновки про досліджуваний об'єкт без усвідомлення руху думки до цього висновку. 7. Незалежність – здатність протиставити упередженням і масовим думкам свій власний погляд

Відповідно до визначеного рівня фінансової безпеки та виявлених проблемних зон необхідно розробити заходи щодо підвищення її рівня.

?

Питання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте необхідність оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання.
2. Перелічіть ключові завдання оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання.
3. Розкрийте сучасні підходи щодо оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання.
4. Перелічіть основні етапи організаційної моделі оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання.
5. Назвіть основні фінансові показники, які використовують у ході оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання.
6. Поясніть сутність методу оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання на підставі матриці динамічної фінансової рівноваги.
7. Які фінансові показники враховують у матриці динамічної фінансової рівноваги?
8. У розрізі яких видів діяльності виконують аналіз рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання на підставі матриці динамічної фінансової рівноваги?
9. Поясніть сутність комплексної оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання.
10. Назвіть приклад якісних оцінних показників, які використовують у комплексній методиці оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Тестові завдання

1. Коефіцієнт абсолютної ліквідності визначають як:

- 1) відношення грошових коштів до поточних зобов'язань;
- 2) відношення запасів та витрат до поточних активів;
- 3) відношення власних оборотних коштів до запасів та витрат;
- 4) відношення дебіторської заборгованості до грошових коштів.

2. До показників ділової активності належать такі:

- 1) оборотність дебіторської, кредиторської заборгованостей, оборотність готової продукції, оборотність власного капіталу;
- 2) коефіцієнт ефективності грошового потоку; коефіцієнт реінвестування грошового потоку; коефіцієнт співвідношення грошових потоків;
- 3) коефіцієнт абсолютної ліквідності;
- 4) усі відповіді правильні.

3. Матриця динамічної фінансової рівноваги ґрунтується на:

- 1) аналізі вхідних грошових потоків;
- 2) аналізі вихідних грошових потоків;
- 3) аналізі вхідних та вихідних грошових потоків;
- 4) аналізі чистого грошового потоку в розрізі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності.

4. Серед підходів до оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання виділяють такі:

- 1) оцінка рівня фінансової безпеки на підставі визначення достатності власних чи позичених оборотних засобів для виробничо-збутової діяльності;

- 2) оцінка рівня фінансової безпеки на підставі аналізу загального фінансового стану суб'єкта господарювання;
- 3) оцінка рівня фінансової безпеки на підставі дослідження грошових потоків суб'єктів господарювання;
- 4) усі відповіді правильні.

5. До показників фінансової стійкості належать такі:

- 1) коефіцієнт абсолютної ліквідності;
- 2) коефіцієнт інкасації дебіторської заборгованості;
- 3) коефіцієнт автономії;
- 4) усі відповіді правильні.

РОЗДІЛ 10

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

10.1. Правові методи державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Державне регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання – це законодавчо оформлена система зовнішнього впливу на неї. У цьому разі використовують методи як прямого, так і опосередкованого впливу (рис. 10.1).

Методи прямого регулювання використовують для безпосереднього втручання держави в економічні процеси та фінансову діяльність суб'єктів господарювання. Такий вплив передбачає вжиття заходів із застосуванням інструментів правового й адміністративного регулювання.

Рис. 10.1. Методи державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Правове регулювання – це діяльність держави щодо запровадження обов'язкових норм (правил) поведінки суб'єктів господарювання за допомогою правових методів. Ці методи використовують з метою створення правової бази, що гарантує

фінансову безпеку суб'єктів господарювання через ухвалення законодавчих та нормативних актів, передбачаючи механізми їхньої реалізації та контролю за виконанням.

Адміністративні методи поділяють на заходи заборони, дозволу і примусу. Заборона стосується будь-якої суспільно небезпечної діяльності. Дозвіл – це згода, видана в письмовій або усній формі суб'єктом управління. Держава надає дозволи на ведення багатьох видів економічної діяльності, експорт та імпорт низки товарів.

Примус заснований на застосуванні мір покарання за порушення норм. Наприклад, у разі несвоєчасної сплати податків стягують штрафи.

Економічні й адміністративні методи взаємопов'язані між собою. Адже будь-який економічний регулятор застосовують або змінюють на підставі ухвалення відповідних державних рішень, а також його контролює державна служба, що є елементом адміністрування. Водночас адміністративні методи повинні бути економічно обґрунтовані.

Методи опосередкованого впливу використовують з метою формування економічного середовища, яке сприяє гарантуванню належного рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Опосередковане регулювання застосовують за допомогою інструментів цінової, фіскальної, грошово-кредитної, інвестиційної та іншої політики, що передбачає запровадження системи податків, пільг в оподаткуванні, диференціювання податків, надання пільг у кредитуванні, маніпулювання обліковою ставкою, ставкою рефінансування, регулювання валютного курсу національної грошової одиниці, митне регулювання експорту й імпорту, визначення валютних курсів та умов обміну валют тощо.

Ключовим елементом правової бази, яка регламентує основні напрями гарантування національної безпеки України, є Конституція України. Основний закон визначає засади гарантування національної безпеки, державної безпеки, економічної

безпеки, інформаційної безпеки, екологічної безпеки, особистої безпеки людини, громадської безпеки. Водночас, як свідчить аналіз статей Конституції, в Основному законі України поняття фінансової безпеки безпосередньо не згадуване (табл. 10.1).

Таблиця 10.1
Конституційні основи окремих складових національної безпеки

Складова національної безпеки	Стаття	Зміст конституційного положення
Громадська безпека, економічна безпека	13	Захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальна спрямованість економіки
Державна безпека, економічна безпека, інформаційна безпека	17	Захист суверенітету і територіальної цілісності України, гарантування її економічної та інформаційної безпеки
Громадська безпека	41	Захист прав володіння, користування і розпорядження власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності
Громадська безпека, економічна безпека, продовольча безпека	42	Захист прав ведення підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, захист конкуренції у підприємницькій діяльності, прав споживачів щодо якості і безпечності продукції та всіх видів послуг і робіт
Економічна безпека	56	Захист прав на відшкодування за кошт держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень

Серед складових національної безпеки, згаданих у Конституції, саме економічний та інформаційний аспекти найтісніше пов'язані з фінансовою безпекою. Це зумовлено тим, що фінанси є формою руху інформації про економічний потенціал

окремих осіб та суспільства загалом, а вартісні показники – мірою цього потенціалу [138, с. 42–43].

У Законі України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. № 964-IV [113] визначено об’єкти національної безпеки, принципи гарантування національної безпеки, пріоритети національних інтересів, загрози національним інтересам і національній безпеці України, основні напрями державної політики з питань національної безпеки. Обумовлено, що національна безпека України гарантована проведенням виваженої державної політики відповідно до прийнятих у визначеному порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм.

Серед основних напрямів державної політики в цій сфері визначено такі:

- удосконалення антимонопольної політики; створення ефективного механізму державного регулювання природних монополій;
- подолання “тінізації” економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси;
- забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності, захисту інтересів вкладників, фінансового ринку;
- проведення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень.

Законом України “Про Раду національної безпеки і оборони України” від 05 березня 1998 р. № 183/98-ВР [118] визначено функції цього координаційного органу, згідно з якими він розробляє та розглядає на засіданнях питання, що стосуються сфери національної безпеки й оборони, та подає пропозиції Президентові України щодо проекту Закону України про Державний бюджет України за статтями, пов’язаними з гарантуванням національної безпеки й оборони України.

В Указі Президента України “Про Стратегію національної безпеки України” від 26 травня 2015 р. № 287/2015 окреслено принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Важливим нормативно-правовим актом у сфері гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання є Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII [101]. Цей Закон спрямований на захист прав і законних інтересів громадян, суспільства й держави, гарантування національної безпеки визначенням правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення, а також формування загальнодержавної аналітичної бази даних для надання правоохоронним органам України й іноземних держав змоги виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями.

Згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України “Про схвалення Стратегії розвитку запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року” від 30 грудня 2015 р. № 1407-р., визначено такі ключові заходи.

1. Забезпечення утвердження Україною статусу надійного партнера міжнародної спільноти у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення завдяки:

- приведенню національного законодавства у відповідність вимогам міжнародних стандартів;

- декриміналізації та детінізації економічних відносин;
- принциповій, послідовній та ефективній боротьбі з тероризмом і його фінансуванням;
- послідовній та ефективній боротьбі з корупцією;
- підвищенню рівня інвестиційної привабливості національної економіки для іноземних інвесторів;
- формуванню позитивного міжнародного іміджу України.

2. Запобігання виникненню умов для легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення завдяки:

- забезпеченню реалізації положень Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”;
- розробленню щороку плану заходів із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення;
- удосконаленню засобів моніторингу фінансових потоків та протидії нелегальному і непродуктивному впливу капіталів за межі України, псевдоінвестуванню в Україну, псевдоекспорту і псевдоімпорту;
- підвищенню ефективності аналізування методів і фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним способом, фінансування тероризму і розповсюдження зброї масового знищення та проведення типологічних досліджень у зазначеній сфері;
- виявленню та припиненню протиправної діяльності конвертаційних центрів і підприємств з ознаками фіктивності, у тому числі емітентів цінних паперів (векселів, акцій, облігацій, інвестиційних сертифікатів тощо), що

- беруть участь у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним способом, або фінансуванні тероризму;
- виявленню та припиненню протиправної діяльності фінансових пірамід, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним способом, або фінансуванні тероризму;
 - створенню та забезпеченню постійного функціонування й оновлення за пропозиціями уповноважених органів державної влади загальнодоступного реєстру ідентифікаційних даних юридичних та фізичних осіб, які задіяні в протиправній діяльності;
 - виявленню та припиненню легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним способом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення в офшорних зонах, а також юрисдикціях зі сприятливим кліматом для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним способом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення;
 - створенню умов та можливостей для виявлення кінцевих бенефіціарних власників (контролерів);
 - виявленню та припиненню суб'єктами державного фінансового моніторингу протиправної діяльності юридичних і фізичних осіб, які, по суті, надають фінансові послуги з залучення та переказу коштів (у тому числі електронних грошей), кредитування, проведення валютнообмінних та інших фінансових операцій без відповідних ліцензій та дозволів;
 - удосконаленню порядку формування правоохоронними органами статистичної звітності щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення;
 - виявленню фінансових операцій, пов'язаних з фінансуванням тероризму і дій, учинених з метою насильницької

зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону;

- виявленню фактів кіберзлочинності та запобіганню легалізації (відмиванню) доходів, одержаних унаслідок вчинення кіберзлочинів;
- зменшенню ризику витоку капіталу за кордон з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним способом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення;
- удосконаленню засобів моніторингу проведення операцій з готівкою, зокрема щодо її зняття з рахунків у фінансових установах, переміщення через державний кордон;
- удосконаленню засобів проведення моніторингу фінансових потоків, пов'язаних з використанням та розпорядженням державними коштами і майном;
- запобіганню, виявленню і припиненню протиправної діяльності щодо привласнення та розкрадання коштів державного й місцевих бюджетів, коштів і майна державних та комунальних підприємств, установ, організацій, суб'єктів господарювання з державною часткою в статутному капіталі, виявленню та припиненню інших правопорушень у відповідній сфері;
- виявленню та припиненню одержання неправомірної вигоди особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також виявленню та припиненню фактів незаконного збагачення;
- налагодженню співпраці з компетентними органами іноземних держав для пошуку, визначення, відстежування, зупинення, арешту та конфіскації незаконно одержаних державних активів і доходів;
- здобуванню розвідувальної інформації за межами України щодо функціонування на території нашої держави конвер-

таційних центрів, підприємств з ознаками фіктивності (у тому числі емітентів цінних паперів), фактів кіберзлочинності, а також фінансових пірамід та операцій, задіяних у схемах провадження зазначеної протиправної діяльності.

3. Удосконалення законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення завдяки:

- розробленню та прийняттю законів щодо вдосконалення механізму державного регулювання проведення державних грошових лотерей та азартних ігор;
- подальшій імплементації Рекомендацій FATF, Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Конвенції Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів, одержаних унаслідок провадження злочинної діяльності, та фінансування тероризму, а також інших міжнародних документів;
- забезпеченню ефективного функціонування відповідних підрозділів у правоохоронних органах, основна діяльність яких полягає в запобіганні та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення;
- забезпеченню ефективної боротьби з кіберзлочинністю, посилюючи міжнародне співробітництво у сфері узгодження національного законодавства з міжнародними рекомендаціями, а також у сфері оперативного реагування на інциденти, пов'язані з пошкодженням комп'ютерних систем.

4. Забезпечення мінімізації ризиків використання фінансової системи з метою відмивання доходів, одержаних злочинним способом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення завдяки:

- посиленню інформаційної прозорості фінансової системи;

- поглибленню партнерських відносин з приватним сектором у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення;
- удосконаленню та розширенню єдиного інформаційного простору електронної взаємодії органів державної влади – учасників національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму розповсюдження зброї масового знищення;
- реформуванню системи державного управління;
- налагодженню ефективної співпраці та співробітництва Державної служби фінансового моніторингу України з Національним антикорупційним бюро;
- запровадженню відповідних покарань за легалізацію доходів, маніпулювання на ринку цінних паперів, незаконну торгівлю інсайдерською інформацією та порушення норм законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення.

5. Удосконалення діяльності уповноважених органів державної влади в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення завдяки:

- удосконаленню механізму взаємодії правоохоронних органів та Державної служби фінансового моніторингу України, зокрема, під час опрацювання узагальнених матеріалів щодо фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з відмиванням доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення, а також під час здійснення кримінальних проваджень;

- розробленню та впровадженню ефективних механізмів розшуку коштів та майна, одержаних незаконним способом, з метою їхнього подальшого арешту та конфіскації у визначеному порядку;
- запровадженню процедури спеціальної конфіскації активів, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення й іншими предикатними злочинами;
- удосконаленню інституційної основи запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення, посилення міжвідомчої взаємодії та координації;
- удосконаленню порядку виявлення та подальшого заморожування активів осіб, причетних до фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення;
- виконанню договорів про надання взаємної правової допомоги, що сприяють міждержавному обміну інформацією для розслідування кримінальних проваджень і притягнення винних до відповідальності.

6. Удосконалення механізму регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу способом:

- підвищення ефективності регулювання і нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу з урахуванням політики, процедур та систем контролю, оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення;
- удосконалення порядку формування та подання адміністративної звітності суб'єктів державного фінансового моніторингу щодо результатів нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу у сфері запобіган-

ня та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення;

- недопущення формування статутних фондів відповідних суб'єктів первинного фінансового моніторингу за кошти, джерела походження яких не мають офіційного підтвердження;
- застосування чіткого механізму перевірки ділової репутації осіб, які провадять управління та контроль суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

7. Підвищення кваліфікації спеціалістів способом:

- проведення координаційної роботи з перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів органів державної влади та суб'єктів первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення, зокрема на базі навчального закладу, що належить до сфери управління Державної служби фінансового моніторингу України;
- підвищення ефективності роботи з підготовки та підвищення кваліфікації співробітників спеціальних підрозділів правоохоронних органів, які беруть участь у виявленні, розкритті та розслідуванні фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним способом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення.

8. Організація ефективного міжнародного співробітництва способом:

- продовження участі України у міжнародних заходах у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення, що відбуваються в рамках діяльності Групи з розроб-

ки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Комітету експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), Європейського Союзу, Ради Європи, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Егмонтської групи підрозділів фінансової розвідки та інших міжнародних організацій і установ;

- продовження роботи з підготовки та укладення міжнародних договорів (меморандумів) про співробітництво з питань протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення;
- забезпечення ефективної взаємодії та інформаційного обміну з компетентними органами іноземних держав і міжнародними організаціями, діяльність яких спрямована на запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення.

9. Забезпечення інформування громадськості про вжиті заходи для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення завдяки:

- розробленню ефективного механізму доступу фізичних та юридичних осіб, а також засобів масової інформації до публічної інформації про результати діяльності державних органів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення;
- забезпеченню прозорості діяльності державних органів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення.

З метою посилення захисту прав суб'єктів господарювання, протидії протиправному позбавленню права власності, недопущення використання схем і методів рейдерського захоплення суб'єктів господарювання, заволодіння їхнім майном підписано Указ Президента України “Про посилення протидії рейдерству” від 19 березня 2014 р. № 313/2014, згідно з яким передбачено збирання, аналізування та узагальнення інформації про факти порушення законодавства, пов'язані з протиправним поглинанням та захопленням суб'єктів господарювання, позбавленням права власності, використанням судів для рейдерства, а також про заходи, що їх уживають уповноважені органи для протидії таким порушенням.

Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 14 травня 1992 р. № 2343-III встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури з метою повного або часткового задоволення вимог кредиторів.

Закони України “Про захист економічної конкуренції” від 11 січня 2001 р. №2210-III та “Про захист від недобросовісної конкуренції” від 07 червня 1996 р. № 236/96 визначають правові засади захисту економічної конкуренції та обмеження монополізму в господарській діяльності.

Закон України “Про запобігання корупції” від 14 жовтня 2014 р. [100] обумовлює правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень.

Закон України про Національне антикорупційне бюро України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII [108] визначає правові основи організації та діяльності Національного антикорупційного бюро України.

Деякі аспекти фінансової безпеки суб'єктів підприємництва висвітлені в Господарському та Податковому кодексах

України, Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Відповідальність за злочини в сфері фінансової безпеки суб'єктів господарювання визначено Кримінальним кодексом України, зокрема такими ключовими статтями [58]:

- **ст 189:** відповідальність за вимагання передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці;
- **ст. 190:** відповідальність за шахрайські дії, зокрема:
 - а) заволодіння чужим майном або придбання права на майно обманом чи зловживанням довірою (шахрайство);
 - б) шахрайство, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому;
 - в) шахрайство, вчинене у великих розмірах, або незаконними операціями з використанням електронно-обчислювальної техніки;
 - д) шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою;
- **ст. 191:** відповідальність за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним унаслідок зловживання службовим становищем;
- **ст. 192:** відповідальність за заподіяння майнової шкоди обманом або зловживанням довірою;
- **ст. 219:** відповідальність за доведення до банкрутства, тобто умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб учинення громадянином–засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору;

- **ст. 220-2:** відповідальність за фальсифікацію фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи;
- **ст. 222:** відповідальність за шахрайство з фінансовими ресурсами;
- **ст. 222-1:** відповідальність за маніпулювання на фондовому ринку;
- **ст. 223-1:** відповідальність за підроблення документів, які подають для реєстрації випуску цінних паперів;
- **ст. 223-2:** відповідальність за порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів;
- **ст. 224:** відповідальність за виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів;
- **ст. 358:** відповідальність за підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів;
- **ст. 361:** відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Якість державного регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання в частині забезпечення нормативно-правового поля їхнього функціонування значно впливає на їхню фінансову безпеку. Адже якщо відповідне законодавство становить єдину систему за взаємною узгодженістю норм та повнотою нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності загалом і фінансової безпеки зокрема, то створює сприятливі умови функціонування бізнесу й гарантування його безпеки. Прогалини в законодавчій базі, навпаки, є джерелами ризиків та загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання, нерідко посилюючи дію негативних чинників зовнішнього середовища.

10.2. Перспективи функціонування державних органів як суб'єктів формування фінансової безпеки підприємницьких структур в Україні

Держава впливає на фінансову безпеку суб'єктів господарювання, перш за все, реалізуючи національну стратегію гарантування фінансової безпеки держави, збалансовуючи національні фінансові інтереси та фінансові інтереси підприємств. За допомогою відповідних інституцій держава виконує низку завдань, зокрема:

- реалізує грошово-кредитну, бюджетну, податкову, інвестиційну, амортизаційну політику;
- забезпечує стійкість фінансової системи до впливу світових фінансових криз;
- нейтралізує вплив тіньових структур на національну фінансову систему,
- протидіє злочинам та адміністративним правопорушенням у фінансовій сфері, зокрема, легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом.

Державні органи на різних рівнях та в різний спосіб впливають на фінансову безпеку підприємництва (рис. 10.2).

Зазначимо, що такий поділ є досить умовним, адже окремі державні органи виконують кілька функцій управління.

Передусім роль державних органів у реалізації захисту суб'єктів господарювання від різноманітних загроз їхній фінансовій безпеці полягає в удосконаленні законодавства в частині господарських правопорушень, охорони інтелектуальної власності, захисту комерційної таємниці; поліпшенні системи державного фінансового моніторингу, забезпеченні ефективного регулювання ринків фінансових послуг. Цю функцію виконує Верховна Рада України.

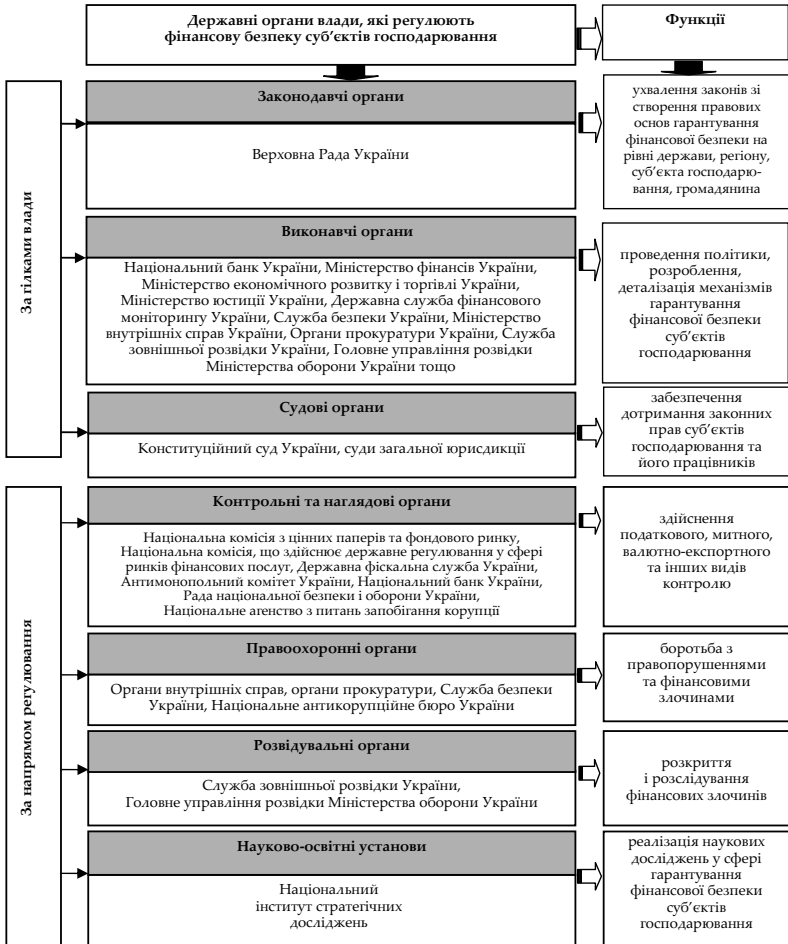

Рис. 10.2. Державні органи, які регулюють фінансову безпеку господарських структур

Конституційний суд України, суди загальної юрисдикції здійснюють правосуддя щодо гарантування економічної безпеки особи, суспільства, держави.

Гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання залежить від ефективності роботи Національного банку України, на який покладено низку важливих функцій, зокрема [109]:

- визначення та проведення грошово-кредитної політики держави;
- організація готівкового грошового обігу;
- запровадження для банків правил проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- регулювання діяльності платіжних систем і систем розрахунків в Україні;
- визначення порядку і форми платежів, у тому числі між банками;
- валютне регулювання, зокрема, визначення порядку проведення операцій в іноземній валюті, організація і здійснення валютного контролю за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на виконання валютних операцій;
- забезпечення захисту інформації, що становить банківську таємницю.

Основними завданнями Міністерства фінансів України в сфері гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання є [115] організація роботи зі складання та управління виконанням Державного бюджету України, забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України, формування та реалізація державної політики у сфері запобігання і протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним способом, або фінансуванню тероризму, вжиття заходів щодо запобігання корупції і контроль за їхнім виконанням в апараті Міністерства фінансів України, на підприємствах, в устано-

вах та організаціях, що належать до сфери його управління тощо.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України забезпечує захист економічних прав і законних інтересів України та її суб'єктів господарювання, зокрема, виконує такі функції [97]:

- формування та реалізація державної політики з питань ліцензування, дозвільної системи, нагляду у сфері господарської діяльності, експортного контролю, захисту інтелектуальної власності, контролю за цінами;
- проведення державної політики у сфері економічної конкуренції та обмеження монополізму;
- надання пропозицій щодо визначення пріоритетів і видів підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва; розроблення проектів державних програм розвитку малого і середнього підприємництва та моніторинг їхнього виконання, а також визначення основних фінансових, економічних, соціальних та інших показників розвитку малого і середнього підприємництва;
- аналіз позицій України в міжнародних рейтингах умов ведення бізнесу та забезпечення міжгалузевої координації з питань поліпшення цих умов;
- облік іноземних компаній, які застосовують до України обмежувальну ділову практику або несумлінно виконують зобов'язання перед Україною та українськими партнерами;
- виявлення фактів або загроз застосуванню органами іноземних держав, митними союзами або економічними угрупованнями антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних захисних заходів до товарів, що походять з України;
- вжиття заходів з метою захисту інтересів суб'єктів господарювання України в антидемпінгових та спеціальних захисних розслідуваннях, що їх проводять іноземні держави щодо української продукції;

- проведення розслідувань з метою виявлення фактів дискримінаційних та/або недружніх дій з боку інших держав, митних союзів чи економічних угруповань щодо законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України.

Важливу роль у гарантуванні фінансової безпеки суб'єктів господарювання відіграє Міністерство юстиції України, яке забезпечує формування та реалізацію державної правової політики з питань банкрутства, протидіє легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, та фінансуванню тероризму (щодо нотаріусів, адвокатів та інших осіб, які надають юридичні послуги), уживає заходів із протидії рейдерству. Зокрема при Міністерстві юстиції України діє Комісія з розгляду скарг на дії державних реєстраторів.

Основні завдання органів внутрішніх справ України, прокуратури та СБУ у сфері гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання відображені на рис. 10.3.

Державним правоохоронним органом, на який покладено запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, що стосуються його підслідності є Національне антикорупційне бюро України. Завдання цього державного органу влади – протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Національне антикорупційне бюро України виконує такі функції:

- уживає оперативно-розшукових заходів з метою запобігання, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, вистебуваних від інших правоохоронних органів;
- проводить досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності,

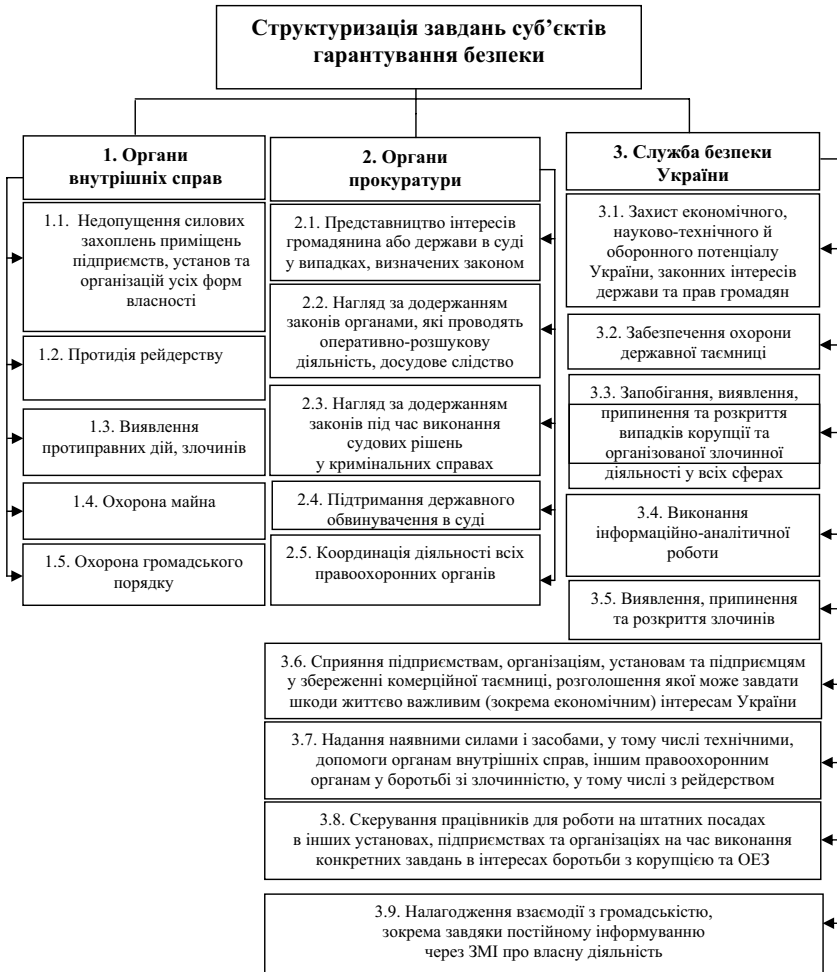

Рис. 10.3. Структуризація завдань суб'єктів гарантування безпеки [17, с. 12]

- а також досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом;
- уживає заходів щодо розшуку й арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності Національного бюро, провадить діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт;
 - взаємодіє з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків;
 - виконує інформаційно-аналітичну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро;
 - гарантує особисту безпеку працівників Національного бюро та інших визначених законом осіб, захист від протиправних посягань на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у підслідних йому кримінальних правопорушеннях;
 - забезпечує на умовах конфіденційності та добровільності співпрацю з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення;
 - звітує про свою діяльність та інформує суспільство про результати своєї роботи;
 - здійснює міжнародне співробітництво у межах своєї компетенції відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України.

Національне антикорупційне бюро України взаємодіє з Національним банком України, Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України, Національним агентством з питань запобігання корупції, органами Державної прикордонної служби, органами державної фіскальної і митної

служби, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення й іншими державними органами.

Антикорупційну політику реалізує також Національне агентство з питань запобігання корупції. Це агентство є відповідальним перед Верховною Радою України і підконтрольним їй та підзвітним Кабінету Міністрів України. Національне агентство є колегіальним органом, до складу якого входять п'ять членів. До повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції належать:

- аналізування стану запобігання та протидії корупції в Україні, діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії корупції;
- розроблення проектів Антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання, здійснення моніторингу, координації та оцінки ефективності виконання Антикорупційної стратегії;
- підготовка та подання в передбаченому законом порядку до Кабінету Міністрів України проекту національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики;
- формування та реалізація антикорупційної політики, розроблення проектів нормативно-правових актів з цих питань;
- організація досліджень з питань вивчення ситуації щодо корупції;
- проведення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб;
- здійснення контролю та перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцево-

го самоврядування, зберігання та оприлюднення таких декларацій, проведення моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

- забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення;
- координація в межах компетенції, методичне забезпечення та аналізування ефективності діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції;
- інформування громадськості про вжиті Національним агентством заходи щодо запобігання корупції, реалізація заходів, спрямованих на формування у свідомості громадян негативного ставлення до корупції;
- залучення громадськості до формування, реалізації та моніторингу антикорупційної політики;
- координація виконання міжнародних зобов'язань у сфері формування та реалізації антикорупційної політики, співпраця з державними органами, неурядовими організаціями іноземних держав та міжнародними організаціями в межах своєї компетенції;
- обмін інформацією з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями.

Державна фіскальна служба України реалізує державну податкову політику та політику у сфері державної митної справи, політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства. Ключовими завданнями Державної фіскальної служби України в сфері гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання є такі:

- контроль за дотриманням податкового і митного законодавства, законодавства щодо трансфертного ціноут-

ворення, законодавства щодо адміністрування єдиного внеску;

- застосування адміністративного арешту (арешту) майна платників податків та/або призупинення видаткових операцій на їхніх рахунках у банках, фінансових санкцій до платників єдиного внеску;
- ініціювання застосування до платників податків та платників єдиного внеску судових процедур банкрутства;
- ужиття заходів до захисту прав інтелектуальної власності у процесі зовнішньоекономічної діяльності, недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів;
- проведення верифікації (визначення вірогідності) сертифікатів про походження товарів з України;
- запобігання та протидія контрабанді та порушенням митних правил на митній території України;
- виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню контрабанди та інших правопорушень у сфері державної митної справи;
- виявлення кримінальних та інших правопорушень у сфері оподаткування, митній та бюджетній сферах;
- ужиття заходів для виявлення, аналізу та перевірки фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним способом, або фінансуванням тероризму;
- впровадження заходів контролю за ціноутворенням під час операцій між пов'язаними особами та зовнішньоекономічних операцій з резидентами країн із низьким рівнем оподаткування;
- виявлення причин та умов, що призвели до вчинення кримінальних та інших правопорушень у сфері оподаткування, митній та бюджетній сферах, вжиття заходів з їхнього усунення;

- проведення роботи зі стягнення заборгованості з суб'єктів господарювання за кредитами та позиками, залученими державою або під державні гарантії.

Координаційним органом з питань національної безпеки й оборони при Президентові України є Рада національної безпеки і оборони України. Її ключові функції такі:

- забезпечення ведення єдиної державної політики у сфері економічної безпеки;
- координація і контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері економічної безпеки;
- розроблення стратегії економічної безпеки й організація підготовки відповідних державних програм;
- моніторинг національних економічних інтересів, комплексна оцінка та прогноз потенційних і реальних загроз економічній безпеці;
- аналіз стану й тенденції розвитку економічної ситуації в Україні та за її межами, а також визначення на цій основі пріоритетних напрямів гарантування економічної безпеки;
- планування, організація і контроль ужиття заходів з метою локалізації та нейтралізації загроз економічній безпеці;
- розроблення пропозицій Президенту України щодо вдосконалення системи національної економічної безпеки та забезпечення економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави;
- прогнозування наслідків рішень державних органів з питань внутрішньої та зовнішньої політики у сфері економічної безпеки;
- розроблення рекомендацій щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій у соціально-економічній сфері.

Центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом з питань фінансового моніторингу є Державна служба фінансового моніторингу України. Цей державний орган

створений та розпочав діяльність 2002 р. у складі Міністерства фінансів України в статусі Державного департаменту фінансового моніторингу. З 2005 р. дана державна служба набула статусу центрального органу виконавчої влади.

У діяльності Державна служба фінансового моніторингу України керується Законом України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” та використовує міжнародні стандарти у цій сфері.

На Державну службу фінансового моніторингу України покладено виконання таких основних завдань:

- збирання, опрацювання та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформації, що може бути пов’язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним способом, або фінансуванні тероризму;
- забезпечення реалізації державної політики в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, або фінансуванню тероризму;
- створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, або фінансуванню тероризму;
- налагодження співпраці, взаємодії та інформаційного обміну з державними органами, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями в зазначеній сфері;
- забезпечення представництва України у визначеному порядку в міжнародних організаціях з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, або фінансуванню тероризму.

Гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання на ринку фінансових послуг покладено на Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку та Національну комісію, що провадить державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку є державним колегіальним органом, що підпорядкований Президенту України, підзвітний Верховній Раді України. Основні завдання Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку в сфері гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання такі:

- державне регулювання та контроль за емісією та обігом цінних паперів і похідних (деривативів) на території України;
- захист прав інвесторів ужиттям заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів та законодавства про акціонерні товариства, застосування санкцій за порушення законодавства в межах своїх повноважень;
- державне регулювання та контроль у сфері спільного інвестування;
- здійснення у межах компетенції державного регулювання і нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним способом, або фінансуванню тероризму;
- ужиття в межах компетенції заходів щодо запобігання і протидії корупції.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку відповідно до покладених на неї завдань:

- провадить контроль за дотриманням законодавства і призначає державних представників на фондових біржах і депозитаріях;
- контролює відповідно до законодавства системи ціноутворення на ринку цінних паперів;

- здійснює контроль за дотриманням емітентами порядку реєстрації випуску цінних паперів;
- провадить контроль за діяльністю депозитарної системи України;
- виявляє ознаки маніпулювання на фондовому ринку.

Національна комісія, що провадить державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, є державним колегіальним органом, що підпорядкований Президенту України, підзвітний Верховній Раді України. Основні завдання Національної комісії, що провадить державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг такі:

- формування та забезпечення реалізації політики державного регулювання у сфері ринків фінансових послуг (крім ринку банківських послуг і ринків цінних паперів та похідних цінних паперів);
- здійснення в межах своїх повноважень державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і дотриманням законодавства у відповідній сфері;
- моніторинг руху капіталу в Україні та за її межі через ринки фінансових послуг;
- захист прав споживачів фінансових послуг завдяки вжиттю у межах своїх повноважень заходів впливу з метою запобігання і припинення порушень законодавства на ринку фінансових послуг.

Основними завданнями Антимонопольного комітету України в сфері гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання є такі:

- державний контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;
- контроль за концентрацією та узгодженими діями суб'єктів господарювання;

- контроль за регулюванням цін (тарифів) на товари, що їх виробляють (реалізують) суб'єкти природних монополій;
- сприяння розвитку добросовісної конкуренції (охоплює, зокрема, взаємодію з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, підприємствами, установами й організаціями з питань розвитку, підтримки, захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки; надання обов'язкових для розгляду рекомендацій та внесення зазначеним суб'єктам пропозицій щодо здійснення заходів, спрямованих на обмеження монополізму, розвиток підприємництва і конкуренції; участь у розробленні та внесення у визначеному порядку пропозицій щодо законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання розвитку конкуренції, конкурентної політики та демонополізації економіки; міжнародне співробітництво з питань, які належать до компетенції Антимонопольного комітету України).

Згідно з Законом України “Про розвідувальні органи України” Головне управління розвідки Міністерства оборони України та Служба зовнішньої розвідки України виконують такі ключові завдання у сфері гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання:

- добування, аналітичне опрацювання та надання визначеним Законом України “Про розвідувальні органи України” органам державної влади розвідувальної інформації;
- ужиття спеціальних заходів, спрямованих на підтримку національних інтересів і державної політики України в економічній сфері;
- участь у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю, тероризмом, незаконним обігом наркотичних засобів, незаконною торгівлею зброєю і технологією її виготовлення.

Основними завданнями Національного інституту стратегічних досліджень у сфері гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання є наукове обґрунтування, аналіз та оцінка проблем економічного розвитку України.

Пріоритетними напрямками вдосконалення державного регулювання фінансової безпеки підприємництва на регіональному та місцевому рівнях управління в Україні повинні стати:

- активізація управлінських функцій органів державної влади у напрямі формування безпечного підприємницького середовища;
- удосконалення регуляторної політики, ліквідація проявів монополізму та корупції у стосунках влада – бізнес;
- сприяння посиленню рівня фінансової безпеки підприємництва через розвиток регіональної мережі страхових та гарантійних фондів, кредитної кооперації підприємництва;
- активізація наукових досліджень відповідними інститутами щодо розробки загальновизнаних критеріїв оцінки тіньової економіки і корупції, визначення їхніх обсягів і масштабів у всіх сферах економічної діяльності країни;
- запровадження активного моніторингу недобросовісної конкуренції на внутрішньому ринку та протидія проявам монопольної поведінки як українських товаровиробників, так і іноземних підприємств;
- створення при обласних державних адміністраціях робочих груп для координації діяльності правоохоронних органів і недержавних охоронних структур щодо економічного і фізичного захисту підприємництва;
- запровадження кримінальної відповідальності за рейдерські дії;
- узгодження повноважень та функцій усіх державних органів, що реалізують захист фінансових інтересів суб'єктів господарювання.

Фінансова безпека суб'єктів господарювання є результатом комплексної дії їхніх внутрішніх управлінських служб та державних органів влади. Державні органи, формуючи ефектив-

ну законодавчу базу в сфері гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання та впроваджуючи дієві механізми захисту прав власників в Україні, позитивно впливають на фінансовий стан і фінансові результати ділових одиниць, підвищують рівень довіри інвесторів до національних компаній і так забезпечують збільшення інвестиційних вкладень в економіку, сприяючи її економічному зростанню.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть державні органи, що регламентують гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання.
2. Окресліть напрями державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання.
3. Схарактеризуйте проблеми в діяльності державних органів влади в сфері фінансової безпеки суб'єктів господарювання.
4. Назвіть основні нормативно-правові акти, що регламентують фінансову безпеку підприємництва в Україні.
5. Які основні напрями державної політики визначено в Законі України "Про основи національної безпеки України" ?
6. Розкрийте основні положення Закону України "Про Раду національної безпеки і оборони України".
7. Перелічіть ключові функції Національного агентства з питань запобігання корупції.
8. Які основні обов'язки покладено на Національне антикорупційне бюро України?
9. Схарактеризуйте основні завдання Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку в сфері гарантування фінансової безпеки суб'єктів господарювання.
10. Назвіть функції Державної служби фінансового моніторингу України.

Тестові завдання

1. Функцію з реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним способом, або фінансуванню тероризму виконує:

- 1) Національне агентство з питань запобігання корупції;
- 2) Державна служба фінансового моніторингу України;
- 3) Державна фіскальна служба України;
- 4) Національний банк України.

2. До складу Національного агентства з питань запобігання корупції входить така кількість членів:

- 1) 10;
- 2) 5;
- 3) 12;
- 4) немає правильної відповіді

3. Державні органи влади, що регламентують фінансову безпеку суб'єктів господарювання, за гілками влади поділяють на:

- 1) законодавчі, виконавчі та судові органи влади;
- 2) законодавчі, виконавчі та правоохоронні органи влади;
- 3) законодавчі, виконавчі, контролюючі та наглядові органи влади;
- 4) законодавчі, виконавчі, контролюючі та розвідувальні органи влади.

4. Державні органи влади, що регламентують фінансову безпеку суб'єктів господарювання, за напрямом регулювання поділяють на:

- 1) законодавчі, виконавчі та судові органи влади;
- 2) законодавчі, виконавчі та правоохоронні органи влади;

- 3) контрольні та наглядові, правоохоронні, розвідувальні, науково-освітні органи влади;
- 4) законодавчі, виконавчі, контрольні та розвідувальні органи влади.

5. Пропозиції Президенту України щодо проекту Закону України про Державний бюджет України за статтями, пов'язаними із гарантуванням національної безпеки та оборони України подає:

- 1) Служба зовнішньої розвідки;
- 2) Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку;
- 3) Рада національної безпеки і оборони України;
- 4) немає правильної відповіді.

КЛЮЧІ ВІДПОВІДЕЙ ДО ТЕСТІВ

Розділ 1:

Номер тесту	1	2	3	4	5
Правильна відповідь	2	3	2	2	1

Розділ 2:

Номер тесту	1	2	3	4	5
Правильна відповідь	2	1	1	4	4

Розділ 3:

Номер тесту	1	2	3	4	5
Правильна відповідь	1	2	1	2	1

Розділ 4:

Номер тесту	1	2	3	4	5
Правильна відповідь	1	1	1	4	3

Розділ 5:

Номер тесту	1	2	3	4	5
Правильна відповідь	1	4	2	4	1

Розділ 6:

Номер тесту	1	2	3	4	5
Правильна відповідь	2	4	4	3	4

Розділ 7:

Номер тесту	1	2	3	4	5
Правильна відповідь	1	2	4	3	4

Ключі відповідей до тестів

Розділ 8:

Номер тесту	1	2	3	4	5
Правильна відповідь	2	4	4	4	1

Розділ 9:

Номер тесту	1	2	3	4	5
Правильна відповідь	1	2	4	4	3

Розділ 10:

Номер тесту	1	2	3	4	5
Правильна відповідь	2	2	1	3	3

Список рекомендованої літератури

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році”. – К. : НІСД, 2017. – 928 с.
2. Антикризисне фінансове управління в системі суб’єктів економічної діяльності : методи та інструменти оцінювання : [монографія] / В. В. Коваленко, М. В. Суганяка, В. І. Фучеджи. – Одеса : Атлант, 2013. – 458 с.
3. Антипов В. І. Тіньова економіка та економічна злочинність : світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення) / В. І. Антипов. – Вінниця : ДП ДКФ, 2006. – 1040 с.
4. Банківська система : [підручник] / М. І. Крупка, Є. М. Андрущак, Н. Г. Пайтра [та ін.] ; [за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки]. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 556 с.
5. Барановський О. І. “Відмивання” грошей : сутність та шляхи запобігання / О. І. Барановський – Х. : Форт, 2003. – 472 с.
6. Барановський О. І. Фінансова безпека : [монографія] / О. І. Барановський; Інститут економічного прогнозування. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.
7. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : [монографія] / О. І. Барановський. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 759 с.
8. Бельченко О. А. Хозяйственный механизм реализации экономических интересов субъектов экономики как фактор эффективного развития производства / О. А. Бельченко, А. В. Саяпин // Соц.-экон. явления и процессы. – 2011. – № 12. – С. 31.
9. Бережний Я. В. Перспективи забезпечення прав власності як підґрунтя для розвитку підприємницької діяльності в Україні / Я. В. Бережний // Аналітична записка. – Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. – 2012. – № 39 (Серія “Економіка”).
10. Берлач Ю. А. Адміністративно-правове забезпечення протидії рейдерству в Україні : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.07 / Ю. А. Берлач. – Запоріжжя, 2014. – 205 с.

11. Бизнес-словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://www.businessvoc.ru/indexWords.asp?theme=&search=&find=к&Rating=False&PageNo=16&dateAdd=False>.
12. Біляк Ю. В. Специфіка корпоративного рейдерства як процес отримання юридичного та фізичного контролю над майном, бізнесом проти волі власника підприємства / Ю. В. Біляк // Ефективна економіка. – 2013. – № 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_5_41.
13. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – Киев : Ника-Центр; Эльга, 2004. – 784 с.
14. Варналій З. С. Економічна безпека України : проблеми та пріоритети зміцнення : [монографія] / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.
15. Варналій З. С. Основні форми та шляхи протидії інституціональним деформаціям фінансової безпеки України / З. С. Варналій // Фінансова безпека в системі забезпечення національних інтересів : проблеми та перспективи : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 квітня 2012 р. – Полтава : ПолтНТУ, 2012. – 184 с.
16. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України / З. С. Варналій // Вісник Вінницького політехн. ін-ту. – 2014. – № 1. – С. 48.
17. Варналій З. С., Живко З. Б. Роль державних інституцій в удосконаленні державного регулювання у сфері протидії рейдерству / Варналій З. С., Живко З. Б. // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2014. – Випуск № 154. – С. 12.
18. Всесвітній огляд економічних злочинів РwC. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.pwc.com/ua/uk/press-room/assets/gecs_ukraine_ua.pdf.
19. Гарагонич О. В. Етапи рейдерського захоплення акціонерних товариств / О. В. Гарагонич // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 3(28). – С. 27–28.
20. Глуценко О. О. Поняття регуляторної політики стримування нелегального підприємництва / О. О. Глуценко // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2009. – Вип. 5. – С. 15–20.
21. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
22. Дмитренко Е. С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки

Список рекомендованої літератури

- України : [монографія] / Е. С. Дмитренко. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 591 с.
23. Дмитриев А. В. Введение в общую теорию конфликтов / А. В. Дмитриев, В. Н. Кудрявцев, С. Н. Кудрявцев. – М., 1993. – 240 с.
24. Дмитрієв І. А. Управління ризиком рейдерського захоплення підприємства [монографія] / І. А. Дмитрієв, В. Ю. Нестеренко. – Х. : ХНАДУ, 2011. – 178 с.
25. Друзін Р. В. Засади забезпечення протидії недружньому злиттю і поглинанню підприємств / Р. В. Друзін // Фінанси, банки, інвестиції: наук. вісник. – 2013. – № 5. – С. 36.
26. Економічна безпека : [навч. посібник] / [за ред. З. С. Варналія]. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
27. Економічна теорія : Політекономія : [підручник] / [за ред. В. Д. Базилевича]. – К. : Знання-Прес, 2001. – С. 51.
28. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави : національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 309 с.
29. Єрмошенко М. М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : [монографія] / М. М. Єрмошенко, К. С. Горячева. – К.: Національна академія управління, 2010. – 231 с.
30. Єфименко А. Рейдерство або ринок контролю / А. Єфименко // Економічний часопис-XXI 7-8(2)'2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3072>.
31. Жабинець О. Й. Захист інформації та інформаційна безпека страхових компаній / О. Й. Жабинець // Економічний часопис-XXI 7-8(2)'2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://soskin.info/userfiles/file/2014/7-8_2014/7-8_2/Zhabynets.pdf.
32. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : [монографія] / Я. А. Жаліло. – К.: НІСД, 2003. – 368 с.
33. Журавель М. Ю. Формування системи показників оцінки рівня інформаційної безпеки підприємства / М. Ю. Журавель, Т. В. Полозова, О. В. Стороженко // Вісник економіки, транспорту і промисловості. – 2011. – № 33. – С. 171–176.
34. Загорельська Т. Ю. Управління фінансовими ризиками на рівні підприємства / Т. Ю. Загорельська // Вісник Хмельницького ун-ту. – 2009. – № 3. – Т. 1. – С.168– 173. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009_3_1/pdf/168-173.pdf.

35. Задірака В. К. Методи захисту фінансової інформації : [навч. посібник] / В. К. Задірака, О. С. Олексюк. – К. : Вища шк., 2000. – 460 с.
36. Звіт Асоціації сертифікованих спеціалістів по розслідуванню шахрайств. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.acfe.com/>.
37. Звіт Міністерства юстиції України про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції у 2012 році // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 78. – С. 13–16.
38. Зеркалов Д. В. Антирейдер : [пособие] / Д. В. Зеркалов. – Киев : Дакор, КНТ, Основа, 2007. – 224 с.
39. Зеркалов Д. В. Рейдеры : [пособие] / Д. В. Зеркалов. – Киев : КНТ, 2007. – 188 с.
40. Зеркалов Д. В. Рейдерство : [монографія] / Д. В. Зеркалов. – К. : Основа, 2011. – 272 с.
41. Іоргачова М. І. Корпоративні конфлікти в Україні : основні їх види та значущість / М. І. Іоргачова // Вісник НУ “Львів. політехніка”. – 2011. – № 698. – С. 170–180.
42. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12–19.
43. Каменський Д. В. Кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані з банкрутством, в Україні та США / Д. В. Каменський // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 2(3). – С. 237–249.
44. Канапухин П. А. Система экономических интересов и их роль в мотивационном механизме / П. А. Канапухин, Ю. А. Хаустов // Вестник ВГУ. Серия экономика и управление. – 2004. – № 2. – С. 11–21.
45. Карачарова К. А. Методи прогнозування фінансової неспроможності підприємства / К. А. Карачарова // Екон. аналіз. – 2015. – Т. 21, № 1. – С. 292–297.
46. Климко Т. Ю. Корпоративне шахрайство : реалії сучасності / Т. Ю. Климко, О. О. Мельник // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. економіка. – 2015. – Вип. 2. – С. 185–190. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/images/pubs/46/1/46_33.pdf.
47. Коваленко В. В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом,

Список рекомендованої літератури

- та фінансуванню тероризму : [монографія] / В. В. Коваленко, С. О. Дмитров, А. В. Єжов. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 112 с.
48. Кодекс України про адміністративні правопорушення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
49. Козлова Т. В. Порівняльний аналіз законодавства країн ЄС і України щодо примусового відчуження земельних ділянок / Т. В. Козлова, М. Е. Балицька // Стратегія розвитку України. – 2014. – № 1. – С. 95. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/SR/article/download/7133/7978>.
50. Кондрат І. Ю. Тіньова економіка: сутність та сучасний стан в Україні / І. Ю. Кондрат, Т. П. Миндюк // Наук. вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.2. – С. 186–190.
51. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
52. Копитко М. І. Особливості процесу тіньової діяльності промислових підприємств / М. І. Копитко // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 9 (147). – С. 105.
53. Корнєєв В. В. Легалізація капіталу при користуванні послугами фінансових посередників / В. В. Корнєєв // Фінанси України. – 2003. – № 9. – С. 16–20.
54. Корнєєв В. В. Повноваження та відповідальність вищих органів корпоративного управління в акціонерному товаристві / В. В. Корнєєв // Бізнес Інформ. – 2009. – № 9. – С. 141–144.
55. Корнєєв В. В. Операції на фінансових ринках і загрози реальній економіці / В. В. Корнєєв // Стратегічна панорама. – 2001. – № 1. – С. 120–126.
56. Корпоративные конфликты : Причины их возникновения и способы преодоления / Г. В. Алексеев, А. Д. Бобрышев, Е. Н. Боханова и др. ; [под ред. А. С. Семенова, Ю. С. Сизова]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 298 с.
57. Кравченко М. В. Тіньова економіка як самоорганізоване явище в системі соціально-економічних відносин суспільства : підходи до вивчення / М. В. Кравченко // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2012. – № 2 (42). – С. 36–41. [Електрон-

- ний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/42/12kmvpdv.pdf/>.
58. Кримінальний Кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
59. Кришевич О. В. Доведення до банкрутства: кримінально-правовий аспект та розмежування з шахрайством / О. В. Кришевич, І. О. Рощина // Юрид. вісник. – 2015. – Вип. 1(34). – С. 143–147.
60. Крупка М. І. Фінансово-економічні аспекти безпеки інноваційного підприємництва / М. І. Крупка // Економічна безпека України : внутрішні та зовнішні чинники / [за заг. ред. Я. Й. Малика]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – С. 107–123.
61. Леонов Н. И. Психология делового общения: [учеб. пособие]. – М. : Изд-во МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2002. – 216 с.
62. Литвак О. Проблема рейдерства очима кримінолога і цивіліста / О. Литвак, І. Кучеренко // Вісник Нац. академії прокуратури України. – 2010. – № 3(19). – С. 40–44.
63. Лоуренс Дж. Питер. Принцип Питера, или Почему дела всегда идут вкривь и вкось / Дж. Питер Лоуренс. – Минск : Попурри, 2003. – 256 с.
64. Маренич А. І. Виявлення та запобігання загроз кадровій безпеці / А. І. Маренич, Н. Г. Мехеда // Фінансовий простір. – 2011. – № 3(3).
65. Маслова М. Є. Грінмейлінг як особливий вид поглинання компаній / М. Є. Маслова // Наук. записки. – 2007. – Т. 64. – С. 20–24.
66. Медведєва І. Б. Діагностування безпеки промислового підприємства у трирівневій системі фінансових відносин : [монографія] / І. Б. Медведєва, М. Ю. Погосова. – Х. : Вид-во ХНЕУ, 2011. – 262 с.
67. Методичні рекомендації на тему: “Сучасний стан і характеристика рейдерства в Україні” / Голосіївське районне управління юстиції у м. Києві. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : golos.kievcity.gov.ua/files/2015/5/22/reyderstvo.doc.
68. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджені наказом Міністерства економіки України № 14 від 19 січня 2006 р.
69. Михальчишина Л. Г. Внутрішній аудит у запобіганні помилок і шахрайства на підприємстві / Л. Г. Михальчишина, В. В. Калашник // Збірник наук. праць ВНАУ. Сер. екон. науки. – 2012. – № 2(64). – С. 95–96.

Список рекомендованої літератури

70. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення. Затверджені Пленарним засіданням FATF 16.02.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf.
71. Мізік Ю. І. Навмисне банкрутство підприємств як загроза фінансово-економічній безпеці / Ю. І. Мізік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/32174/1/45.pdf>.
72. Мойсеєнко І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : [навч. посібник] / І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко. – Львів : Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2011. – 380 с.
73. Молодик В. В. Прокурорський нагляд за додержанням законодавства в сфері захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності та протидії рейдерству : [наук.-практ. посібник] / В. В. Молодик, О. О. Седлецький, О. З. Гладун. – К. : Алерта, 2013. – 144 с.
74. Нестеренко В. Ю. Рейдерство в Україні: оцінка сучасного стану, причини та перспективи розвитку / В. Ю. Нестеренко // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2011. – № 1. – С. 20–23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pirpr_2011_1_6.pdf.
75. Новікова К. І. Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку держави // К. І. Новікова, А. В. Ільїна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Dtr_ep/2011_4/files/EC411/_07/pdf.
76. Онищенко С. В. Міжнародний досвід боротьби з тінізацією економіки в умовах глобалізації / С. В. Онищенко, І. Е. Лапінський // Ефективна економіка. – 2013. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_76.
77. Орлов В. Ф. Психологія конфлікту : [навч.-метод. посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання] / В. Ф. Орлов, О. М. Отич, О. О. Фурса. – К. : ДЕТУТ, 2008. – 422 с.
78. Осипенко О. Современный корпоративный конфликт (природа, границы, разновидности, способы регулирования) / О. Осипенко // Вопросы экономики. – 2003. – № 10. – С. 54–56.
79. Офіційна веб-сторінка Ernst & Young. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ey.com/ua/uk/home>.

80. Офіційна веб-сторінка Transparency International. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ti-ukraine.org/about>.
81. Патюта І. М. Сучасні схеми і підходи до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом у банківському секторі України / І. М. Патюта // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 6(132). – С. 264.
82. Підхомний О. М. Фінансова безпека України в умовах глобалізації : [монографія] / О. М. Підхомний. – Львів : СПОЛОМ, 2012. – 360 с.
83. Підхомний О. М. Нелегальне підприємництво та фінансова система України в умовах глобалізації : [монографія] / О. М. Підхомний, О. О. Глущенко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 348 с.
84. Підхомний О. М. Фінансова безпека України : інструменти і стратегії формування : [монографія] / О. М. Підхомний. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 320 с.
85. Податковий кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
86. Політична економія : [навч. посібник] / К. Т.Кривенко, В. С. Савчук, О. О. Беляєв [та ін.] ; [за ред. д-ра екон. наук, проф. К. Т. Кривенка]. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 50.
87. Пояснювальна записка до проекту Кодексу України з процедур банкрутства від 26.02.2018 № 8060. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
88. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності : Закон України № 1666–VIII від 06.10.2016.
89. Про аудиторську діяльність : Закон України № 3125-XII від 22.04.1993. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
90. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121III від 07.12.2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
91. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України № 2343-XII від 14.05.1992. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.

Список рекомендованої літератури

92. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України № 1952-IV від 01.07.2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>.
93. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України № 755-IV від 15.05.2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.
94. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку : Указ Президента України № 1063/2011 від 23.11.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011>.
95. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : Указ Президента України № 1070/2011 від 23.11.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1070/2011>.
96. Про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України № 236 від 21.05.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>.
97. Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України : Указ Президента України № 634/2011 від 31.05.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/634/2011>.
98. Про електронний цифровий підпис : Закон України № 852-IV від 22.05.2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/852-15>.
99. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України № 851-IV від 22.05.2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
100. Про запобігання корупції : Закон України № 1700-VII від 14.10.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
101. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України № 1702-VII від 14.10.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.

102. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : Постанова Кабінету Міністрів України № 537 від 29.07.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-п#n2>.
103. Про затвердження Порядку проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, та підготовки на запити суду, прокуратури або іншого уповноваженого органу висновків про наявність ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства : Наказ Міністерства юстиції України №327/5 від 26.02.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0331-13>.
104. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України № 236/96 від 07.06.1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>.
105. Про захист економічної конкуренції : Закон України № 2210-III від 11.01.2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
106. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України № 80/94 від 05.07.1994. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
107. Про інформацію : Закон України № 2657-XII від 02.10.1992. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
108. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України № 1698-VII від 14.10.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
109. Про Національний банк України : Закон України № 679-XIV від 20.05.1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
110. Про розвідувальні органи України : Закон України № 2331-III від 22.03.2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2331-14>.
111. Про Національну поліцію : Закон України № 580-VIII від 02.07.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

Список рекомендованої літератури

112. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України № 2135-ХІІ від 18.02.1992. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
113. Про основи національної безпеки України : Закон України № 964-IV від 19.06.2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
114. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України № 2939-ХІІ від 26.01.1993. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
115. Про Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента України № 446/2011 від 08.04.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>.
116. Про посилення протидії рейдерству : Указ Президента України № 313/2014 від 19.03.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/313/2014>.
117. Про прокуратуру : Закон України № 1697-VII від 14.10.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
118. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України № 183/98-ВР від 05.03.1998. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>.
119. Про Службу безпеки України : Закон України № 2229-ХІІ від 25.03.1992. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
120. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України” : Указ Президента України № 287/2015 від 26.05.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
121. Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1407-р від 30.12.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80>.

122. Пустовійт Р. Ф. Причини та засоби протидії конфліктам інтересів у фінансовій сфері / Р. Ф. Пустовійт // Наук. праці ДонНТУ. Сер. екон. – 2011. – Вип. 40-3. – С. 63. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cibs.ck.ua/rs/scien/spub/pustoviyt7.pdf>.
123. Равен Дж. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / Дж. Равен ; пер. с англ. – М. : Когито-Центр, 2002. – 396 с.
124. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 480 с.
125. Свириденко В. М. Про конфлікти у сфері оподаткування : теоретико-правовий аспект / В. М. Свириденко // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 57. – С. 535–543. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_57_80.
126. Сервіс моніторингу реєстраційних даних українських компаній та судового реєстру для захисту від рейдерських захоплень і контролю контрагентів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://opendatabot.com/blog/31-bankruptcy>.
127. Словарь иностранных слов. – М., 1964. – 635 с.
128. Соколова Л. В. Науково-методичний підхід до аналізу ознак банкрутства енергогенеруючих підприємств / Л. В. Соколова, О. В. Колісник // Наук. вісник Херсон. ун-ту. Сер. екон. науки. – 2016. – Вип. 16, ч. 4. – С. 7.
129. Судакова О. І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства / О. І. Судакова // Економічний простір. – 2008. – № 9. – С. 142.
130. Тенденції тіньової економіки в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiiEkonomiki>.
131. Тіньова економіка в Україні : масштаби та напрямки подолання / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов [та ін.] ; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 31 с.
132. Тіньова економіка в Україні : причини та шляхи подолання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.
133. Тіньова економіка : сутність, особливості та шляхи легалізації / [за ред. З. С. Варналія]. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.

Список рекомендованої літератури

134. Толковый словарь русского языка : В 4 т. / [под ред. Д. Н. Ушакова]. – М. : Гос. ин-т “Сов. энцикл.”; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL: <http://slovari.yandex.ru/dict/ushakov/>.
135. Томма Р. П. Поняття та наслідки фіктивного банкрутства як заходу економічної відповідальності господарюючого суб'єкта / Р. П. Томма, О. О. Шевчук // Наук. вісник Міжнар. гуманітар. ун-ту. Сер. юриспруденція. – 2015. – № 15, т. 2. – С. 65–67.
136. ТОП найкорумпованіших державних структур на думку українців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tns-ua.com/news/top-samyih-korruptirovannyih-gosudarstvennyih-struktur-po-mneniyu-ukraintsev>.
137. Урбанович А. А. Психология управления : [учеб. пособие] / А. А. Урбанович. – Минск : Харвест, 2005. – 640 с.
138. Фінанси в трансформаційній економіці України : [навч. посібник] / [за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 614 с.
139. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : [монографія] / А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський [та ін.] ; [за заг. ред. А. О. Єпіфанова]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. – 295 с.
140. Фіскально-бюджетні механізми забезпечення фінансової безпеки держави: колективна монографія / Г. Я. Аніловська, М. Й. Штангрет [та ін.] ; [за ред. Г. Я. Аніловської та М. Й. Штангрета]. – Львів : СПОЛОМ, 2012. – 464 с.
141. Хеффернан М. 10 ознак, що компанії загрожує крах / М. Хеффернан. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.prostoy.ru/1494.html>.
142. Холод В. В., Резнікова Л. С. Корпоративні конфлікти та шляхи їх подолання / В. В. Холод, Л. С. Резнікова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>.
143. Чайка Г. Л. Культура ділового спілкування менеджера / Г. Л. Чайка. – К. : Знання, 2005. – 442 с.
144. Чеберяк П. П. Наукова розробленість проблемних питань розслідування справ про банкрутство / П. П. Чеберяк // Адвокат. – 2011. – №12 (135).
145. Чернишов Г. М. До питання про визначення фінансового шахрайства / Г. М. Чернишов // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. право. – 2014. – Вип. 26. – С. 230–234. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_26_61.

146. Чернявський С. С. Становлення та розвиток інституту банківської неспроможності: історико-правовий аспект / С. С. Чернявський // Наук. вісник Нац. академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 5. – С. 282–296.
147. Шварц І. В. Адаптація українського законодавства до світових тенденцій регулювання банкрутства / І. В. Шварц, О. В. Безсмертна, Н. М. Тарасюк // Вісник СумДУ. Сер. екон. науки. – 2015. – №123.
148. Шевелюхіна А. М. Можливості бухгалтерського обліку у протидії фінансовому шахрайству / А. М. Шевелюхіна // Фінанси, облік і аудит. 2012. – № 19. – С. 388.
149. Шматковська Т. О. Тіньова економіка: дефініція, структура, причини виникнення та шляхи мінімізації / Т. О. Шматковська, І. В. Тверда // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 1. – С. 177– 185. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_eco_2014_1_23.
150. Шульга І. П. Роль інсайдерської інформації у забезпеченні економічної безпеки акціонерних товариств / І. П. Шульга // Інвестиції : практика та досвід. – 2010. – №17. – С. 36–40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2010/10.pdf.
151. Юрченко О. М. Рейдерство в Україні / О. М. Юрченко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 2 (28). – С. 81–82.
152. Яструбецька Л. С. Інституційні основи стратегії фінансової безпеки України / Л. С. Яструбецька, О. М. Підхормний // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2010. – Вип. 6, т. 2. – С. 175–182.
153. Яструбецька Л. С. Особливості забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання в умовах кризи / Л. С. Яструбецька, О. М. Підхормний // Формування ринкової економіки в Україні. – 2010. – Вип. 21. – С. 464–468.
154. Яструбецька Л. С. Управління фінансовою безпекою господарських структур: суб'єктно-об'єктний підхід / Л. С. Яструбецька, В. О. Яструбецький, О. М. Марченко // Формування ринкової економіки в Україні. – 2011. – Вип. 23, ч. 2. – С. 356–363.
155. Яструбецька Л. С. Класифікація загроз фінансовій безпеці підприємницьких структур / Л. С. Яструбецька, В. О. Яструбецький // Формування ринкової економіки в Україні. – 2011. – Вип. 24. – С. 426–430.

Список рекомендованої літератури

156. Яструбецька Л. С. Фінансова компетентність як чинник безпеки суб'єктів господарювання / Л. С. Яструбецька, В. О. Яструбецький, О. М. Підхомний // Наук. вісник Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. Сер. екон. – 2011. – Вип. 2. – С. 210–219.
157. Яструбецька Л. С. Індикатори оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання / Л. С. Яструбецька, О. М. Підхомний // Екон. науки. Серія “Облік і фінанси”. – 2007. – Вип. 4 (16), ч. 2. – С. 73–80.
158. Яструбецька Л. С. Формування страхового резерву грошових коштів в системі заходів підвищення рівня фінансової безпеки промислових підприємств / Л. С. Яструбецька // Формування ринкової економіки в Україні. – 2012. – Вип. 26, ч. 2. – С. 324–331.
159. Яструбецька Л. С. Захист інформації в системі управління фінансовою безпекою підприємств / Л. С. Яструбецька, В. О. Яструбецький // Формування ринкової економіки в Україні. – 2013. – Вип. 29, ч. 2. – С. 292–298.
160. Яструбецька Л. С. Рейдерство як загроза фінансовій безпеці суб'єктів господарювання в Україні / Л. С. Яструбецька, О. М. Терешко // Формування ринкової економіки в Україні. – 2016. – Вип. 35, ч. 2. – С. 317–322.
161. Яструбецька Л. С. Нелегальне банкрутство як системна проблема фінансової безпеки суб'єктів господарювання в Україні / Л. С. Яструбецька // Формування ринкової економіки в Україні: зб. наук. праць – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2017. Випуск 37 (Ч2). – С. 260–263.
162. Яструбецька Л. С. Тіньова економічна діяльність як загроза фінансовій безпеці України / Л. С. Яструбецька // Формування ринкової економіки в Україні: зб. наук. праць – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2018. Вип. 40. Ч. 2. С. 217–224
163. Яструбецька Л. С. Особливості організації рейдерських захоплень підприємств в Україні / Л. С. Яструбецька // Економіка та суспільство. – 2017. – №9. – С. 1107–1112. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://economyandsociety.in.ua>
164. The International Property Rights Index [Electronic resource]. – Mode of access : <http://internationalpropertyrightsindex.org>.
165. The Global Competitiveness Report 2013-2014 Index. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://reports.weforum.org/the-global-competitiveness-report-2013-2014/>.

ДОДАТОК А

Таблиця А1

*Перелік суб'єктів господарювання,
що зазнали рейдерського нападу*

Номер з/п	ГАЛУЗЬ ГОСПО- ДАРСТВА	СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ
1	2	3
1	ПРОМИСЛО- ВІСТЬ, у тому числі:	
1.1	ЕЛЕКТРОЕНЕР- ГЕТИКА	ПАТ "Київенерго", ПАТ "Львівобленерго", ПАТ "Полтаваобленерго", ПАТ "Чернігівобле- нерго", ПАТ "Сумиобленерго", ПАТ "ДТЕК "Дніпрообленерго", ПАТ "Прикарпаттяoble- нерго"
1.2	ПАЛИВНА ПРО- МИСЛОВІСТЬ	ПАТ "Укргазвидобування", ДП "Волиньторф"
1.3	ЧОРНА МЕТА- ЛУРГІЯ	ПАТ "Запорізький завод феросплавів", ВАТ "Кременчуцький сталеливарний завод", ПАТ "Стальканат-селур", ВАТ "Полтавський гірни- чо-збагачувальний комбінат", Нікопольський завод феросплавів, ВАТ "Кременчуцький завод технічного вуглецю", ВАТ "Київметало- пром", ЗАТ "Рівненський ливарний завод", ВАТ "Маріупольський металургійний комбі- нат імені Ілліча"
1.4	ХІМІЧНА І НАФ- ТОХІМІЧНА ПРОМИСЛО- ВІСТЬ	ПАТ "Азот", ПрАТ "Росава"
1.5	ХІМІКО-ФАР- МАЦЕВТИЧНА ПРОМИСЛО- ВІСТЬ	ЗАТ "Фармацевтична фірма "Дарниця", ЗАТ НВЦ "Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод", Корпорація "Артеріум", ВАТ "Фар- мак", ТОВ "Фарма Старт", ВАТ "Інтерхім", ВАТ "Біофарма", ВАТ "Індар", ТОВ "Біостиму- лятор", ВАТ "Дніпрофарм"

Продовження табл. А1

1	2	3
1.6	МАШИНОБУДУВАННЯ ТА МЕТАЛООБРОБКА	ПрАТ "АТЕК", ПАТ "Миколаївський суднобудівний завод "Океан", ТОВ "Механістичний завод "Сонет", ДП "Балаклавський судноремонтний завод, "Металіст" (ліквідований 2009 р.), ПАТ "Електроприлад", КП "Київтрактордеталь" ім. Івана Лепса (нині – ТОВ "Виробниче підприємство "КТД", не функціонує), ПАТ "Харківський ордена Знак пошани машинобудівний завод "Червоний жовтень", ПАТ "Дрогобицький машинобудівний завод", ДП "Завод "Арсенал" (нині не функціонує), ДП "Київський авіаційний завод "Авіант" (нині – ДП "Серійний завод "Антонов", філія ДП "Антонов"), ПАТ НВП "Більшовик", ПрАТ "Ремонтно-механічний завод "Модуль", ПАТ "Дуганськтепловоз", ПАТ "Турбоатом", ВАТ "Кранобудівна фірма "Стріла", Стаханівський вагонобудівний завод, Одеський автозбірний завод, ПАТ "Автокраз", ПАТ "Квазар"
1.7	ПРОМИСЛОВІСТЬ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ	ВАТ "Коростенський щебзавод", ВАТ "Броварський завод будівельних конструкцій"
1.8	ХАРЧОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ, у тому числі:	
1.8.1	Цукрова	Бабино-томахівський цукровий завод, ВАТ "Кирнасівський цукровий завод"
1.8.2	Хлібопекарна	ПАТ "Житомирхліб", ВАТ "Сумський хлібокомбінат"
1.8.3	Кондитерська	ЗАТ "Житомирські ласощі", ЗАТ "Одеса-кондитер"
1.8.4	Масложирова	ПАТ "Комбінат Придніпровський", ТОВ "Дніпропетровський олійноекстраційний завод "Олейна", АПК "Кернел"
1.8.5	Лікєро-горілочна	ДП "Українська горілочна компанія "Nemiroff", ПАТ "Дім марочних коньяків "Таврія"

Додатки

Закінчення табл. А1

1	2	3
1.8.6	Пивоварна	ЗАТ “Оболонь”
1.8.7	Виробництво безалкогольних напоїв	І.Д.С. Груп Юкрейн, СП “Вітмарк-Україна”
1.8.8	Плодоовочеконсервна	ГК “Вітмарк”
1.8.9	М’ясна	ВАТ “Пирятинський м’ясокомбінат”, ВАТ “Івано-Франківський м’ясокомбінат”, ВАТ “Ватутінський м’ясокомбінат”, ВАТ “Ніжинський м’ясокомбінат”, ТОВ “Бахмач-м’ясо”, ТОВ “Головенківське плюс”
1.8.10	Борошномельно-круп’яна і комбікормова	ПАТ “Дніпромлин”, Сокілецький млин
2	СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО	ВАТ “Луцьке РТП”, ВАТ “Агрофірма “Провесінь”, СГ ТОВ “Україна”, ТОВ “Агрофірма Корнацьких”, ТОВ “Ківшовата-Агро”, ДП СП “Іллінецьке”
3	ТРАНСПОРТ	АСК “Укррічфлот”, ТОВ “Блек Сі Шіпінг Сервіс”
4	БУДІВНИЦТВО	ВАТ “Імтокс”
5	ВНУТРІШНЯ ТОРГІВЛЯ	Епіцентр, ТОВ “Книгарня Сяйво”, ГК “АІС”, ТВК “Глобус”, Фокстрот
6	ФІНАНСИ, КРЕДИТ ТА СТРАХУВАННЯ	Оранта НАСК, ПАТ АБ Укргазбанк, ПАТ “Промінвестбанк”, АТ “Банк “Фінанси і кредит”
7	ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО	ПАТ “АК “Київводоканал”, МКП “Херсонський водоканал”
8	ОХОРОНА ЗДОРОВ’Я	ТОВ “Моршинський санаторій “Пролісок”, АТ “Приазовкурорт”, ТОВ “База відпочинку “Захар Беркут”
9	КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО	Телеканал “Тві”, ТОВ “ТРК Студія 1+1”, ПрАТ “ТРК “Фора”, А-ба-ба-га-ла-ма-га, газета “Літературний Львів”, ТОВ “Знання”

ДОДАТОК Б

Таблиця Б1

Індикатори інформаційної безпеки [32, с. 171–176]

Індикатор інформаційної безпеки	Розрахункова формула	Умовні позначення	Можливе порогове значення
1	2	3	4
Оцінка програмно-технічної захищеності інформації			
Коефіцієнт технічного захисту інформації (Кт.з)	$K_{т.з} = I_{анв}$	$I_{анв}$ – кількість невідвернутих інформаційних атак, од.	Зменшення
Коефіцієнт фінансового захисту інформації (Кф.з)	$K_{ф.з} = \frac{B_{з.ін}}{B_{пр.ін}}$	$B_{з.ін}$ – витрати на захист інформаційних ресурсів, грн.; $B_{пр.ін}$ – витрати на придбання інформаційних ресурсів	0, 15, зростання
Коефіцієнт фінансування інформаційних служб підприємства (Кфін)	$K_{фін} = \frac{B_{фін}}{B_{з}}$	$B_{фін}$ – витрати на фінансування інформаційних служб підприємства, грн.; $B_{з}$ – загальні витрати підприємства, грн.	0,05–0,15, зростання
Коефіцієнт програмної захищеності інформації (Кп.з)	$K_{п.з} = \frac{Ч_{б.ф}}{Ч_{н.ф}}$	$Ч_{б.ф}$ – час безперебійного функціонування корпоративної інформаційної системи, год.; $Ч_{н.ф}$ – нормативний час функціонування корпоративної інформаційної системи, год.	1, зростання

1	2	3	4
Оцінка інформації, яку надають особам, що ухвалюють рішення			
Коефіцієнт повноти інформації (Кп.ін)	$K_{п.ін} = \frac{I_{н.}}{I_{необ.}}$	$I_{н.}$ – обсяг інформації, що є в розпорядженні %; $I_{необ.}$ – обсяг інформації, необхідної для ухвалення обґрунтованого рішення, %	1, зменшення
Коефіцієнт своєчасності надання інформації (Ксн.ін)	$K_{сн.ін} = \frac{I_{с.н.}}{I_{необ.}}$	$I_{с.н.}$ – обсяг своєчасно наданої інформації, % $I_{необ.}$ – обсяг інформації, необхідної для ухвалення обґрунтованого рішення, %	1, зростання
Коефіцієнт надійності інформації (Кн.ін)	$K_{н.ін} = \frac{I_{н.д.}}{I_{з.н.}}$	$I_{н.д.}$ – обсяг інформації, наданої з надійних джерел, %; $I_{з.н.}$ – загальний обсяг наданої інформації, %	1, зростання
Коефіцієнт правової захищеності інформації (Кпр.з)	$K_{пр.з} = \frac{I}{I_{юр.з}}$	I – обсяг інформації, розголошення якої може спричинити негативні наслідки для підприємства, %; $I_{юр.з}$ – загальний обсяг юридично захищеної інформації, %	1, зменшення
Оцінка інформаційної надійності персоналу			
Коефіцієнт надійності персоналу, що забезпечує інформаційну безпеку підприємства (Кн.п)	$K_{н.п} = \frac{\mathcal{CПз.зв.} - \mathcal{CПз.ит}}{\mathcal{CПз.зв.}}$	$\mathcal{CПз.ит.}$ – кількість працівників, звільнених з причини витоку інформації, осіб; $\mathcal{CПз.зв.}$ – загальна кількість звільнених працівників, осіб	1, зростання

Закінчення табл. Б1

1	2	3	4
Коефіцієнт підготовленості персоналу до розпізнавання загроз (Кп.п)	$K_{п.п} = \frac{Ч_Б - Ч_н}{Ч_Б}$	ЧПп – кількість працівників, ненавмисні дії яких призвели до витоку інформації, осіб; ЧПз – загальна кількість працівників, що мають доступ до закритої інформації, осіб	1, зростання
Коефіцієнт досвіду роботи персоналу, що забезпечує інформаційну безпеку підприємства (Кд.р)	$K_{д.р.} = \frac{ЧП1}{ЧПз}$	ЧП1 – кількість працівників, які мають доступ до комерційної таємниці і працюють більше одного року, осіб; ЧПз – загальна кількість працівників, що мають доступ до комерційної інформації, осіб	1, зростання

ДОДАТОК В

Таблиця В1

Фінансові показники для оцінки фінансової безпеки суб'єкта господарювання на підставі аналізу його фінансового стану

Номер з/п	Показники	Алгоритм розрахунку
1	2	3
Показники ліквідності та платоспроможності		
1	Коефіцієнт покриття поточний	Поточні активи / поточні зобов'язання
2	Коефіцієнт покриття загальний	Гроші та їхні еквіваленти + деб. заборгованість / короткотермінові позикові кошти
3	Коефіцієнт швидкої ліквідності	Гроші та їхні еквіваленти / поточні зобов'язання
4	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Гроші / поточні зобов'язання
Показники фінансової стійкості та стабільності		
1	Коефіцієнт автономії	Власні кошти / майно підприємств
2	Коефіцієнт співвідношення власних і позикових коштів	Позикові кошти / власні кошти
3	Коефіцієнт маневреності власних коштів	Власні кошти + довготермінові кредити + довготермінові позики – оборотні активи / власні кошти + довготермінові кредити + довготермінові позики
4	Коефіцієнт концентрації власного капіталу	Власний капітал / активи
5	Коефіцієнт фінансової залежності	Активи / власний капітал
Показники ділової активності		
1	Загальна оборотність капіталу	Виторг від реалізації продукції / підсумок балансу
2	Оборотність готової продукції	Виторг від реалізації / підсумок II та III розділів активу балансу

Закінчення табл. В1

1	2	3
3	Оборотність дебіторської заборгованості	Виторг від реалізації продукції / дебіторська заборгованість
4	Оборотність кредиторської заборгованості	Виторг від реалізації продукції / кредиторська заборгованість
5	Оборотність власного капіталу	Виторг від реалізації продукції / підсумок I розділу пасиву балансу
Показники оцінки майнового стану		
1	Коефіцієнт зношення основних засобів	Зношення / вартість основних засобів за балансом
2	Коефіцієнт оновлення основних засобів	Балансова вартість основних засобів, які надійшли за аналізований період / балансова вартість основних засобів на кінець аналізованого періоду
3	Коефіцієнт вибуття основних засобів	Балансова вартість основних засобів, які вибули в аналізований період / балансова вартість основних засобів на початок аналізованого періоду
Показники прибутковості		
1	Прибутковість інвестицій у звичайні акції	(Прибуток від звичайної діяльності після сплати податків та дивідендів на привілейовані акції / зобов'язання перед акціонерами – загальна вартість акцій) * 100 %
2	Прибутковість активів	(Прибуток від звичайної діяльності після сплати податків та дивідендів на привілейовані акції / усього активів – нематеріальні активи) * 100 %
3	Прибутковість реалізації	(Чистий прибуток від реалізації продукції / обсяг реалізації) * 100 %

ДОДАТОК Д

Таблиця Д1

Фінансові показники для комплексної оцінки рівня
фінансової безпеки суб'єкта господарювання

Назва фінансового показника	Порядок розрахунку	Порогове значення	Умова, що гарантує фінансову безпеку
Показники ліквідності та платоспроможності			
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	(Грошові кошти + короткотермінові фінансові вкладення) / Короткотермінові зобов'язання	0,2	Значення показника повинно бути не менше порогового
Коефіцієнт поточної ліквідності	Оборотні активи / Короткотермінові зобов'язання	> 1	Значення показника повинно бути не менше порогового
Коефіцієнт кредитоспроможності	Власний капітал / Довготерміновий позиковий капітал	1,4	Значення показника повинно бути не менше порогового
Показники фінансової стійкості			
Коефіцієнт автономії	Власний капітал / Валюта балансу	$\geq 0,5$	Значення показника повинно бути не менше порогового
Плече фінансового важеля	Позиковий капітал / Власний капітал	1	Значення показника повинно бути не більше порогового
Коефіцієнт забезпеченості власними коштами	(Власний капітал + Довготермінові зобов'язання – Необоротні активи) / Оборотні активи	0,1	Значення показника повинно бути не менше порогового
Коефіцієнт маневреності власних оборотних засобів	(Власний капітал + Довготермінові зобов'язання – Необоротні активи) / Власний капітал	0,3	Значення показника повинно бути не менше порогового
Показники ділової активності			
Коефіцієнт оборотності оборотного капіталу	Виторг / Середньорічне значення оборотного капіталу	Значення показника \rightarrow max	
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	Виторг / Середньорічне значення власного капіталу	Значення показника \rightarrow max	
Коефіцієнт оборотності позикового капіталу	Виторг / Середньорічне значення позикового капіталу	Значення показника \rightarrow max	
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	Виторг / Середньорічне значення дебіторської заборгованості	Значення показника \rightarrow max	
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	Виторг / Середньорічне значення кредиторської заборгованості	Значення показника \rightarrow max	

Додатки

Показники рентабельності			
Рентабельність активів	Чистий прибуток / Валюта балансу		Значення показника → max
Рентабельність власного капіталу	Чистий прибуток / Середньорічне значення власного капіталу		Значення показника → max
Рентабельність продукції	Чистий прибуток / Собівартість продукції		Значення показника → max
Рентабельність продажу	Прибуток від продажу / Виторг		Значення показника → max
Показники розвитку підприємства			
Середньозважена вартість капіталу	(Частка власного капіталу*вартість власного капіталу) + (Частка позикового капіталу*вартість позикового капіталу)		Значення показника → min
Темп зростання чистого прибутку	Чистий прибуток за звітний період / Чистий прибуток за попередній період		1 Значення показника повинно бути більше темпу зростання виторгу
Темп зростання виторгу	Виторг за звітний період / Виторг за попередній період		>1 Значення показника повинно бути більше темпу зростання активів
Темп зростання активів	Валюта балансу на кінець звітнього періоду / Валюта балансу на початок звітнього періоду		>1 Значення показника повинно бути не менше порогового

Предметний покажчик

А

абсолютна фінансова стійкість 240
аналіз 64–66, 78, 88, 238
аналіз показників ліквідності та платоспроможності 245
аналіз показників ділової активності 245
аналіз показників фінансової стійкості 245
аналіз показників оцінки майнового стану 245
аналіз показників прибутковості 245
акціонер 41–46
акціонерне товариство 41–46
акціонерні відносини 44–46
акціонерний капітал 110, 111
арешт майна 117

Б

баланс 79
боргова безпека 23
бюджетна безпека 23
банкрутство 53–58, 69
біле рейдерство 100
білокомірцева злочинність 136

В

валютна безпека 23
виробнича безпека, 23

Г

грошово-кредитна безпека 23
грошові потоки 241–243

Г

грінмейл 101

Д

доведення до банкрутства 70, 71
детінізація економіки 152
доступність інформації 203
державне регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання 254, 255

Е

економічний інтерес 13, 14
екологічна безпека 23, 24

З

загрози фінансовій безпеці суб'єктів господарювання 30–34
злиття та поглинання (mergers and acquisitions) 93, 94
захист інформації 203
звіт про власний капітал 80
звіт про рух грошових коштів 80
звіт про фінансові результати 80

І

індекс сприйняття корупції (CPI) 144
інвестиційна діяльність 241
інвестиційна активність 16
інтерес 12, 13
інформація 183
інформаційне забезпечення 231
інформаційна безпека 23, 24
інсайдер 195
інтеграція 146

К

кадрова безпека 23
конфлікт 39
конфлікт інтересів 39
корпоративний конфлікт 39
корпоративна культура 47–50

корупція 166
конфліктні взаємозв'язки 44
культура влади 48
культура завдань 48
культура особистості 48
конвертаційний центр 148
компетентність 161
компетенція 161
кіберзлочини 182
комерційна таємниця 1832
комерційні секрети 184
конфіденційність інформації 203
конфіденційна інформація 185
конфіденційна фінансова інформація 203
критичний фінансовий стан 241
кризовий фінансовий стан 241

Л

легалізація (відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом) 145–150
ліквідація 58, 59

М

модель максимізації прибутку 18
модель мінімізації
трансакційних витрат 19
модель максимізації обсягу продаж 19
модель максимізації темпів зростання продаж 19
модель забезпечення конкурентних переваг 19
модель максимізації доданої вартості 20

модель максимізації
ринкової вартості суб'єктів господарювання 20
мирова угода 58, 60
міжнародний індекс захисту прав власності (IPRI) 94
маніпуляція обліковими записами 166
механізм управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання 228–231
матриця динамічної фінансової рівноваги 241

Н

нелегальне банкрутство 54, 70
незаконні дії в разі банкрутства 73
нестійке фінансове становище 241
неформальна тіньова економіка 135
неврахована тіньова економіка 135
нелегальна тіньова економіка 135
нормальна фінансова стійкість 240

О

операційна діяльність 241
організаційне забезпечення 231
оцінка фінансової безпеки суб'єктів господарювання 236–240

П

податкова безпека 23
правова безпека 23, 24

прихована тіньова економіка
135

приховування стійкої
фінансової неспроможності 72
програмно-технічне
забезпечення 232
правове забезпечення 231

Р

реальне банкрутство 54
розпорядження майном 58
рейдерство 97–100
рейдер 101, 102
рейдерська діяльність 97
реєстр акціонерів 124
рольова культура 46
розміщення 148
розшарування 146

С

санація 58, 59
сіре рейдерство 100
система захисту конфіденційної
фінансової інформації 203

Т

технічне банкрутство 54
трендовий аналіз 65
тіньова економіка 133
тіньове підприємництво 135
трифазова модель процесу
відмивання коштів 146

У

управління фінансовою
безпекою суб'єктів
господарювання 219–227

Ф

фінансовий інтерес 14–16
фінансова безпека 25–27
фінансова безпека суб'єктів
господарювання 25–27
фінансова безпека страхового
ринку 23
фінансова безпека фондового
ринку 23
фінансова безпека
домогосподарств та громадян 23
фінансовий конфлікт 40
фіктивне банкрутство 70, 71
фіктивна фірма 149
фіктивна угода 149
фінансова діяльність 241
фінансова компетентність 161,
162
фінансові злочини 164
фінансове шахрайство 165
фальсифікація бухгалтерських
документів і записів 166

Ц

цілісність інформації 203

Ч

чорне рейдерство 100

Ш

шахрайство 165
шантаж 117

Навчальне видання

КРУПКА Михайло Іванович
ЯСТРУБЕЦЬКА Леся Сергіївна

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Підручник

Редактор *М. М. Мартиняк, У. І. Крук*
Технічний редактор *С. З. Сенник*
Комп'ютерне верстання *Н. М. Лобач*

Формат 60×84/16. Умовн. друк. арк. 19,8.
Тираж 300 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Видруковано у книжковій друкарні "Коло",
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 498 від 20.06.2001 р.